

Informationes

**Biuletyn
Papieskiego Instytutu
Studiów Kościelnych**

Rzym — Warszawa 1989

4

INFORMATIONES

**Biuletyn
Papieskiego Instytutu
Studiów Kościelnych**

Redaguje zespół

Papieski Instytut Studiów Kościelnych:
00186 Roma - Piazza B. Cairoli, 117

Punkt Informacyjny: 02-532 Warszawa
ul. Rakowiecka 61

Cum permissu Superiorum

Typografia „Romagrafik” - Roma

SPIS TREŚCI

H. FOKCIŃSKI SI: Wprowadzenie czynności zapowiadania i pisemnej informacji w procedurze nadawania beneficjów na konsystorzach papieskich - w XVI wieku	str. 5
P. RABIKAUSKAS SI: O znaczeniu słów „bulla” i „brewe”	» 53
Z. WARDEŃSKA: Wpisy kanoników warmińskich i wrocławskich do „Liber Confraternitatis Beate Marie de Anima Teutonicorum de Urbe” w wiekach XV-XVII	» 61
K. BUKOWSKA GORGONI: Informacja o materiałach związanych z działalnością Świętej Roty Rzymskiej przechowywanych w zbiorach watykańskich	» 83
Ks. J. KOPIEC: Informacja o kwerendzie w zbiorach Stolicy Apostolskiej. Śląsk 1620-1740	» 93
P. P. GACH: Archiwum Główne Zgromadzenia Misjonarzy w Rzymie	» 99
Ks. S. HOŁODOK: Polonica liturgiczne w fondo „Segreteria dei Brevi” Archiwum Watykańskiego 1800-1868 i 1904-1908	» 109
L. JARMIŃSKI: Wstępne zasady edycji akt Nuncjatury Polskiej u schyłku XVI wieku	» 139
A. LITWORNIA: Bernard Zaydler i jego włoska historia Polski	» 145
Sprawozdanie z działalności Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w latach 1983-1987 (H.F.)	» 159
Wykaz zmikrofilmowanych archiwaliów, przekazanych do Punktu Informacyjnego w Warszawie - w latach 1983-1987 (K. Sadowska)	» 174
Riassunto	» 176

SOMMARIO

H. FOKCIŃSKI SI: Introduzione dell'annuncio e dell'informazione scritta nella procedura del conferimento dei benefici maggiori nei concistori papali del XVI secolo	pag. 5
P. RABIKAUSKAS SI: Sul significato delle parole „bulla” e „breve”	» 53
Z. WARDESKA: Le iscrizioni dei canonici di Warmia e di Wrocław nel „Liber Confraternitatis Beate Marie de Anima Teutonicorum de Urbe” nei secoli XV-XVII	» 61
K. BUKOWSKA GORGONI: L'informazione sul materiale archivistico conservato nelle fonti vaticane riguardante l'attività della Sacra Romana Rota	» 83
Ks. J. KOPIEC: L'informazione sulla ricerca negli archivi della Santa Sede	» 93
P. P. GACH: L'Archivio Generale della Congregazione della Missione (Lazzaristi) a Roma	» 99
Ks. S. HOŁODOK: I „polonica liturgica” nel fondo „Segreteria dei Brevi” dell'Archivio Segreto Vaticano negli anni 1800-1868 e 1904-1908	» 109
L. JARMIŃSKI: Le regole preliminari dell'edizione degli atti di Nunziatura di Polonia alla fine del XVI secolo	» 139
A. LITWORNIA: Bernard Zaydler e la sua storia italiana della Polonia	» 145
Relazione sull'attività del Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici in Roma per anni 1983-1987 (H.F.)	» 159
Elenco del materiale archivistico microfilmato spedito al centro d'Informazione a Varsavia negli anni 1983-1987 (K. Sadowska)	» 174
Riassunto	» 176

WPROWADZENIE CZYNNOŚCI ZAPOWIADANIA I PISEMNEJ
INFORMACJI W PROCEDURZE NADAWANIA BENEFICJÓW
NA KONSYSTORZACH PAPIESKICH - W XVI WIEKU

Główne projekty reform procedury nadawania beneficjów konsystorialnych – biskupstw i niektórych opactw czy klasztorów – w okresie Soboru Trydenckiego skupiły się przede wszystkim na zapewnieniu uzyskania pełnych i jak najbardziej obiektywnych wiadomości o stanie beneficjum, a zwłaszcza o kwalifikacjach proponowanego kandydata. Jednak objęły one także i następny etap procedury, czyli przedstawianie zebranych informacji

W opracowaniu przyjęto następujące skróty:

- ASV *Acta Cam.* = Archivum Secretum Vaticanum, Archivum Consistoriale, *Acta Camerarii.*
ASV *Acta Misc.* = Archivum Secretum Vaticanum, Archivum Consistoriale, *Acta Miscellanea.*
ASV *Acta Vicecanc.* = Archivum Secretum Vaticanum, Archivum Consistoriale, *Acta Vicecancellarii.*
BAV *Cod. Vat. Lat.* = Bibliotheca Apostolica Vaticana, *Codices Vaticani Latini.*
Conc. Trid. = *Concilium Tridentinum. Diariorum, actorum, epistularum, tractatum nova collectio.* Ed. Societas Goerresiana, t. 1-13. Friburgii Brisg. 1963-1967².
Fokciński H.: *Le relazioni* = Hieronim Fokciński: *Le relazioni concistoriali nel cinquecento.* Archivum Historiae Pontificiae 18:1980 s. 211-261.
Jedin H.: *Die Reform* = Hubert Jedin: *Die Reform des bischöflichen Informativprozesses auf dem Konzil von Trient.* W: *Kirche des Glaubens - Kirche der Geschichte.* T. 2 Freiburg-Basel-Wien 1966 s. 441-459.
Krajcar J.: *Cardinal* = John Krajcar: *Cardinal Giulio Antonio Santoro and the Christian East. Santoro's Audiences and Consistorial Acts.* Roma 1966.
Mercati A.: *Inventario* = Angelo Mercati: *Inventario del Fondo Concistoriale.* W: *Sussidi per la consultazione dell'Archivio Vaticano.* Vol. 1 Roma 1926, Studi e Testi 45, s. 203-219.
Pásztor L.: *Archivistica* = Lajos Pásztor: *Archivistica. Problemi e ricerche.* Roma 1970.
Pásztor L.: *Guida* = Lajos Pásztor: *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia.* Città del Vaticano 1970.
Tacchi Venturi P.: *Diario* = Pietro Tacchi Venturi: *Diario concistoriale di G. A. Santoro cardinale di S. Severina.* Roma 1904.

uczestnikom konsystorza, co było obowiązkiem kardynała relatora, czyli tego z kardynałów, któremu papież zlecał przeprowadzenie procesu informacyjnego i złożenie, na konsystorzu, relacji o jego wyniku.

Wcześniej udało się zrealizować postulaty dotyczące właśnie tego drugiego etapu procedury, co wyraziło się w praktyce dwukrotnego wnoszenia sprawy każdego nadania na obrady konsystorza: zapowiedzenia (*praenuntiatio*) na pierwszym oraz szczegółowego przedstawienia zebranych materiałów (*propositio*) – na drugim konsystorzu; ponadto kardynał relator został zobowiązany do pisemnego poinformowania papieża i kardynałów, odpowiednio wcześniej, o wynikach przeprowadzonego dochodzenia w sprawie, którą miał zamiar przedstawić na konsystorzu.

Niniejsze opracowanie jest próbą ustalenia początków praktyki zapowiadania i rozsyłania tekstu propozycji oraz ukazania genezy i rozwoju tych czynności w ramach procedury nadawania beneficjów w XVI wieku. Podany zostanie też opis zachowanych tekstów wzmiankowanej pisemnej informacji, czyli propozycji, oraz omówienie ich znaczenia dla różnego typu badań, zwłaszcza dla historii Kurii Rzymskiej oraz dyplomatyki papieskiej.

1. Podstawa źródłowa i wzmianki w literaturze.

Przedstawione opracowanie opiera się na dokumentacji zachowanej w Archiwum Watykańskim, głównie w seriach powstałych w związku z działalnością konsystorzy papieskich, które tworzą dzisiaj zbiór określany jako *Archivum Consistoriale*¹. Dla XVI w. dysponujemy przede wszystkim dość komple-

¹ Archiwum Konsystorialne do dzisiaj nie jest w pełni ani ostatecznie uporządkowane. Aktualnie udostępniane są następujące serie (podajemy za Pásztor: *Guida* s. 131-144): *Acta Camerarii* (voll. 61, lata 1489-1866); *Acta Miscellanea* (voll. 100, lata 1409-1809); *Acta Vicecancellarii* (voll. 18, lata

tnym zestawem ksiąg urzędowych, zawierających protokoły z posiedzeń konsystorialnych, zachowanych aktualnie w dwu seriach: *Acta Camerarii* i *Acta Vicecancellarii*². Obydwie serie były już ówczesnie często kopiowane, tak że aktualnie dysponujemy w samym Archiwum Watykańskim kilkoma niekiedy kopiami, zwłaszcza ksiąg akt kardynała Wicekanclerza. W dużej mierze z kopii składa się obecna seria archiwalna *Acta Miscellanea* tegoż Archivum Consistoriale³.

Do najliczniej odnotowywanych spraw w księgach urzędowych należą bezsprzecznie nadania beneficjów. O czynnościach

1492-1632); Conclavi (voll. o buste 160, lata 1585-1846); Congregatio Consistorialis, Acta (voll. o mazzi 368, lata 1584-1908); Congregatio Consistorialis, Affari pendenti (buste 18, lata 1818-1877); Congregatio Consistorialis, Corrispondenza con l'uditore del papa (buste 3, lata 1835-1874); Congregatio Consistorialis, Miscellanea (buste 4, lata 1815-1902); Iuramenta fidelitatis et professionis fidei (voll. o buste 28, lata 1654-1904); Libri cedularum et rotulorum (voll. o mazzi cca 160, lata 1585-1846); Praeconia et propositiones (voll. o mazzi cca 170, lata 1658-1907); Processus consistoriales (voll. o buste cca 299, lata 1563-1906); Positiones Congregationum Em.orum Capitum Ordinum (voll. cca 79, lata 1656-1869).

Sporo materiałów, które bezsprzecznie winny się znaleźć w Archiwum Konsystorialnym, aktualnie pozostaje w wielu innych zespołach i zbiorach Archiwum Watykańskiego, a także i poza nim. Cytowane niekiedy „Piccolo Archivio della S. C. Concistoriale” to aktualne archiwum „Sostituto del Concistoro”, na jego temat zob. L. Pásztor: *Il Sostituto del Concistoro e il suo archivio*. Archivum Historiae Pontificiae 5:1967 s. 355-372.

Ogólne informacje na temat Archiwum Konsystorialnego zob. R. Ritzler: *Per la storia dell'Archivio del Sacro Collegio*. W: *Mélanges Eugène Tisserant*. T. 5 (Studi e Testi 235) Città del Vaticano s. 299-338; L. Boyle: *A survey of the Vatican Archives and of its Medieval holdings*. Toronto 1972 s. 80-83. Inwentarz niektórych serii opublikował A. Mercati: *Inventario* s. 204-214. Jedną z pierwszych publikacji materiałów tego archiwum z podaniem opisu zasobu zaraz po jego udostępnieniu do badań oraz wielu cennymi do dziś informacjami jest praca J. Korzeniowskiego: *Excerpta ex libris manu scriptis Archivi Consistorialis Romani*. W: *Analecta Romana quae historiam Poloniae saec. XVI illustrent ex archivis et bibliothecis excerpta*. Kraków 1894 (Scriptores Rerum Polonicarum 15).

² Szersze informacje o tych seriach podają: Remigius Ritzler: *Die archivalischen Quellen der „Hierarchia Catholica”*. W: *Miscellanea archivistica Angelo Mercati* (Studi e Testi 165). Città del Vaticano 1952 s. 61-64; H. Fokciński: *Udział kardynała Hozjusza w konsystorzach papieskich w latach 1569-1579*. Studia Warmińskie 18:1981 s. 32-34; zob. też pozycje wymienione w przypisie pierwszym. Inwentarze obydwu serii zob. Mercati A.: *Inventario* s. 204-207.

³ Zob. Mercati A.: *Inventario* s. 207-213. W egzemplarzu znajdującym się w sali indeksów ASV dopisano ostatnio wol. 95-100. W przygotowaniu znajduje się nowe wydanie inwentarza.

poprzedzających prowizje dowiadujemy się tylko w wyjątkowych sytuacjach. Księgi bowiem urzędowe nie referują z reguły ani przebiegu narad, ani wcześniejszych przygotowań do nich, lecz tylko końcowy wynik, podjęte decyzje, to co zostało na konsystorzu postanowione i załatwione, a także ogłaszane na nich ważniejsze decyzje i zarządzenia papieży.

Zachowane *Acta Cam.* i *Acta Vicecanc.* podają w zasadzie bardzo zbliżone zapisy, tak co do treści, jak i sformułowań, i tylko pewne, drugorzędne informacje są charakterystyczne dla jednej serii, a brak ich w drugiej⁴. Dokumentacja z drugiej połowy XVI w. znajduje się obecnie w woluminach 9, 11, 12, 48, za lata 1559-1600, serii *Acta Cam.*⁵ oraz w woluminach 7-14 za lata 1549-1605 serii *Acta Vicecanc.*⁶

Drugą grupę archiwaliów stanowią prywatne diariusze kardynałów, którzy biorąc udział w posiedzeniach prowadzili z nich notatki na własny użytek. Również i te woluminy były często kopiowane. Mamy w nich zreferowany na żywo, a niekiedy z wieloma szczegółami, przebieg narad i dyskusji na konsystorzach oraz szereg wiadomości o toku spraw jeszcze sprzed konsystorza. W ten sposób zapisy te stały się pierwszorzędnym świadectwem kształtującej się w tym okresie praktyki kurialnej, przyjętej terminologii i obowiązujących przepisów. Informują ponadto o mniejszej wagi zarządzeniach papieży, istotnych jednak z punktu widzenia podjętej problematyki, o których akta urzędowe wzmiankują bardzo rzadko.

Najwcześniejszy, zachowany fragment diariusza kardynała

⁴ Zob. Pásztor L.: *Guida* s. 136; Fokciński H.: *Udział* (zob. przypis 2) s. 32-34 oraz 54-55.

⁵ Woluminy: 10 (za lata 1560-1567) oraz 13 (za lata 1592-1605) to kopie z akt wicekanclerza. W serii ASV *Acta Cam.* brak także notatek od połowy listopada 1550 r. do początków 1559 r. Zachowały się natomiast akta z lat: 1 I 1546 - 28 XI 1550 (wol. 8); 27 I 1559 - 6 I 1568 (wol. 9); 1 I 1568 - 29 XII 1583 (wol. 11); 1 I 1584 - 4 XII 1591 (wol. 12); 23 IV 1596 - 2 XI 1597, 1 I 1599 - 22 XII 1600 (wol. 48).

⁶ Oryginały akt wicekanclerza obejmują: wol. 7 lata 1549-1555; wol. 8 lata 1556-1559; wol. 9 lata 1559-1564; wol. 10 lata 1565-1572; wol. 11 lata 1572-1585; wol. 12 lata 1585-1590; wol. 13 lata 1590-1597; wol. 14 lata 1598-1605.

Alfonso Carafy z okresu 10 X 1561 - 31 III 1562 nie poszerza zasobu wiadomości na temat nadań konsystorialnych⁷. Cennym natomiast świadectwem ówczesnej praktyki kurialnej są zapiski kardynała Francesco Gambary – w kolejnym chronologicznie diariuszu, za lata 1 I 1563-7 XI 1565⁸. Dziennik innego kardynała, Antonio Carafy, zaczęty w 1568 r., znacznie uzupełnia nasze wiadomości, ale zawiera zapisy systematyczne tylko za kilka lat⁹. Najbogatszy w informacje i najbardziej przydatny dla wielu ustaleń okazał się diariusz kardynała Giulio Antonio Santoro, rozpoczynający się od 17 maja 1570 i doprowadzony do 20 maja 1599¹⁰.

Woluminy diariusza kard. Santoro zawierają ponadto liczne egzemplarze oryginalnych tekstów propozycji nadanych w tym czasie beneficjów. Najwięcej jednak tekstów szesnastowiecznych znajduje się w dwu woluminach niedawno dołączonych do serii *Acta Miscellanea* archiwum konsystorialnego, o numerach 95 i 96¹¹. Innym jeszcze miejscem przechowywania większej grupy

⁷ ASV *Acta Misc.* wol. 63 f. 2 - 18v; inna kopia w BAV *Cod. Barb. Lat.* 2877 f. 1 - 19.

⁸ Kopie diariusza Francesco Cambary znajdują się w ASV *Acta Misc.* wol. 11; wol. 20 f. 155-324 (Tomus I Liber tertius); wol. 34 zawiera kopie niezbyt dokładne dwu fragmentów na: f. 152 - 304v oraz f. 310 - 411v; wol. 65 - ta kopia wydaje się najpełniejsza; oraz w BAV *Cod. Vat. Lat.* 7061.

⁹ Kopie diariusza kardynała Antonio Carafy zob. ASV *Acta Misc.* wol. 63 od f. 19 (za lata 1568-1584) oraz dłuższe fragmenty w *Acta Misc.* wol. 35 f. 119-160 oraz f. 267-290.

¹⁰ Oryginał dziennika kard. Santoro zachował się w dziewięciu woluminach w ASV *Acta Misc.* wol. 45-53; jego ręką spisany jest także początek obecnego wol. 45 bis z tejże samej serii, reszta natomiast jest już kopią. Na temat dalszych znanych kopii oraz literaturę na temat diariusza zob. G. Papa: *A proposito dei diari concistoriali del cardinal Santoro*. Rivista di Storia della Chiesa in Italia 8:1954 s. 267-277; H. Fokciński: *Udział kardynała protektora w nadawaniu wyższych godności kościelnych w Kurii Rzymskiej w XVI wieku*. Informationes. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych. Rzym-Warszawa 2:1980 s. 65 przypis 31.

¹¹ Zob. dopiski znajdujące się w egzemplarzu Mercati A.: *Inventario*, stojącym do dyspozycji użytkowników w sali indeksów Archiwum Watykańskiego, które informują: przy wol. 95 „Schedule consistoriales ab a. 1574 usque ad a. 1588 vol. I, A-I”; a przy wol. 96 „Schedule consistoriales ab a. 1574 usque ad a. 1588 vol. II, L-Z”. De facto znajdują się w nich propozycje o wiele wcześniejsze, a także późniejsze. Ponieważ tylko nieliczne teksty mają dodane noty o dacie konsystorza, ustalenie dokładne zakresu chronologicznego tych woluminów wymagałoby najpierw określenia dat prowizji dla każdej

propozycji jest zbiór *Miscellanea Armariorum* I-XV w Archiwum Watykańskim. Interesujące nas teksty szesnastowieczne, włączone w ciąg alfabetyczny z późniejszymi, znajdują się w *Armarium XII* wol. 144-146 oraz w kartonie oznaczonym numerem 216¹². Pojedyncze egzemplarze można znaleźć jeszcze w innych zbiorach ASV¹³. Osobna seria znajdująca się w ASV, określana jako *Prae-conia et propositiones* w Archivum Consistoriale, zawiera materiały dopiero od połowy XVII w.¹⁴ Z tego okresu znane są też całe grupy tejże dokumentacji w Bibliotece Watykańskiej¹⁵.

W dotychczasowej literaturze zarówno o czynności zapowiadania, jak i pisemnego powiadamiania uczestników konsystorza można znaleźć zaledwie nieliczne wzmianki. Na propositiones jako oddzielny typ dokumentacji zwrócił uwagę L. Jadin we wstępie do publikowanych w 1928 r. procesów informacyjnych. Wskazując na ich funkcję wspominał również o zapowiadaniu prowizji¹⁶. Nieco więcej szczegółów, tak na temat pisemnej propozycji, zwłaszcza od strony archiwistycznej, jak również o czynności zapowiadania, znajdujemy u L. Pásztora w dwu skryptach

znajdującej się w nich propozycji. Teksty dotyczące prowizji polskich z tych woluminów, jak i z kolejnych, siedemnastowiecznych (wol. 97-100) zarejestrował w 1962 r. O. Eugeniusz Reczek (+1971). Woluminy 97 i 98 mają, według dopisków w *Inventario*, obejmować lata 1604-1626, ale zawierają także i teksty wcześniejsze. Materiał ułożony jest alfabetycznie.

¹² Na temat tego zbioru zob. L. Pásztor: *Guida* s. 200-204 oraz H. Fokciński: *Le relazioni* s. 221. W inwentarzu do serii *Misc. Arm. I-XV, Indice 1029/1*, zawartość tomów 144-146 określona jest jako „Propositiones saec. XVII”. Faktycznie znajdują się w nich także materiały wcześniejsze. O tych woluminach wspomina L. Jadin: *Procès d'information pour la nomination des évêques et abbés des Pays-Bas, de Liège et de Franche-Comté d'après les Archives de la Congrégation Concistoriale*. Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome. 8:1928 s. 20-21.

¹³ Między innymi propozycje znajdują się w ASV *Archivum Arcis, Armaria I-XVIII*.

¹⁴ Zob. L. Pásztor: *Guida* s. 137-138.

¹⁵ Zob. BAV *Cod. Barb. Lat.* 3219 ff. 287-304v; BAV *Cod. Vat. Lat.* 10715-10722. L. Jadin: *Procès* (zob. przypis 12), na s. 21 pomyłkowo zamiast rękopisu 10715 figuruje tam 10750.

¹⁶ L. Jadin: *Procès* (zob. przypis 12) s. 20-21, teksty odnalezionych propositiones najczęściej określa jako „les relations des cardinaux”, „les rapports” względnie „les rapports complet”. Czynność zapowiedzenia wzmiankuje jako „la simple proposition” i uściśla jej określenie „c'était la preconisation”.

uniwersyteckich: *Archivistica* i *Curia Romana*, oraz w ogólnym przewodniku po Archiwum Watykańskim – *Guida delle fonti*¹⁷.

Wszystkie jednak dotychczasowe wzmianki o tych czynnościach powstawały na marginesie prac traktujących o innej problematyce i stąd są to uwagi przypadkowe, bardzo ogólnikowe, nie zawsze precyzyjne, a niekiedy wprost mylne.

2. Projekty reform.

W różnych propozycjach reform nadawania beneficjów konsystorialnych, zarówno przed, jak i w czasie trwania Soboru Trydenckiego, często wracało żądanie wiernego przestrzegania postanowień konstytucji papieża Leona X „*Supernae dispositionis*”, ogłoszonej i przyjętej na 9 sesji Soboru Laterańskiego V w dniu 5 maja 1514 r.¹⁸ Wydaje się, że zawierała ona, po raz pierwszy tak oficjalnie i szczegółowo sformułowane, określenie interesującego nas etapu procedury. Wśród wielu bowiem zarządzeń znajduje się także zobowiązanie kardynała relatora do dodatkowej czynności jeszcze przed złożeniem relacji na konsystorzu. Ten fragment konstytucji jest jednak do dzisiaj różnie odczytywany i interpretowany. Oto interesujący nas *passus*: „Ażeby z całą pilnością i odpowiedzialnością mianować osoby godne, zarządzamy, aby kardynał, któremu zlecona zostanie sprawa przedstawienia (*relatio*) elekcji, postulacji lub prowizji na biskupstwo bądź opactwo, zanim zreferuje na świętym konsystorzu, jak to jest w zwyczaju, powierzoną sobie sprawę badania i relacji, niech powiadomi o niej każdego z przewodniczących trzech stopni kardynalskich, sam osobiście na tym konsystorzu, na którym otrzymał zlecenie, lub jeśli tego dnia nie było konsystorza – przez

¹⁷ L. Pásztor: *Archivistica. Problemi e ricerche*. Roma 1970 s. 55-57; tenże: *La Curia Romana. Problemi e ricerche per la storia nell'età moderna e contemporanea*. Roma 1969 s. 42-43; tenże: *Guida* s. 137.

¹⁸ *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*. Ed. I. D. Mansi, t. 32. Parisiis 1902, k. 874-885.

swego sekretarza lub kogokolwiek innego ze swoich domowników”¹⁹.

W cytowanej bulli samo relacjonowanie na konsystorzu wyników (rozumie się wyników badania, które zostało zlecone) określone jest jako rzecz już dawno praktykowana – ut moris est. Novum jakie ma odtąd obowiązywać kardynała, któremu papież zlecił sprawę – ujęte w formie przepisu prawnego, zwyczaj bowiem mógł istnieć już wcześniej – to obowiązek osobistego powiadomienia przewodniczących trzech stopni kardynalskich o otrzymanym zleceniu jeszcze na tym samym konsystorzu, na którym je otrzymał, lub przez kogoś z domowników, o ile zlecenie nastąpiło poza konsystorzem. Jeśli ma to uczynić natychmiast, jeszcze na tym samym konsystorzu, na którym papież powierzył mu sprawę (papież zlecali często w czasie audiencji udzielanej kardynałom na początku konsystorza), nie mógł oczywiście komunikować już wyników badania, jak sądzą niektórzy autorzy²⁰, lecz sam fakt zlecenia jego przeprowadzenia. Konstytucja wprowadza zatem czynność przed przeprowadzeniem badania, czyli procesu informacyjnego. Jak się łatwo domyśleć, i tak będzie później oficjalnie interpretowany ten przepis, chodziło o wcześniejsze poinformowanie kardynałów, aby jeszcze przed relacją mieli możliwość zebrać niezbędne informacje i przemyśleć swoje votum.

¹⁹ „Quinimo ut accuratius diligentiusque idoneae personae promoveantur, statuimus, ut cardinalis, cui electionis, postulationis aut provisionis ecclesiae seu monasterii relatio committetur, antequam in sacro consistorio, ut moris est, referat commissionem examinis ac relationis huiusmodi sibi datam, uni cuiuslibet ordinis antiquiori cardinali in ipso consistorio per se ipsum, vel si ea die, qua sibi commissionis onus iniunctum fuerit, consistorium non fuerit, per secretarium suum aut alium quemlibet ex suis domesticis familiaribus notam illam facere debeat: qui tres priores aliis quamprimum sui ordinis cardinalibus eam significare teneantur...” *Tamze* k. 875.

²⁰ H. Jedin pisze m.in.: „Nach ihm [tzn. Laterankonzil V] sind die Nachforschungen über die Person des Kandidaten Sache des Cardinalis proponens... dieser teilt das Ergebnis seiner Nachforschungen den Häuptern der drei Ordines des Kardinalskollegiums... vor dem Konsistorium mit, damit diese ihrerseits die Mitglieder ihres Ordo informieren könne ... Dann erst erstattet der Cardinalis proponens im Konsistorium seine Relation, und es findet die Präkonisation statt”. Jedin H.: *Die Reform* s. 443. A. Clergeac: *La Curie et les bénéficiers consistoriaux. Étude sur les communs et menus services 1300-1600*. Paris 1911 s. 188-189.

Nie wiemy, jak było realizowane to zarządzenie i czy w ogóle było zachowywane. Z postulatów zgłaszanych przed soborem oraz licznych głosów w dyskusjach w czasie jego trwania, zdaje się wynikać dość jednoznacznie, że uległo zapomnieniu.

Sprawa nadawania beneficjów konsystorialnych wypłynęła na nowo w ramach ogólnej reformy Kurii Rzymskiej podjętej przez papieża Juliusza III (1550-1555)²¹. Na pierwszym posiedzeniu powołanej przez niego w tym celu komisji kardynałów (26 X 1552), postanowiono, że każdy z uczestników przygotowuje na następne spotkanie pisemny projekt proponowanych przez siebie reform²². Wśród punktów spisanych ręką wpływowego kardynała B. Maffeo, znajdujemy m.in. postulat, „aby papież nie przedstawiał żadnych kandydatów, a kardynałowie niech powiadamiają capita ordinum jeszcze przed konsystorzem, zgodnie z nakazem dekretów Soboru Laterańskiego V”²³.

Notatkę, podobnej treści mówiącą o obowiązku informowania capita ordinum, poczynioną ręką tegoż kardynała, spotykamy raz jeszcze w tekście jednego z dwu projektów, złożonych przed latem 1553 r.²⁴ Sam projekt, bliżej nie ustalonego autorstwa, zaleca w tym miejscu, „aby po przedstawieniu sprawy – należy rozumieć – nadania beneficjum (postquam de aliqua re relatum fuerit) – nie była ona natychmiast decydowana, ani na tym samym konsystorzu, lecz z racji na ważność i doniosłość tego rodzaju decyzji, niech uczestnikom konsystorza zostanie pozostawiony czas

²¹ Ogólnie projekty reform poprzedzające Sobór Trydencki zebrał i omówił Hubert Jedin w pierwszym tomie obszernej historii tego soboru: *Geschichte des Konzils von Trient*. Freiburg i. Br. 1949 (wyd. 2 w 1951). Tłum. włoskie *Storia del Concilio di Trento*. T. 1-4 Brescia 1949-1981. Na temat projektów z okresu pontyfikatu papieża Juliusza III zob. *Conc. Trid.* t. 13 s. 200 nn.; H. Jedin: *Die Reform* s. 447; H. Jedin: *Riforma della Chiesa e idea conciliare dal 1550 al 1559*. W: *Chiesa della fede - Chiesa della storia*. Brescia 1972 s. 198-208.

²² *Conc. Trid.* t. 13 s. 172-173.

²³ „De propositionibus S.mi D.N. ut a S.S. non fiant et a cardinalibus significantur ante consistorium capitibus ordinum iuxta decreta Lateranensis concilii”. - *Conc. Trid.* t. 13 s. 173.

²⁴ „... serveturque modus annotatus in concilio Lateranensi novissime celebrato de informandis capitibus ordinum”. - *Conc. Trid.* t. 13 s. 201 wiersz 27-28.

na przemyślenie – przynajmniej do następnego konsystorza, jak dawniej było to zachowywane”²⁵ (w tym miejscu kard. Maffeo dodał swą uwagę o przestrzeganiu przepisu Soboru Laterańskiego V)²⁶.

Drugi projekt, z tego samego czasu, powołuje się wprost na ustalenia Soboru Laterańskiego V i jeszcze pełniej rozwija myśl o terminie informowania *capita ordinum* przez kardynała relatora o zamierzonej prowizji: „Niech przedstawienie sprawy prowizji (*propositiones*), które ma mieć miejsce na konsystorzu, będzie zgłaszane przez relatora przewodniczącym trzech stopni kardynalskich już o jeden konsystorz wcześniej, a ci winni poinformować innych kardynałów, tak aby na następnym konsystorzu, jeśli osoby okażą się godne, mogły być przedstawione do zatwierdzenia (*possint proponi*), jak zresztą zostało to postanowione na Soborze Laterańskim”²⁷.

Obydwa zatem projekty postulują zdecydowanie konieczność pozostawienia uczestnikom konsystorza, po wniesieniu sprawy nadania, odpowiedniego czasu do namysłu, czyli nie podejmowania decyzji na jednym konsystorzu. Projekt drugi wyraźnie przy tym powołuje się na konstytucję Leona X i przypomina, aby kardynał relator powiadamiał *capita ordinum*, a ci pozostałych kardynałów. Wyraźniej też precyzuje czas, kiedy to ma nastąpić – na jeden konsystorz wcześniej, tak aby na następnym kandydaci mogli być przedstawieni do zatwierdzenia (*possint proponi*).

Prace wspomnianej komisji kardynalskiej (już trzeciej za pontyfikatu papieża Juliusza III) oraz obydwie omówione projekty reform miały służyć przygotowaniu bulli obejmującej szeroki wachlarz spraw wymagających reformy. W jednej z wersji tejsze

²⁵ „Et postquam de aliqua re relatum fuerit, ea res non expediatur statim neque in eodem consistorio, sed pro eius magnitudine et gravitate sumatur spatium ad cogitandum saltem usque ad alterum consistorium, ut ab antiquis patribus nostris fiebat”. *Conc. Trid.* t. 13 s. 201 wiersz 24-27.

²⁶ Zob. przypis 24.

²⁷ „Et quod propositiones, quae debeant fieri in consistorio, notificentur per unum consistorium ante a debentibus proponere prioribus trium ordinum, qui aliis significare debeant, ut tunc sequenti consistorio, si personae videbuntur idoneae, possint proponi, sicut etiam in Lateranensi concilio est constitutum”. *Conc. Trid.* t. 13 s. 203 wiersz 30-34.

bulli papieskiej, wypracowanej pod koniec 1554 r., pojawia się wyraźnie sformułowany wniosek o przedstawianiu przez kardynała relatora przewodniczącym trzech stopni kardynalskich protokołu z przeprowadzonego procesu informacyjnego. Po gruntownym zapoznaniu się z nim, mają wszyscy razem ogólnie poinformować papieża o wynikach procesu, zanim kandydat zostanie zaproponowany na konsystorzu²⁸.

Obydwie czynności postulowane w projekcie bulli – przedstawienie protokołu i poinformowanie uprzednie papieża – należy uznać za całkowicie nowe przepisy, które dopiero od teraz miałyby obowiązywać. Nie znamy takiej praktyki dotychczas, ani też projekt bulli nie wspomina o podobnym wymogu procedury w przeszłości.

Do opublikowania bulli nie doszło²⁹. Niemniej jej daleko idące postulaty zostały de facto, choć w zmienionej postaci, zrealizowane w latach sześćdziesiątych. Jeszcze wcześniej wprowadzone zostały przez papieża zalecenia obydwu projektów reform zgłoszonych w połowie 1553 r., otrzymując także niego inną formę.

3. Zarządzenia papieża Pawła IV i Piusa IV oraz uchwały Soboru Trydenckiego.

Pierwszym krokiem w kierunku tak oczekiwanych i długo już przygotowywanych zmian w procedurze nadawania beneficjów konsystorialnych był dekret papieża Pawła IV z 3 grudnia 1557 r. Mocą tego rozporządzenia decyzja o prowizji nie może być podejmowana na tym konsystorzu, na którym sprawa nadania będzie przedstawiona (*proposita fuerit*), ale dopiero na następnym.

²⁸ „Antequam ecclesiarum cathedralium in sacro consistorio relatio fiat, cardinalis relator diligentem inquisitionem de vita et moribus promovendi ac ceteris requisitis cum testium fidedignorum, etiam ex officio, si opus esse putaverit, examinandorum depositione faciat totumque processum tribus cardinalibus antiquioribus praesentibus, uni videlicet ex quolibet ordine, mittat et relationis die secum ad consistorium deferat, et una cum ipsis tribus cardinalibus, antequam proponere incipiat, summum pontificem de contentis in processu summatis informet”. *Conc. Trid.* t. 13 s. 292-293.

²⁹ Zob. przypis 21.

W końcowej części dekretu podany jest motyw tego rozporządzenia, aby mianowicie kardynałowie biorący udział w naradach mieli odpowiedni czas na zebranie pełniejszych informacji, lepsze przemyślenie swego głosu w dyskusji oraz votum³⁰. Taki – możemy tu zauważyć – był właśnie zasadniczy postulat obydwu projektów reform opracowanych około połowy 1553 r.³¹

Papież Pius IV, modyfikując zarządzenie swego poprzednika, dekretem z 19 stycznia 1560 r. przywraca możliwość udzielania prowizji na jednym konsystorz, pod warunkiem jednak, że kardynał relator roześle wcześniej, na piśmie, streszczenie zebranych przez siebie informacji wszystkim uczestnikom narad³². W tym dekrete, który naszym zdaniem dał początek praktyce rozsyłania tekstu zwanego później „propositio”, można widzieć również realizację zalecenia przygotowywanej w 1554 r. bulli postulującej m.in. ogólne informowanie papieża o wyniku przeprowadzonego

³⁰ „Sanctissimus D. N. attendens auctoritati suffragiorum in consistorio suo secreto coram Sua Sanctitate pro tempore latorum plurimum detrahi, si in continenti ferantur non intercedente aliquo temporis intervallo, quo de negotio informari et opportune deliberari possit, et propterea cupiens, ut S.R.E. cardinalibus in ferendis suffragiis huiusmodi, praesertim in provisionibus ecclesiarum cathedralium, quae in dicto consistorio fiunt, congruum tempus ad se de negotio plene informandum et mature deliberandum praestetur, nec vota ipsa violenta videantur, statuit, decrevit et ordinavit, quod de cetero perpetuis [et] futuris temporibus non provideatur ecclesiis praedictis pro tempore quovismodo vacantibus eo consistorio, quo illae propositae fuerint, sed illarum provisio semper differatur ad aliud consistorium, et interim cardinales ipsi de rebus ad negotium facientibus se plene informant et mature super voto per eos ferendo deliberent”. - *Acta Vicecanc.* wol. 8 f. 113-113v. Ten sam tekst opublikował H. Jedin w: *Conc. Trid.* t. 13 s. 324, podając dawną foliację: f. 97r-98v, z pomyłką jednak, gdyż winno być f. 98r-98v.

³¹ Zob. przypis 25 i 27.

³² „Et insuper Sanctitas Sua moderando decretum dudum per fe.re. Paulum papam IV Sanctitatis Suae praedecessorem super suffragiis per Reverendissimos cardinales in consistorio ferendis ac praesertim super provisionibus ecclesiarum cathedralium in uno proponendis et in alio consistorio expediendis editum, longae vacationis incommodis dictarum ecclesiarum consulere volens, decrevit quod de cetero dicti Rev.mi Domini cardinales, qui huiusmodi provisiones ad proponendum pro tempore habebunt, informationes per eos desuper sumptas aut illarum tenorem ante earum propositionem huiusmodi singulis Rev.mis Dominis transmittere debeant, ad hoc, ut huiusmodi informatione prius habita dictisque Rev.mis super eorum voto ferendo deliberatis in uno et eodem consistorio proponendo provisiones ipsae, si ita visum fuerit, fieri valeant”. *ASV Acta Vicecanc.* wol. 9 f. 3, - wol. 20 f. 75.

procesu informacyjnego³³. Obecnie, choć tylko fakultatywnie, mają być informowani wszyscy uczestnicy konsystorza i to pisemnie.

Trudno ustalić, na ile kardynałowie relatorzy skorzystali z tej możliwości wcześniejszego uzyskania prowizji. Nie wiadomo też dokładnie, jak długo ten dekret pozostawał w mocy, skoro tenże sam papież już w trzy lata później w zarządzeniu dotyczącym częściowo tych samych spraw, z 4 czerwca 1563 r., nie wspomina ani słowem o tego rodzaju możliwości, lecz z naciskiem podkreśla, że podjęcie decyzji nie powinno mieć miejsca na tym samym posiedzeniu, na którym sprawa obsady została przedstawiona, lecz na następnym, a nawet – jeśli rzecz będzie tego wymagała – na dalszych³⁴. Motywem poprzedniego dekretu było wyraźnie przyśpieszenie nadań, obecne zarządzenie wyraża bardziej troskę o dokładne rozpatrzenie i przebadanie wszystkich okoliczności każdej prowizji.

W tym drugim, czerwcowym, dekrete znajdujemy nadto określenie innej, istotnej dla całej przyszłej procedury czynności. Odtąd bowiem kardynał relator ma przedstawiać przewodniczącym trzech stopni kardynalskich cały zebrany materiał, aby razem, jeśli uznają go za niewystarczający, zwrócili się do metropolity lub nuncjusza po dalsze, konieczne informacje³⁵. W ten sposób znalazło swe odbicie i realizację wskazanie przygotowywanej w 1554 r. bulli o przedkładaniu tymże trzem kardynałom tekstu

³³ Zob. przypis 28.

³⁴ „... utique ecclesia in uno consistorio proposita non in eodem, sed in alio consistorio expediatur, aut etiam expeditio in tertium aut quartum consistorium, si opus fuerit, differatur”. - *Acta Misc.* wol. 20 f. 169-169v oraz wol. 65 f. 53; obydwie woluminy są kopiami diariusza kard. Gambary. W *Acta Vicecancellarii* brak zapisów z tego okresu. H. Jedin opublikował ten tekst w: *Conc. Trid.* t. 9 s. 1140 z kopii diariusza znajdującej się w BAV *Cod. Vat. Lat.* 7061 f. 23v.

³⁵ „Decretum factum est, ut relatores ecclesia[rum] processus de vita et moribus promovendorum per se ipsos, non ut olim per secretarios aut alios ministros conficiant... omniaque ad capita ordinum referant, hisque simul omnes, nisi ea, quae ex testibus acceperint, sufficere existimaverint, tum demum in provincias ad metropolitanos aut Sedis Apostolicae nuntios ea de re scribant atque sigillatim de promovendi vita, moribus, aetate, imprimis autem fide inquirent”. *Conc. Trid.* t. 9 s. 1140.

protokołu procesu informacyjnego³⁶. Był to już kolejny krok na drodze reform wypracowany w Kurii i realizowany przez papieży, nie bez związku oczywiście z tym, co działo się na Soborze.

Narady na Soborze Trydenckim od początku przyjęły inny, bardziej radykalny kierunek. Już na początku 1547 r. wysunięto wniosek, aby procesy informacyjne nie miały miejsca w Kurii, lecz w miejscu, gdzie zaważowało beneficjum³⁷. Taka koncepcja wyznaczała więc kardynałowi relatorowi daleko odmienną funkcję od pełnionej dotychczas. Istotnie, gdy po raz pierwszy został na Soborze sformułowany ten postulat, w tekście kanonu pierwszego, przedstawionego do dyskusji w dniu 10 maja 1563 r., wspomina się tylko o czynności odczytywania przez kardynała relatora dokumentacji nadsyłanej „ex partibus” (instrumentum et litteras)³⁸. Tenże kanon w zmienionej formie przedstawiony na kongregacji generalnej 6 czerwca tegoż roku zawierał już znacznie bardziej rozbudowany projekt czynności zarówno kardynała relatora, jak i trzech przedstawicieli poszczególnych stopni kardynalskich. Mają oni – nadal przy założeniu, że procesy będą miały miejsce poza Kurią – z całą sumiennością przebadać nadesłaną dokumentację, wyrazić swą opinię na piśmie i potwierdzić własnym podpisem, pod sankcją utraty zbawienia, że kandydat posiada wszystkie wymagane przez Sobór przymioty i jest zdatny do spełniania biskupich obowiązków³⁹.

³⁶ Zob. przypis 28.

³⁷ Propozycje te wysunięto na kongregacji generalnej w dniu 4 II 1547 r. podczas dyskusji „super examinatione canonum de residentia”. Najpierw arcybiskup Aix we Francji poddał myśl: „probatio morum etc. fiat in partibus, non in curia”. Po nim to samo zaproponował biskup Bosa z Sardynii: „In I canone non est bene provisum, cum sit tantum monitio; sed fiat praeceptum rigorosum, et nemo assumatur sine praevio examine, quae examinatio fiat in partibus”. - *Conc. Trid.* t. 5 s. 878.

³⁸ „Archiepiscopus autem vel episcopus et alii... instrumentum publicum... ad Sanctissimum Dominum Nostrum quamprimum mittendum studeant, qui dictum instrumentum et litteras ab eo, qui proponet in consistorio, publice legendum mandabit, ut ipse, prout gregis Domini commodo magis expedire videbitur possit providere”. - *Conc. Trid.* t. 9 s. 478. Ogólne omówienie dyskusji soborowej zob. H. Jedin: *Storia* (zob. przypis 21) t. 4 p. 2 s. 202 nn.

³⁹ „Praeterea, ut accuratius idoneae personae promoveantur: voluit, ut inquisitio, informatio, testimonium et probationes quaecumque, de promovendi

Dekret papieski o dwa dni wcześniejszy daleko inaczej ujmował zadania przede wszystkim kardynała relatora, ale też i bardziej aktywnie rolę przewodniczących trzech stopni kardynalskich. Pius IV z naciskiem poleca bowiem, aby kardynał relator osobiście przeprowadzał proces, a nie przez sekretarza czy kogokolwiek innego. Całość zebranych informacji powinien przedłożyć „ad capita ordinum”, którzy mają obowiązek osobiście przeprowadzić dalsze dochodzenia, jeśli przedstawiony im materiał uznają za niewystarczający⁴⁰. Dodajmy, że ten różny punkt patrzenia na kwestię, gdzie i przez kogo mają być przeprowadzane procesy, uwidaczniający całą różnicę w podejściu Kurii i gremium zebranego na Soborze do sprawy reformy nadawania godności biskupich, przetrwał do końca narad soborowych i nie został w pełni przewyżniony⁴¹.

Kolejny, trzeci już projekt poddany do dyskusji na Soborze 5 września 1563 r., rzecz najistotniejszą, czyli gdzie ma być przeprowadzany proces – w Kurii czy „in partibus”, i w jakiej formie – przekazał do ustalenia synodom prowincjalnym. Uchwalone przez nich wnioski miały być przedstawione papieżowi do zatwierdzenia. Określenie czynności kardynała relatora oraz capitulum ordinum zostało w całości przejęte z poprzedniego projektu soborowego. Dodano tylko wzmiankę, aby kardynałowie sprawowali swe czynności gratis, nie pobierając żadnych opłat. Z dekretu czerwowego Piusa IV włączono natomiast przepis o przeprowadzaniu

qualitatibus et ecclesiae statu habitae, per cardinalem, qui pro more relationem facturus est in consistorio, et alios tres cardinales: uno scilicet diacono, uno presbytero, uno episcopo, diligenter examinentur, et relatio ipsa cardinalis relatoris et trium cardinalium subscriptione roboretur, in qua ipsi singuli quatuor cardinales affirmant, se adhibita accurata diligentia invenisse promovendos qualitatibus a iure et ab hac sancta synodo requisitis praeditos, et firmiter credere, sub periculo salutis aeternae, idoneos esse, qui ecclesiis praeficiantur”. - *Conc. Trid.* t. 9 s. 593. W tym projekcie kanonu inaczej potraktowano jednak beneficja nadawane przez papieża bezpośrednio: „In ecclesiis autem ad liberam Summi Pontificis dispositionem spectantibus archiepiscopi et episcoporum trium, ut supra, vel trium cardinalium sufficiat attestatio”. - *Conc. Trid.* t. 9 s. 593.

⁴⁰ Zob. przypis 35.

⁴¹ Zob. Jedin: *Die Reform* s. 457. H. Fokciński: *Procedura nadawania biskupstw w dekretach Soboru Trydenckiego*. W druku.

nadania na dwóch konsystorzach⁴². Ze sprawozdania kardynała de Guise złożonego na Soborze z jego rozmowy z papieżem dowiadujemy się, że Pius IV nie był w pełni zadowolony z zaproponowanego rozwiązania, lecz choć niechętnie, wyraził jednak zgodę na sformułowanie tego kanonu⁴³. Przed sesją 23 różnice zdań i poglądów były nadal tak duże, że sprawę odłożono do sesji następnej. W dniu 11 listopada 1563 r., na sesji 24, kanon ten jednak został przyjęty i to bez znaczących poprawek⁴⁴.

⁴² „Omnes vero inquisitiones, informationes, testimonia ac probationes quaecumque de promovendi qualitatibus et ecclesiae statu a quibuscumque, etiam in Romana curia, habitae, per cardinalem, qui gratis relationem facturus erit in consistorio, et alios tres cardinales, uno scilicet episcopo, uno presbytero, uno diacono, diligenter examinentur, et relatio ipsa cardinalis relatoris et trium cardinalium subscriptione roboretur, in qua ipsi singuli quatuor cardinales affirmant, se adhibita accurata diligentia invenisse, promovendos qualitatibus a iure et ab hac sancta synodo requisitis praeditos, et firmiter credere, sub periculo salutis aeternae, idoneos esse, qui ecclesiis praeficiantur, ita ut relatio tantum in uno consistorio fiat, in secundo vero negotium totum absolvatur”. *Conc. Trid.* t. 9 s. 749.

⁴³ „Dixit, Pontificem desiderare, ut hic fiat aliqua forma examinis; cum autem id fieri non possit, placet quod est in textu. Et superfluum est quod dicitur de duobus consistoriis, et affert magnum incommodum ecclesiae”. - *Conc. Trid.* t. 9 s. 951. Wiadomość podana 8 grudnia 1563 r. Słowa papieża o zbyteczności, a nawet szkodliwości nadawania beneficjum na dwóch konsystorzach trochę dziwią. Przecież tę praktykę sam przywrócił dekretem z 4 czerwca tego właśnie roku. Faktem jest jednak, że natychmiast po swoim wyborze, dekretem z 19 stycznia 1560 r. dopuścił możliwość nadań na jednym konsystorzu, o ile kardynał relator wcześniej roześle na piśmie zebrane przez siebie informacje. Zob. przypis 32.

⁴⁴ „Quoniam vero in sumendo de praedictis omnibus qualitatibus gravi idoneoque bonorum et doctorum virorum testimonio non uniformis ratio ubique, ex nationum, populorum ac morum varietate, potest adhiberi: mandat sancta synodus, ut in provinciali synodo, per metropolitanum habenda, praescribatur quibusque locis et provinciis propria examinis seu inquisitionis aut instructionis faciendae forma, Summi Romani Pontificis arbitrio approbanda, quae magis eisdem locis utilis atque opportuna esse videbitur, ita tamen, ut cum deinde hoc examen seu inquisitio de persona promovenda perfecta fuerit, ea in instrumentum publicum redacta, cum toto testimonio, ac professione fidei ab eo facta, quamprimum ad Summum Romanum Pontificem omnino transmittatur, ut ipse Summus Pontifex, plena totius negotii ac personarum notitia habita, pro gregis Domini commodo de illis, si idonei per examen seu per inquisitionem factam reperti fuerint, ecclesiis possit utilius providere. Omnes vero inquisitiones, informationes, testimonia ac probationes quaecumque de promovendi qualitatibus et ecclesiae statu, a quibuscumque, etiam in Romana curia, habitae, per cardinalem, qui relationem facturus erit in consistorio, et alios tres cardinales diligenter examinentur, ac relatio ipsa cardinalis relatoris et trium cardinalium subscriptione roboretur, in qua ipsi singuli quatuor cardi-

W zakresie udziału kardynałów w procedurze kurialnej nadawania biskupstw powtórzono w pełni ujęcie wypracowane już w formule przedstawionej do dyskusji 5 września. Dodano tylko motywację wymogu niepodejmowania decyzji (iudicium) na tym konsystorzu, na którym będzie miało miejsce referowanie sprawy (relatio), ale dopiero na następnym. Przepis ten poszerzono jednak o istotne w praktyce i mające w przyszłości szerokie zastosowanie zastrzeżenie „o ile papież nie zarządzi inaczej”.

4. Zapowiedzenie (praenuntiatio) – na pierwszym konsystorzu.

Prześledzenie zmian, jakie w praktyce kurialnej pociągnęły za sobą wszystkie wymienione rozporządzenia papieży, nastrożają sporo trudności. Jest natomiast jasne, że już pierwszy dekret Pawła IV z 3 grudnia 1557 r. postawił kardynała relatora wobec nowej sytuacji. W dotychczasowej bowiem praktyce przeważało poprzedzało mniej czy bardziej szczegółowe przedstawienie na konsystorzu zebranych przez niego informacji – w formie ustnej relacji. Posługiwał się przy tym odpowiednio zredagowanym tekstem – relacją konsystorialną, która miała jednak charakter czysto prywatnych notatek⁴⁵. Po przedstawieniu beneficjum i kandydata, następowała dyskusja i miało miejsce wyrażenie opinii (votum) obecnych na posiedzeniu kardynałów, po czym papież jeszcze na tym samym konsystorzu podejmował decyzję o nadaniu beneficjum (S.mus providit). Obecnie, na mocy wspomnianego dekretu decyzja nie mogła zapadać na tym samym konsystorzu. Czy jednak tylko ta czynność została przeniesiona na następny konsystorz? Jak się zaraz przekonamy, pytanie powyższe nie jest

nales affirmant, se, adhibita accurata diligentia, invenisse promovendos qualitatibus a iure et ab hac sancta synodo requisitis praeditos, ac certo existimare sub periculo salutis aeternae, idoneos esse, qui ecclesiis praeficiantur: ita ut, relatione in uno consistorio facta, quo maturius interea de ipsa inquisitione cognosci possit, in aliud consistorium iudicium differatur, nisi aliud Beatissimo Pontifici videbitur expedire”. - *Conc. Trid.* t. 9 s. 978-979.

⁴⁵ Zob. Fokciński H.: *Le relazioni* s. 247 nn.

bez znaczenia. Wręcz odwrotnie, odpowiedź na nie jest konieczna dla właściwego i poprawnego odczytania oraz interpretacji materiałów archiwalnych, jakimi dysponujemy dla ustalenia prowizji z tego okresu.

Dla najbliższych lat po roku 1557 odnośnych informacji dostarczają tylko akta urzędowe. Te krótkie jednak i lakoniczne zapisy, tylko sporadycznie i całkowicie ubocznie wzmiankują interesujące nas tutaj szczegóły. Otrzymujemy wszakże wiadomość, że jeszcze na tym samym konsystorzu, na którym został odczytany dekret, papież odmówił nadania na przedstawione beneficja (*ecclesiae propositae*), odraczając decyzję do następnego konsystorza⁴⁶. Także dalsze zapisy z paru najbliższych lat świadczą – choć nie występują przy każdej prowizji – że decyzje o nadaniu miały miejsce nie na pierwszym, ale na drugim czy kolejnym konsystorzu. Typowa i charakterystyczna w tym okresie jest formuła: *Repetente Rev.mo Cardinale... propositionem ecclesiae... in ultimo consistorio factam... Sanctissimus providit*⁴⁷.

Wielokrotnie wracająca informacja o powtarzaniu przez kardynała relatora propozycji – „repetente propositionem” (znacznie rzadziej w tym okresie występuje określenie „relationem”) wskazuje, że przed podjęciem decyzji, czyli na drugim konsystorzu z kolei, kardynał relator powtarzał swą „propozycję” złożoną na poprzednim konsystorzu. Czy było to dokładne powtórzenie, czy raczej tylko nawiązanie, wprowadzenie do dyskusji, względnie na odwrót – czy pierwsza relacja była krótka, a druga obszerna i szczegółowa – tego w oparciu o wspomniane zapisy nie jesteśmy w stanie rozstrzygnąć⁴⁸. Trudność dodatkową stanowi fakt, że

⁴⁶ „Postremo multae ecclesiae propositae fuerunt, tum per R.mum Decanum, tum R.mum Paccum, tum R.mum Camerarium, ac etiam R.mum Neapolitanum, quarum provisio insequendo formam Decreti editi, ad primum consistorium remissa fuit, ut interim R.mi de personis promovendis et aliis informari possint”. - ASV *Acta Vicecanc.* wol. 8 f. 114.

⁴⁷ *Tamże* f. 114v-117v, 119-122 wszystkie z grudnia 1557 r.; f. 147v z roku 1558 itd.

⁴⁸ Wyjątkowo w zapisce z dnia 7 grudnia 1557 r. otrzymujemy informację o obszernym referowaniu sprawy na pierwszym konsystorzu: „Primo loco R.mus D.nus cardinalis Paccus proposuit ecclesiam Toletan. ad quam Serenissimus Rex Philippus praesentavit ex privilegio etc. fratrem Bartholomaeum

autor zapisu mówiąc o powtórzeniu propozycji, na jedną i drugą czynność używa tego samego określenia, wobec tego samo sformułowanie nie daje podstaw do uchwycenia różnic między nimi⁴⁹.

Przytoczona, stereotypowa formuła „repetente cardinale” lub wzmianki o odroczeniu przez papieża nadania beneficjum najczęściej do następnego konsystorza (*expeditio dilata est ad primum consistorium*), względnie o pozostawieniu kardynałom czasu do przemyślenia sprawy (*reliquit cogitandum*), poza pierwszym okresem, kiedy taka procedura stanowiła nowość, w dalszych latach nie pojawiają się zbyt często i są najwyraźniej przypadkowe⁵⁰. Jest to skądinąd zgodne z charakterem akt urzędowych – *Acta Camerarii* i *Acta Vicecancellarii*. Były one bowiem prowadzone w celu utrwalenia ostatecznie podjętych decyzji, zatem, jak już zaznaczyliśmy, z założenia nie odnotowywano w nich wcześniejszych etapów załatwiania spraw.

Drugim, o wiele bogatszym źródłem wiadomości o przebiegu narad konsystorialnych, późniejszych jednak od dekretu grudniowego z 1557 r., są diariusze kardynałów biorących udział w tych posiedzeniach. Sformułowania występujące w najwcześniejszym ze znanych diariuszy, a mianowicie kardynała Alfonso Carafy, liczącym zresztą tylko 18 foliów za okres od 10 października 1561 r. do 31 marca 1562 r., nie przynoszą, niestety, żadnych informacji na interesujący nas temat⁵¹. Cenne natomiast szczegóły zawiera dziennik kardynała Francesco Gambary, rozpoczynający się z początkiem roku 1563 i doprowadzony do 7 listopada 1565⁵². Pierwszy, bogaty opis procedury nadawania beneficjów podaje Gambarara pod dniem 1 marca 1564 r. Wtedy papież polecił m.in.,

de Mirando OP theologum. Et multa dixit in laudem ecclesiae et personae promovendae”. ASV *Acta Vicecanc.* wol. 8 f. 114v.

⁴⁹ Nawet w przypadku sformułowania bardziej rozbudowanego, gdy w dodatku pierwszą „propozycję” wniósł sam papież a drugą kardynał, zapiska nie zaznacza żadnej między nimi różnicy, np. „Repetente R.mo Puteo propositionem per Sanctitatem Suam antea factam fuit deputatus coadiutor...”. ASV *Acta Vicecanc.* wol. 8 f. 147v.

⁵⁰ W *Acta Vicecanc.* pojawiają się, na przykład, jeszcze pod koniec XVI wieku, zob. wol. 13 f. 43v-44 (maj 1593), f. 54 (kwiecień 1594).

⁵¹ Zob. przypis 7.

⁵² Zob. przypis 8.

aby także i klasztory nadawane na konsystorzach były przedstawiane na jednym konsystorzu, a nadanie będzie miało miejsce dopiero na następnym⁵³. W obszernym opisie czynności związanych z nadawaniem beneficjów aż trzykrotnie używa Gambaro sformułowania: „Cardinalis... – i podaje jego nazwisko – dixit se in proximo consistorio propositurum ecclesiam...” i podaje nazwę diecezji⁵⁴. W późniejszych zapiskach kardynała informacja ta jest formułowa dość różnorodnie, najczęściej jednak ma postać: „Cardinalis... dixit in proximo (in futuro, in proximo futuro) consistorio se relaturum”⁵⁵, bądź też: „Cardinalis... denunciavit in proximo consistorio se propositurum”⁵⁶.

Z użycia określeń w rodzaju: cardinalis dixit, denunciavit, zdaje się wynikać, że czynność na pierwszym konsystorzu polegała na krótkim, ustnym poinformowaniu zebranych osób o sprawie, którą przedstawi – podający obecnie wiadomość kardynał – na następnym konsystorzu. W aktach wicekanclerza z tych lat pojawia się także zwrot – „cardinalis... fecit verbum”⁵⁷.

Sugestię wyżej wysuniętą potwierdza dalej określenie czynności na pierwszym konsystorzu jako „mentio”⁵⁸, całkowicie schematyczne wyliczanie kardynałów, którzy zapowiedzieli swe

⁵³ „... mandavit etiam [Papa], ut propositiones in uno consistorio fierent in alio expedirentur, neque id in ecclesiis solum, verum etiam in monasteriis, de quibus non fit mentio a Concilio Tridentino, vero extat decretum superiori anno in consistorio editum pridie nonas iunii”. ASV *Acta Misc.* wol. 11 f. 39v; wol. 20 f. 203v; wol. 65 f. 121. Początkowy fragment robi wrażenie, jak gdyby dopiero od tego konsystorza miał obowiązywać taki przepis. Wzmiankę o tym przemówieniu znamy tylko z relacji kard. Gambaro, który streszczając dłuższą wypowiedź papieża, informację o dotychczasowej praktyce – jako ogólnie znaną, mógł po prostu pominąć. Samo natomiast przypomnienie przez papieża tego przepisu było w pełni uzasadnione ze względu na długą przerwę – od 18 października 1563 r., czyli od ponad czterech miesięcy, w nadawaniu beneficjów.

⁵⁴ ASV *Acta Misc.* wol. 65 f. 121, f. 122v, f. 123; podobne sformułowania *tamże* f. 153, f. 342 itd.

⁵⁵ *Tamże* f. 160v, f. 187, f. 194v, f. 198, f. 205, f. 217, f. 257v.

⁵⁶ *Tamże* f. 154 zapis z dnia 14 stycznia 1564 roku.

⁵⁷ Zob. np. zapisy z czerwca 1560 r. ASV *Acta Vicecanc.* wol. 9 f. 43; z marca i kwietnia 1564 r. *tamże* f. 154v, f. 155, f. 158v.

⁵⁸ ASV *Acta Misc.* wol. 65 f. 190 - notatka z konsystorza w dniu 17 lipca 1564 r.

relacje na następny konsystorz⁵⁹, względnie sama forma opisu, gdy po długiej nocie o nadaniu jakiegoś beneficjum, z poprzedzającą ją dość szczegółową dyskusją, następuje krótka, lakoniczna informacja o propozycji, która zostanie złożona na przyszłym posiedzeniu⁶⁰.

Racją przemawiającą dodatkowo za przypuszczeniem, że wspomniane określenia stosowane przy wzmiankach o czynności relatora na pierwszym konsystorzu były istotnie raczej krótkim, ustnym zapowiedzeniem sprawy, aniżeli jej szczegółowym przedstawieniem, jest informacja kard. Gambary podana łącznie z pierwszą wzmianką o nadaniach beneficjów w dniu 1 marca 1564 r., o rychłym (interim) rozesłaniu wszystkim kardynałom przez relatora sprawy odnośnych o niej informacji na piśmie⁶¹. Tę pisemną formę powiadamiania, zwaną w późniejszym okresie „propositio”, omówimy dokładniej w drugiej części tego opracowania. Obecnie wystarczy zauważyć, że już samo zaistnienie takiego zwyczaju czy tym bardziej wprowadzenie przepisu, czyniło rzeczywiście zbędnym dłuższe przedstawianie sprawy na pierwszym konsystorzu. Informacja jednak pisemna, aby móc spełnić tę funkcję, powinna dotrzeć do zainteresowanych odpowiednio wcześniej. W tym kontekście zrozumiałe są zarządzenia papieży: Piusa V z 5 lipca 1568 r., aby te pisma (memorialia) były rozsyłane najpóźniej na cztery dni przed składaniem propozycji, czyli na cztery dni przed drugim konsystorzem, na którym beneficjum miało być nadane⁶², oraz późniejsze z 1572 zobowiązujące kardynałów do rozsyłania pisemnych wiadomości jeszcze przed pierwszym konsystorzem, lub najpóźniej w dniu zapowiadania⁶³.

Na szczegółowy wgląd w procedurę nadawania beneficjów pozwala diariusz kardynała Santoro, prowadzony przez niego od

⁵⁹ *Tamże* wol. 20 f. 306v - notatka z 17 sierpnia 1565 r.

⁶⁰ Por. przypisy 54-58.

⁶¹ „Cardinalis Moronus dixit se in proximo consistorio propositurum archiepiscopatum Armaconum in Hibernia, episcopatum... ac missurum interim informationes”. ASV *Acta Misc.* wol. 65 f. 121; podobne sformułowanie przy opisie czynności innego kardynała, *tamże* f. 123.

⁶² Zob. przypis 87.

⁶³ Zob. przypis 88.

chwili wyniesienia do godności kardynalskiej w 1570 r. Szeroko zazwyczaj relacjonuje on wystąpienia swoje i innych kardynałów na drugim konsystorzu, przy składaniu tzw. propozycji; zaledwie natomiast wzmiankuje czynność zapowiadania na pierwszym. Nawet wtedy, kiedy podał pełne sformułowanie swej wypowiedzi na pierwszym posiedzeniu, ogranicza się do podania tylko wakującego beneficjum oraz osoby, którą zamierza przedstawić na przyszłym konsystorzu⁶⁴.

Po krótkim i całkowicie sformalizowanym odnotowaniu faktu zapowiedzenia, w diariuszu Santoro nie ma żadnych dalszych wiadomości, ani o kandydacie, ani o beneficjum, czy też o jakiegokolwiek innej czynności kardynała relatora mającej związek z przedstawionym nadaniem. Nie ma też, oczywiście, informacji o samej prowizji czyli ekspedycji. Należy rozumieć, że zebrani kardynałowie i papież przyjmują po prostu do wiadomości zapowiedź prowizji, która będzie przedmiotem relacji tego kardynała, dyskusji i decyzji papieskiej na następnym konsystorzu. Niekiedy tylko zanotowane zostały uwagi czy pytania samego papieża⁶⁵.

Diariusz Santoro, spiswany już po dłuższym okresie istnienia praktyki wnoszenia spraw na dwa konsystorze, przynosi dzięki temu dość przejrzysty obraz kształtującej się też terminologii.

⁶⁴ Pod dniem 23 kwietnia 1582 kard. Santoro zanotował: „Julius Antonius card. S. Severinae praenunciavit ecclesiam Milopotamen. in insula Cretae per obitum Bartholomaei episcopi Rethymnensis seu Calamonensis illius administratoris, pro fratre Nicolao Stridonio Veneto Ordinis Fratrum Cruciferorum, his nempe verbis: Beatissime Pater. In proximo consistorio proponam, si placuerit Sanctitati Vestrae, provisionem ecclesiae Milopotamensis in insula Cretae per obitum b. m. Bartholomei illius administratoris defuncti vacantis, providendam de persona R. Fratris Nicolai Stridonii Veneti, Ordinis Cruciferorum, in sacra theologia licentiati”. - *ASV Acta Misc.* wol. 48 f. 78. Tekst ten opublikował J. Krajcar: *Cardinal* s. 181; z tego samego woluminu f. 38v wydał *tamże* s. 179; zob. też przypis 65.

⁶⁵ Taki wypadek miał miejsce po zapowiedzeniu relacji przez kard. Santoro, na konsystorzu w dniu 17 grudnia 1571 r., co tenże kardynał opisuje następująco: „... card. S. Severinae proclamavit: Pater Beatissime, ego in proximo consistorio proponam ecclesiam Strongylensem vacantem per obitum ultimi illius episcopi, providendam de persona Rev. Domini Gregorii Formicini presbyteri Romani utriusque iuris doctoris. Tunc dixit Sanctissimus Dominus Noster: Vacavit per obitum episcopi Chii illius administratoris. Vellemus autem providere etiam ecclesiae insulae Chii, saltem dando illam in titulum”. - Tacchi Venturi P.: *Diario* s. 88-89. Najczęściej po zapowiedzeniu sprawy biskupa sufragana papież zapytywał, czy dana diecezja już w przeszłości miała sufragana.

Spotykamy w nim dość regularne i konsekwentne stosowanie określeń „proposuit” wyłącznie przy opisie czynności przedstawiania przez kardynałów na drugim konsystorzu, a „praeconizavit” lub częściej „praenuntiavit” dla czynności na pierwszym; przy czym to drugie określenie już od połowy lat siedemdziesiątych staje się niemal wyłącznie⁶⁶. Niemniej jeszcze w 1577 r. kard. Santoro, kiedy zapisywał treść swej zapowiedzi, uznał za potrzebne – widocznie wobec istniejących rozbieżności w używanej terminologii – uściślić najpierw nazwę tej czynności: „Zapowiedź (praenuntiatio), którą określa się też prekonizacją (praeconizationem appellat)”⁶⁷.

Santoro jeszcze w paru wypadkach podał pełne sformułowanie swej zapowiedzi⁶⁸. Nic jednak nie wskazuje, aby istniała w XVI wieku praktyka uprzedniego powiadamiania na piśmie o tej zapowiedzi⁶⁹. Dopiero w następnym stuleciu treść zapowiedzi była formułowana pisemnie i rozsyłana wszystkim biorącym udział w konsystorzu. Od pierwszych słów „praeconium faciam” otrzymał ten akt nazwę „praeconium”⁷⁰. To określenie przyjęto również przy porządkowaniu tejże dokumentacji w Archiwum Watykańskim.

W źródłach konsystorialnych z drugiej połowy XVI stulecia określenie „praeconium” występuje niekiedy, ale w znaczeniu ogólnym – ogłoszenia czegoś, podania do wiadomości, względnie na wyrażenie pochwały⁷¹.

Wzmianki o czynności zapowiadania w aktach urzędowych,

⁶⁶ W roku 1575 użył 31 razy określenia praenuntiavit, a 10 razy praeconizavit; w 1576 - praenuntiavit 34 razy, a praeconizavit tylko 4.

⁶⁷ „Praenuntiatio ecclesiae Bellicastrensis quam praeconizationem appellat”. - ASV *Acta Misc.* wol. 53 f. 48.

⁶⁸ Zob. przypis 64 i 65.

⁶⁹ Pásztor L.: *Guida* s. 137 oraz w skrypcie dla studentów *Archivistica* s. 55 zdaje się sugerować nakaz pisemnego formułowania wydany przez papieża Grzegorza XIII w roku 1572. Sprawę tę omówimy w dalszej części, zob. przypis 88.

⁷⁰ Typowy początek: *Ego cardinalis... si S.mo D.N. placuerit in proximo consistorio praeconium faciam ecclesiae...* Seria archiwalna *Praeconia et propositiones* w ASV zawiera odnośne teksty dopiero od połowy XVII w., zob. Pásztor L.: *Guida* s. 137-138.

⁷¹ Tacchi Venturi P.: *Diario* s. 105, 117, 118, itd.

poza tymi z końca lat pięćdziesiątych i początku lat sześćdziesiątych, są bardzo nieliczne. Wypływa to – jak już wspominaliśmy, z przeznaczenia tychże akt. Także w znanych dzisiaj diariuszach prywatnych kardynałów nie spotykamy ich przy każdej prowizji. Kardynał Gambara często podaje wiadomość o zapowiedzeniu tylko przez jednego z relatorów na zakończenie opisu spraw omawianych na danym posiedzeniu. Wygląda to na całkowicie schematyczne traktowanie tej wiadomości. Kardynał Santoro, który o wiele szczegółowiej i dokładniej referuje przebieg obrad, o zapowiadaniu wspomina o wiele częściej, ale też nie zawsze i jakby mimochodem. Nie świadczy to oczywiście, że w okresie który obejmuje diariusz, nie miało ono miejsca. Należy raczej przyjąć, że jako czynności stałej, w znacznym stopniu formalnej, a w każdym razie niezbyt istotnej, w porównaniu z czynnością referowania na drugim konsystorzu, nie opłacało się jej odnotowywać. Praktyczne znaczenie zapowiadania było istotnie niewielkie, zwłaszcza od czasu wprowadzenia praktyki pisemnego powiadamiania każdego z uczestników konsystorza.

Nieodróżnianie jednak zapisek mówiących o czynności na pierwszym konsystorzu, czyli o zapowiadaniu (częste w prywatnych diariuszach kardynałów) od opisu informacji o przedstawianiu na drugim konsystorzu, może prowadzić do błędnych ustaleń daty nadania beneficjum, jak i dalszych różnych mylnych wniosków⁷².

Notatki kardynała Santoro świadczą natomiast, że papieże już w latach siedemdziesiątych dość często zwalniali relatorów od obowiązku zapowiadania. Działo się tak zwłaszcza wtedy, gdy kandydat jako pracownik Kurii Rzymskiej, czy z innych racji, był dobrze znany tak samemu papieżowi, jak i kardynałom⁷³.

⁷² Jako przykład może służyć mylna kolejność w publikacji akt konsystorialnych wydanych przez J. Krajcara: *Cardinal* s. 179 - po tekście z f. 39 winna być podana zapiska z f. 38v, a nie z f. 42. Por. także komentarz H. Wojtyski: *Ideał biskupa w życiu i nauce St. Hozjusza*. Studia Warmińskie 7:1970 s. 218, gdzie autor sugeruje przyśpieszenie spraw polskich przez Hozjusza, gdy tymczasem miało miejsce przewidziane procedurą zapowiedzenie na pierwszym konsystorzu.

⁷³ Tak np. na konsystorzu 16 lipca 1571 r. jeden z kardynałów poprosił

Podobnie, gdy papież sam wnosił sprawę prowizji – a pod koniec XVI wieku było to praktyką coraz częstszą⁷⁴ brak jest, poza początkowym okresem po wprowadzeniu rozdziału czynności na dwa konsystorze⁷⁵, wzmianek o zapowiadaniu. Z dość fragmentarycznych informacji Santoro należy wnosić, że zapowiadanie sprawy prowizji powinno mieć miejsce dopiero po podpisaniu protokołu procesu informacyjnego przez przewodniczących trzech stopni kardynalskich. W praktyce jednak nie zawsze się do tego stosowano⁷⁶.

Podsumowując dotychczasowe rozważania należy stwierdzić, że po dekrete z 3 grudnia 1557 r., źródła zgodnie potwierdzają przejście od dotychczasowego nadawania beneficjów na jednym i tym samym konsystorzu, na którym sprawa została wniesiona, do stałej praktyki – z małymi wyjątkami, o których była mowa⁷⁷ – do wnoszenia spraw na dwa konsystorze. Jak w tej sytuacji dokładnie wyglądały czynności kardynała relatora na pierwszym z nich, a jak na drugim, tego w pierwszych latach po wprowadzeniu tego zarządzenia, nie jesteśmy w stanie rozstrzygnąć. Znane nam dzisiaj źródła nie przynoszą na ten temat wystarczających wiadomości. Można tylko przypuszczać, że po dekrete z 3 XII

papieża o udzieleniu prowizji, choć wcześniej sprawy nie zapowiedział. Papież wyraził zgodę: „Dixit Sanctissimus quod sic, et quia notissimus esset in curia, non opus esse praeconizatione, nec processu; et ita, vix aliis audientibus nomen, omnes cardinales concurrerunt per idem, vel per placet”. - Tacchi Venturi P.: *Diario* s. 61.

⁷⁴ Zob. L. Pásztor: *La Curia Romana. Problemi e ricerche per la sua storia nell'età moderna e contemporanea*. Roma 1969 s. 36-41; tenże *Guida* s. 137.

⁷⁵ Przypadki kiedy papież sam wnosił sprawę zob. ASV *Acta Vicecanc.* wol. 8 f. 118 z 14 XII 1557 r. oraz f. 119 z 15 XII 1557; dwukrotna wzmianka o papieżu przy nadaniu tego samego beneficjum, *tamże* f. 147, z 30 X 1558 oraz f. 147v z 4 XI 1558 roku.

⁷⁶ Kard. Santoro pod dniem 15 kwietnia 1575 r. zanotował m.in.: „Tunc card. Moronus... praeconizavit plures ecclesias absque personis etc. Et quia mittet processus capitibus ordinum, et si qui erunt sine defectu illos referet etc. Idem autem fecit et dixit de more suo contra iurisdictionem, ut praeconizet prius ecclesias et personas, quam processus subscribantur”. - Tacchi Venturi P.: *Diario* s. 110 Kiedy indziej czyni znów taką uwagę: „Idem [kard. Morone] proposuit ecclesiam Caiacensem... pro Octavio eius nepote, facta praeconizatione per eum in consistorio praeterito, nondum confecto processo”. - *Tamże* s. 97.

⁷⁷ Zob. przypisy 73, 74.

1557 r. relacjonowanie (przedstawianie beneficjum i kandydata) na pierwszym konsystorzu sprowadzało się stopniowo do formalnego tylko zapowiedzenia sprawy, zwłaszcza odkąd zaczęło się ustalać pisemne informowanie kardynałów o szczegółach zamierzonej prowizji, a to znajduje potwierdzenie w zachowanych źródłach już od marca 1564 roku⁷⁸. Od wtedy, jak wskazują archiwalia, na pierwszym konsystorzu miało miejsce krótkie, ustne zapowiedzenie sprawy, której bliższe omówienie – na podstawie przeprowadzonego procesu informacyjnego – rozsyłał kardynał relator w formie pisemnej, a następnie referował na następnym posiedzeniu, a papież – jeśli nie było uzasadnionych przeszkód, udzielał prowizji, względnie polecał uzupełnienie wiadomości i odraczał nadanie do któregoś z następnych konsystorzów.

5. Rozsyłanie pisemnej informacji – propositionis.

Najwcześniejsza wzmianka, jaką udało się odnaleźć o spisaniu i rozsyłaniu przez kardynała relatora pisemnej informacji na temat wnoszonej sprawy nadania beneficjum, pochodzi z diariusza kard. Gambary. Pod koniec opisu spraw poruszonych na konsystorzu w dniu 1 marca 1564 r. odnotowuje on wypowiedź kard. Morone, który oznajmił, że na najbliższym konsystorzu przedstawi sprawy prowizji kilku biskupstw i zakończył oświadczeniem, że niebawem prześle informacje na ten temat⁷⁹. Podobna zapowiedź wraca w zapiskach tego kardynała wielokrotnie i zawsze w identycznym sformułowaniu⁸⁰.

Początku wysyłania pisemnych informacji należy jednak szukać nieco wcześniej, a mianowicie w dekreście Piusa IV z dnia

⁷⁸ W woluminie 11 f. 39v serii *Acta Misc.* - jednej z kopii diariusza kard. Gambary - przy zapisach z dnia 1 marca 1564 r. widnieje na marginesie dopisek: „Praelicitationum origo”. Nie ma tej uwagi w innych kopiach, jak w wol. 65 czy 20 tejże samej serii archiwalnej. Ich teksty, choć są pełniejsze, nie posiadają jednak not marginalnych. Wspomniana uwaga pochodzi niewątpliwie od późniejszego kopisty (koniec XVI, początek XVII w.), który przepisał cały kodeks i dodawał charakterystyczne noty objaśniające na marginesach.

⁷⁹ Zob. przypis 61.

⁸⁰ ASV *Acta Misc.* wol. 65 f. 122v, 123, 153v, 171, 187 itd.

19 stycznia 1560 r. W myśl tego rozporządzenia kardynałowie relatorzy, którzy chcieli uzyskać nadanie beneficjum na jednym konsystorzu, powinni przesłać poszczególnym kardynałom zebrane przez siebie wiadomości na temat tegoż beneficjum, albo ich zasadniczą treść, jeszcze przed składaniem relacji na konsystorzu⁸¹. Nie byli więc zobowiązani do tego wszyscy relatorzy, lecz tylko ci, którym zależało na szybszym nadaniu beneficjum.

W następnym rozporządzeniu tego papieża z 4 czerwca 1563 r.⁸² oraz w dekreście Soboru Trydenckiego – c.l. de ref. sesja 24, mówi się wyłącznie i to z naciskiem, że prowizja nie może być dokonana na tym samym konsystorzu, na którym miała miejsce relacja (propositio), lecz że decyzja winna być odłożona do następnego konsystorza lub na dalsze, o ile dobro sprawy będzie tego wymagało⁸³. W takiej sytuacji, zanikła, jak by się mogło wydawać, główna racja, dla której wprowadzono wcześniej zalecenie rozsyłania informacji na piśmie, czyli uzyskanie nadania na jednym konsystorzu.

Znamienne jest jednak, że kard. Gambarà w przytaczanym już zapisie z 1 marca 1564 r. nie wspomina ani słowem, aby papież miał dopiero tego dnia wprowadzić przepis o rozsyłaniu pisemnych informacji, choć opis tego konsystorza jest u niego wyjątkowo obszerny i szczegółowy. Odnotował m.in. polecenie papieża, aby także nadania klasztorów, o czym nie ma mowy w dekreście soborowym, były dwukrotnie wnoszone na obrady konsystorza, podobnie jak biskupstw. Przemawia to oczywiście za istnieniem już wcześniej praktyki rozsyłania informacji na piśmie, a nie o wprowadzeniu w tym dniu czegoś zupełnie nowego⁸⁴.

Zatem należy wnioskować, że praktyka rozsyłania pisemnej informacji na temat beneficjum, które kardynał relator pragnie przedstawić na konsystorzu – została utrzymana. Najstarszy

⁸¹ Zob. przypis 32.

⁸² Zob. przypis 34.

⁸³ Zob. przypis 44.

⁸⁴ Na temat noty marginalnej mówiącej o „praeconisationum origo” przy zapisie z dnia 1 marca 1564 r. w jednej z kopii diariusza kard. Gambarà zob. przypis 78.

egzemplarz, jaki udało się odnaleźć w ramach kwerendy do niniejszego opracowania, pochodzi już z lutego 1565 r.⁸⁵ Dla następnych lat jest ich coraz więcej, chociaż istnieje spora trudność w ustaleniu dokładnej chronologii, ponieważ dokumentacja ta nie była dotychczas przedmiotem badań, a z reguły są to teksty nie datowane.

Brak wcześniejszych egzemplarzy nie przesądza bynajmniej o dacie początków praktyki rozsyłania pisemnych informacji. Wystarczy w tym miejscu zwrócić uwagę na całą historię zbiorów dzisiejszego archiwum konsystorialnego, na aktualny stan jego uporządkowania i stosunkowo mały jeszcze stopień opracowania naukowego zachowanej dokumentacji⁸⁶. Skądinąd nie znamy też żadnych przepisów zobowiązujących w XVI w. jakkolwiek urząd czy osobę do zbierania i przechowywania tychże tekstów. Zbiór dla lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych w diariuszu kard. Santoro jest wynikiem jego osobistych zainteresowań. Stan uporządkowania i zachowania innych woluminów zawierających dzisiaj egzemplarze pisemnych informacji szesnastowiecznych wskazuje wyraźnie, że nie gromadzono ich systematycznie, lecz zebrano, uporządkowano i oprawiono je w woluminy znacznie później.

W aktach urzędowych i diariuszach prywatnych kardynałów spotykamy natomiast raz po raz zarządzenia i uwagi papieży odnośnie do terminu rozsyłania tychże informacji, oraz uwagi na temat ich redagowania. I tak w połowie 1568 r. papież Pius V (1566-1572) poleca, aby na przyszłość informacje na temat beneficjów, które mają być nadane, były rozsyłane przynajmniej 4 dni przed konsystorzem, na którym będą przedstawione do prowizji⁸⁷. Natomiast Grzegorz XIII (1572-1585), wkrótce po

⁸⁵ ASV *Archivum Arcis Arm. I-XVIII* n. 2953 f. 29 z lutego 1565 r.; ASV *Misc. Arm. XII* wol. 145 f. 132, 133v - przeniesienie Stanisława Słomowskiego na arcybiskupstwo lwowskie we wrześniu 1565 r. - zob. Aneks n. 1.

⁸⁶ Zob. Pásztor L.: *Guida* s. 127-142.

⁸⁷ „Decrevit S.tas Sua, quod in posterum non proponantur ecclesiae vel monasteria, nisi saltem per quatuor dies ante consistorium et ecclesiarum vel monasteriorum propositionem ipsorum memorialia ad Sanctitatem Suam et R.mos D.nos sint transmissa”. ASV *Acta Vicecanc.* wol. 10 f. 59v. Zapiska z dnia 5 lipca 1568 r.

swoim wyborze, na konsystorzu 17 października 1572 r. nakazał rozsyłanie tychże informacji najpóźniej w dniu zgłaszania sprawy na konsystorzu (in die praeconizationis), a nie dopiero w dniu przedstawiania (die propositionis)⁸⁸.

Poprzednik Grzegorza XIII, papież Pius V na krótko przed swoją śmiercią upomniął kardynałów, aby w tekstach informacji nie używali określenia „proponam ecclesiam in favorem talis...”⁸⁹. Znane są też liczne uwagi, a nawet całkowita odmowa nadania beneficjum przez papieża, jeśli tekst informacji, czyli propozycji, był niejasny, czy też nie zawierał wszystkich potrzebnych danych⁹⁰. W diariuszu kard. Santoro mamy sporo wzmianek o zgłaszanych przez kardynałów zastrzeżeniach co do terminu otrzymania propozycji, a jeszcze więcej uwag do samego tekstu. Wielokrotnie z tego tytułu prowizja była przesuwana na następny konsystorz. Bardziej natomiast nieliczne są jego uwagi o zaniedbaniu rozesłania informacji czy o zwolnieniu z tego obowiązku przez papieża.

Znacznym utrudnieniem w uchwyceniu początków i upo-

⁸⁸ „Papa praecepit, ut cedulae memoriales in die praeconizationis transmittantur. Nam, si mittuntur pro informatione habenda de personis, quomodo haberi potest si datur die propositionis vel vespere praecedenti?”. Tacchi Venturi P.: *Diario* s. 96. Wydaje się, że właśnie ten tekst ma na myśli L. Pásztor w *Guida* s. 137 pisząc o początku praktyki sporządzania tzw. „praeconium” i „propositio”, dokumentacji stanowiącej obecnie odrębną serię w ASV, a zaczynającą się dopiero od połowy XVII w.; pisze mianowicie: „Quanto alle proposte fatte da cardinali, in seguito ad una disposizione di Gregorio XIII (17 ottobre 1572) per il primo concistoro fu preparato il *praeconium*, per il secondo la *propositio*”. W skrypcie dla studentów *Archivistica* s. 55, odnosi to rozporządzenie tylko do spisywania *praeconium*. Chyba pomyłkowo w tym miejscu podana jest data „19 X”. Zacytowany fragment z diariusza kard. Santoro nie mówi jednak o początku, genezie spisywania jakiegokolwiek tekstu, lecz o konieczności wcześniejszego niż dotychczas rozsyłania pisma, a mianowicie „in die praeconizationis”. Na obecnym etapie poszukiwań i ustaleń wydaje się, że późniejsze „praeconium” to pisemne zapowiedzenie stosowanej już i w XVI w. czynności „praeconizationis”, czy jak częściej używał Santoro „praenuntiationis”. Kiedy dokładnie zaczęto spisywać „praeconium” i dla jakich racji, nie udało się dotychczas ustalić.

⁸⁹ Tacchi Venturi P.: *Diario* s. 53.

⁹⁰ Kard Santoro w dniu 16 lipca 1571 r. opisuje taki, raczej nietypowy wypadek. Po dłuższej już dyskusji „contentio exorta est denuo, Sanctissimo D.N. interrogante et replicante, praesertim ob obscuritatem cedulae. Quamobrem demum Sanctitas Sua proiecit cedulam in terram et mandavit, ut denuo refereretur”. - Tacchi Venturi P.: *Diario* s. 59-60.

wszechnienia się praktyki rozsyłania pisemnych informacji, a zatem i w odszukaniu samej XVI-wiecznej dokumentacji, jest brak w znanych nam źródłach wyróżniającej, specyficznej nazwy dla tego pisma. W diariuszach kardynałów, nawet jeszcze u Santoro, spotykamy jedynie bardzo ogólnikowe: *cedula*, *schedula* czy *informationes*⁹¹. Tak jednak określano – nawet w ramach procedury nadawania beneficjów – bardzo różne teksty, sporządzane na różnych etapach prowadzących do prowizji. Bardziej uściślone są już wyrażenia: *cedula memorialis*, *propositionis memoriale*, czy też np. *iuxta memoriale suae propositionis*⁹².

Jeżeli w źródłach spotykamy wyrażenia „repetente propositionem” czy „ante propositionem” lub „finita propositione”, to oczywiście rozumiemy, że chodzi tu o czynność przedłożenia sprawy na konsystorzu. Ale gdy np. na egzemplarzu pisemnej informacji widnieje nota: „fuit provisum secundum suprascriptam propositionem”, to już jest pewna wątpliwość, czy słowo „propositio” oznacza tylko tenor przedłożenia sprawy, czy zawiera się już w nim nazwa tego pisma⁹³. Dopiero w XVII stuleciu przyjmie się wyraźne użycie określenia *propositio* na ten typ dokumentacji.

W drugiej połowie XVI stulecia najczęściej słowo „propositio” oznacza ogólnie czynność przedstawiania, referowania spraw prowizji przez kardynała relatora (we wcześniejszym okresie częściej używano – „relatio”). Jak świadczy m.in. wspomniana wyżej formuła „repetente propositionem” z końca lat pięćdziesiątych, tym samym słowem „propositio” określano czynność kardynała dokonywaną i na pierwszym konsystorzu (zgodnie

⁹¹ Papież Pius IV wprowadzając w 1560 r. możliwość prowizji na jednym konsystorzu poleca wcześniej rozesłać „informationes... aut illarum tenorem” - zob. przypis 32. W diariuszu kard. Gambary od 1564 r. występuje wielokrotnie zwrot: „se in proximo consistorio propositurum ac missurum interim informationes” - zob. przypis 61. Określenia *cedula*, *schedula* są częste u Santoro jeszcze w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych.

⁹² Określenia: „*cedula memorialis*” zob. Tacchi Venturi P.: *Diario* s. 63, 69; - „*propositionis memoriale*” - *tamże* s. 56, 72; - „*iuxta memoriale suae propositionis*” - *tamże* s. 76.

⁹³ „In consistorio... fuit provisum secundum suprascriptam propositionem”. ASV *Acta Misc.* wol. 95 f. 364, z 1569 r.

z dekretem z 3 XII 1557 r.), ale też i czynność powtórzoną na drugim – przed podjęciem decyzji papieża o nadaniu beneficjum. Jak rozważaliśmy wyżej, praktycznie mogła już wtedy istnieć pewna różnica w charakterze tych czynności, w sposobie przedstawiania sprawy – wynikająca z większej lub mniejszej złożoności wypowiedzi, z wyakcentowania innych aspektów, dodania nowych szczegółów itd. Faktem jest, że gdy w tym okresie, w odniesieniu do pierwszego konsystorza, mamy zapisy „Cardinalis proposuit...”⁹⁴, to już w latach sześćdziesiątych pojawiają się, nawet w aktach urzędowych, zapisy typu „fecit verbum [tzn. na pierwszym konsystorzu] de proponendis duabus ecclesiis... in futuro consistorio”⁹⁵. Naszym zdaniem to przesunięcie czynności przedstawiania, proponowania spraw beneficjalnych, na drugi konsystorz, jest związane z początkami praktyki rozsyłania podstawowych informacji o kościele i kandydacie w formie pisemnej.

W bogatym w różne szczegóły diariuszu kardynała Santoro (początek od 1570 r.) słowo „propositio” również oznacza czynność – dokonywaną już tylko na drugim konsystorzu⁹⁶. O wrażli-

⁹⁴ Samo sformułowanie informacji o wprowadzeniu praktyki wnoszenia spraw nadań na dwa konsystorze (3 XII 1557 r.) ujmuje referowanie jako czynność dokonywaną tylko na pierwszym konsystorzu; na drugim ma mieć miejsce nadanie, decyzja - zob. przypisy 30. Podobne ujęcie spotykamy jeszcze parę razy w późniejszych rozporządzeniach papieża czy informacjach o nich - zob. przypisy 32, 34, 42. W praktyce kurialnej referowano także na tym drugim. W opisie konsystorza już z 3 XII 1557 r. mówi się o referowaniu przez kardynałów nadań (ecclesiae propositae fuerunt), z zaznaczeniem odłożenia decyzji do następnego posiedzenia (provisio remissa fuit). Na tym następnym konsystorzu mamy jednak informację o powtórnym referowaniu tych samych spraw - „repetente propositionem in ultimo consistorio factam” - zob. przypisy 47.

⁹⁵ ASV *Acta Vicecanc.* wol. 9 f. 154v. Na czynność referowania na kolejnym, drugim konsystorzu wskazują też m.in. zwroty: „cardinalis dixit se in proximo consistorio propositurum” (lub - relaturum); „de proponendis ecclesiis in futuro consistorio”, niekiedy - „de provisione in proximo consistorio”; „ecclesiae propositae fuerant” (a także - ecclesiae relatae); „proponente Card. ... S.mus providit” (a także - referente lub repetente cardinale). Por. przypisy 54, 55, 56, 57.

⁹⁶ Przykładem mogą być opisy w rodzaju: „Deinde cardinalis... proposuit ecclesiam... et finita propositione SS.mus providit” - zob. Tacchi Venturi P.: *Diario* s. 71; inne wyrażenia Santoro: „cardinalis destitit a propositione” - *tamże* s. 93; „aliae propositiones” - *tamże* s. 18; „dies propositionis” - *tamże* s. 96.

wości kardynała Santoro w zakresie terminologii świadczy chociażby jego uściślenie, dotyczące czynności na pierwszym konsystorzu: „praenuntiatio... quam praeconizationem appellant” (por. przypis 67). Odnotowując czynności kardynałów na drugim konsystorzu Santoro najczęściej używa formy czasownikowej – *cardinalis... proposuit*. W charakterystycznym swym zapisie po słowie „cardinalis” wymienia jego nazwisko lub nazwę potocznie używaną, podaje kandydata i rodzaj beneficjum, opisuje nieraz ze szczegółami dyskusję, składanie przez kardynałów votum oraz podjęcie decyzji przez papieża: *S. mus providit, czy transtulit, commisit, praefecit, commendavit; ecclesia fuit expedita*. Kiedy z jakichś racji (gdy np. nie był obecny na posiedzeniu) wymienia bardzo ogólnie poruszone na konsystorzu sprawy, po „proposuit” podaje tylko, że beneficjum zostało nadane „et est (fuit) expedita”, a nieraz brak jest nawet tego dopowiedzenia o dokonanej prowizji⁹⁷.

Bardzo często w diariuszu Santoro spotyka się zwrot *ad propositiones*. Oznacza on przejście od różnych innych spraw omawianych na konsystorzu do spraw nadań, czyli zapowiedzi i składania propozycji. W tym wypadku nie robiono żadnych różnic między tymi czynnościami. Kardynałowie zgłaszali je po kolei, według starszeństwa i zajmowanego miejsca. Samo słowo „propositiones” tak u Santoro, jak i we wcześniejszych źródłach było używane też na określenie całości starań o nadanie beneficjum, a zatem wszelkiej dokumentacji, jaka temu towarzyszyła⁹⁸. W takim znaczeniu występuje ono często w nagłówkach, tytułach, w

⁹⁷ Zob. Tacchi Venturi P.: *Diario* s. 98, 157. W aktach oficjalnych formuła dotycząca czynności kardynała, tuż przed prowizją papieską, brzmi z reguły: „Referente cardinale”.

⁹⁸ W takim znaczeniu zostało użyte słowo „propositio” m.in. w zapisach z 30 XII 1563 r.: „Deputati fuerunt cardinales... super propositionibus et decretis faciendis in consistorio” czy „Item fuerunt deputati tria capita ordinum, una cum relatore, ut propositiones ecclesiarum et monasteriorum cognoscant”. ASV *Acta Cam.* wol. 10 f. 163. Na marginesie, przy drugim tekście kopista (*Acta Cam.* wol. 10 jest kopią *Acta Vicecanc.* wol. 9) dodał: „Deputatio trium cardinalium in Ordine Priorum super propositionibus ecclesiarum et monasteriorum”. Z podobnym użyciem słowa „propositio” w sensie ogólnym, równoznacznym wyrażeniu nadania beneficjów, spotykamy się często.

oznaczeniu zawartości teczek, kartonów, voluminów, a także w katalogach i inwentarzach archiwalnych.

6. Opis pisemnej informacji – propositionis.

Zachowane w Archiwum Watykańskim szesnastowieczne egzemplarze spisanych informacji o zamierzonej propozycji konsystorialnej, mają już – poza tymi najwcześniejszymi – pewien ustalony formularz i dość jednolitą formę zewnętrzną. Cała treść mieści się zazwyczaj na jednej stronie bifolium. Trafiają się jednak teksty dłuższe, a niekiedy znów informacje o dwu czy trzech beneficjach zostały spisane na tej samej karcie, jedna po drugiej. Działo się tak, gdy wszystkie te sprawy wnosił ten sam kardynał na tym samym posiedzeniu konsystorza.

Po wstępnym zwrocie *Illustrissime et Reverendissime Domine* – na egzemplarzach przeznaczonych dla kardynałów, *Beatissime Pater* – na doręczanych papieżowi, tekst rozpoczyna zwykle charakterystyczna zapowiedź: *In proximo consistorio ego cardinalis...* i wymienione jest imię i nazwisko kardynała lub inne określenie potoczne, pod którym był znany – *referam* lub *proponam ecclesiam* (względnie *monasterium*), po czym kontynuowane jest zdanie, wyrażające w sumie istotę sprawy, zawiera bowiem z zasady imię i nazwisko poprzednika na danym beneficjum – najczęściej w formie *vacantem per obitum...*, *translationem...*, *resignationem...*, czy ewentualnie *apostasiam*, (przy braku precyzyjniejszych danych o wakansie posługiwano się określeniem: *certo modo*); następnie wymienione jest imię i nazwisko proponowanego kandydata – przeważnie w formie *in personam...*, *de persona...*, oraz bardzo często podane jest, kto wysunął kandydaturę i na jakiej podstawie, np. *supplicante rege...*, *ad nominationem regis...* itp. Przy sufraganiach nadmienia się tylko o prośbie czy zezwoleniu biskupa ordynariusza.

W różnych propozycjach poszczególne wiadomości mogą być przesunięte do następnych części tekstu, lub tam – bardziej rozbudowane. Z reguły jednak, po tym ogólnym niejako wpro-

wadzeniu dadzą się wyróżnić cztery części tekstu jako zwarte grupy informacji: 1) o „kościelach” względnie opactwie, 2) o osobie promowanej, 3) o spełnieniu wymogów procedury poprzedzających nadanie na konsystorz, 4) o dodatkowych prośbach kandydata, wymaganych dyspensach i warunkach, pod jakimi może być dokonana prowizja.

Ad 1) Wiadomości o kościele obejmują ogólne informacje związane z nadawanym biskupstwem czy opactwem. Podawana jest więc nazwa diecezji, przynależność metropolitalna, a niekiedy też bliższe określenie położenia geograficznego diecezji. Osobny zestaw informacji dotyczy kościoła katedralnego i pałacu biskupiego. Wymienia się takie dane, jak wezwanie katedry, liczbę godności i kanoników, stan wyposażenia w sprzęt liturgiczny, dochody i obowiązujące według ksiąg Kamery Apostolskiej taksy.

Przy prowizji opactw podana jest nazwa klasztoru, do jakiego należy zakon i w jakiej znajduje się diecezji.

Przy biskupstwach tytularnych informacja ogranicza się do stwierdzenia, że znajduje się ono *in partibus infidelium*.

Ad 2) W drugiej grupie informacji podane jest, czy kandydat posiada wszystkie wymagane przez prawo (często wymienia się wprost Sobór Trydencki) przymioty, jak ślubne pochodzenie, odpowiedni wiek, wykształcenie, czy przyjął święcenia kapłańskie, względnie czy złożył śluby zakonne – w przypadku opactw.

Ad 3) Ze spraw dotyczących obowiązującej procedury kuralnej otrzymujemy informację o złożeniu przez kandydata wyznania wiary z zaznaczeniem, przed kim tego dokonał; w wypadku, jeśli nadesłany tekst budzi zastrzeżenia, są one wskazane bezpośrednio, lub dopiero w części następnej, gdy kardynał relator prosi papieża o dekret zobowiązujący kandydata do ponowienia wyznania wiary i przesłania poprawnego tekstu do Rzymu, „*antequam possessionem adipiscatur*”. Zwykle podane jest oświadczenie, że powyższe ustalenia zostały zaczerpnięte z protokołu procesu informacyjnego, przy czym dość regularnie wspomina się, gdzie on miał miejsce – w Kurii Rzymskiej czy „*in partibus*”, oraz kto go

przeprowadzał. Całość kończy zapewnienie kardynała relatora złożone w imieniu komisji kardynalskiej, że zebrane informacje zostały przez nią uznane za prawdziwe i wystarczające do nadania beneficjum. Oświadczenie to ma często dość stereotypową postać: *Quae omnia constant ex processu... desuper confecto* (na ogół z zaznaczeniem, że *coram nuntio, czy episcopo, coram me* – jeśli przed kardynałem relatorem) *et per Reverendissimos Dominos meos capita ordinum et me subscripto*. Wzmianka o podpisaniu protokołu informacyjnego przez kardynała relatora i trzech przewodniczących poszczególnych stopni kardynalskich kończy już zazwyczaj teksty z najwcześniejszego okresu.

Ad 4) Prośba o nadanie beneficjum, zwłaszcza w późniejszym okresie, jest wprowadzona słowami: *Supplicatur pro expeditio-ne...*, po czym następuje wyszczególnienie dyspens (od wieku, doktoratu) i dekretów, o które prosi kardynał relator dla przedstawianego kandydata, oraz dalszych prośb, jak o zachowanie dotychczas posiadanych beneficjów, zamiany pensji na dochody z różnych dóbr – przy sufraganiach – czy o darowanie części lub całości opłat prowizyjnych. Nierzadko, zwłaszcza we wcześniejszym okresie, prośby te przedstawiane są w zdaniu zaczynającym się od: *Et cum...*, *Cum...*, co przypomina znaną formę z suplik redagowanych w stylu kurialnym.

Na osobną uwagę zasługują noty znajdujące się zazwyczaj na verso drugiej karty bifolium. Pochodzą od różnych osób, a zostały naniesione jedne jeszcze przed nadaniem beneficjum, inne już po prowizji. Najwcześniejszą i można powiedzieć charakterystyczną dla tej dokumentacji notą jest nazwa diecezji względnie opactwa, podana w formie np. *Ecclesia Chelmensis*, czy rzadziej *Pro ecclesia Chelmensi*. Ten niejako tytuł sprawy znajdujemy na prawie wszystkich odnalezionych polskich egzemplarzach, a jest on dopisany często inną ręką, aniżeli piszącego sam tekst. Sporadycznie natomiast bywa podane imię czy też nazwisko kandydata – w formie *Pro R.mo Dno* – tworząc wówczas, łącznie z nazwą, typowy dla memoriałów układ zapisu. Raczej też wyjątkowo, drobnym pismem u dołu versa bifolium, względnie w pobliżu

zgięcia karty, podany jest adresat, czyli kardynał, któremu ten egzemplarz miał być doręczony, np. *Sanseverinus*. Innym nazwiskiem kardynała, wskazanym niekiedy na verso bifolium, jest nazwisko kardynała relatora, najczęściej w formie skróconej, np. *R.mo Farnesio* – czyli domyślnie *referente*.

Na części egzemplarzy, zwłaszcza z lat siedemdziesiątych, znajdują się na dorso także dodatkowe, krótkie streszczenia tekstu, a najistotniejsze sprawy są ponadto podkreślone. Te cechy przypominają teksty relacji konsystorialnych i zapewne mogły jak i tamte służyć kardynałom relatorom do przedstawienia sprawy na konsystorzu⁹⁹. Warto też zaznaczyć, że raczej zawsze są pisane inną ręką aniżeli piszącego zasadniczy tekst. Na początku mają często datę konsystorza; na zachowanych egzemplarzach nieraz pozostały tylko jej ślady, ponieważ zapis ucięto przy oprawie woluminu.

Jak już powiedzieliśmy przy omawianiu źródeł do tego opracowania, teksty propozycji z natury swej nie są datowane. Jednakże bardzo często, na verso bifolium (czasem pod tekstem propozycji) pojawiają się inne jeszcze adnotacje daty konsystorza, na którym dokonano prowizji tego beneficjum. Data wskazana jest czasami w charakterystycznych dla tej dokumentacji notach ołówkowych, informujących o decyzji podjętej na konsystorzu, zwłaszcza w odniesieniu do prośb dodatkowych relatora. Takie noty ołówkowe, bardzo kursywne – częste na egzemplarzach w *Acta Misc.* wol. 95, 96 – wpisywane były najprawdopodobniej przez kardynałów – może jeszcze na konsystorzu, lub tuż po nim. Nieraz zostały one przepisane obok, inną ręką, a czasem po prostu poprawione atramentem. Zdarzają się też analogiczne noty „kardynalskie” pisane tylko atramentem¹⁰⁰.

Na części egzemplarzy naniesione są daty wyraźnie ręką kłeryka Kamery św. Kolegium, a nadto odnotowany jest kolejny numer konsystorza w danym roku kalendarzowym, zgadzający się z numerem figurującym w *Acta Camerarii*. Czasem widać też

⁹⁹ H. Fokciński: *Le relazioni* s. 220, 229.

¹⁰⁰ Zob. Aneks n. 2.

wyraźną zależność treści wyżej wzmiankowanych not ołówkowych i wpisów do ksiąg akt kard. Kamerariusza¹⁰¹.

Charakterystyczny zapis daty nadania beneficjum mamy na tekstach propozycji znajdujących się w diariuszu kardynała Santoro. Informacja o dokonaniu prowizji wpisana jest w zasadzie jego własną ręką, atramentem, w formie: *Expedita in consistorio habito die... feria...* i podany jest rok. Czasem odnotował Santoro inną informację, jak np. że sprawa nie została wniesiona na określony konsystorz – jak to pierwotnie było zapowiedziane¹⁰².

Porównując pismo tekstów propozycji widać, że egzemplarze dotyczące nawet tej samej sprawy, czyli prowizji na określone beneficjum, były pisane przez różne osoby, choć ich treść jest identyczna, nie licząc pewnych różnic składniowych czy wyrażeniowych, względnie zwykłych błędów lub opuszczeń przepisującego. Także teksty pochodzące od różnych kardynałów relatorów są pisane przez te same osoby. Wskazuje to na praktykę przepisywania tekstów propozycji przez sekretarzy kurialnych, co jest w pełni zrozumiałe, gdyż w grę wchodziła konieczność przygotowania trzydziestu, czterdziestu, a nawet więcej kopii tej samej sprawy.

Podobnie jak we wcześniejszym okresie w związku z relacją prowizyjną, tak i tutaj pozostaje kwestią do ustalenia, kto przygotowywał sam tekst „propositionis”. Ogólny jej schemat, zwłaszcza w późniejszych latach jest dość jednolity. Niemniej poszczególne grupy wiadomości, tak o sytuacji beneficjum, jak i o kandydacie, wykazują pewne zróżnicowanie. W aktach urzędowych ani w diariuszach kardynałów nie udało się odnaleźć żadnej wyraźnej wzmianki wskazującej na osobę przygotowującą ów tekst. Szereg pośrednich, co prawda, przesłanek wskazuje, że czynność tę należy – podobnie jak w przypadku redagowania relacji konsystorialnej¹⁰³ – przypisać sekretarzowi osobistemu poszczególnych kardynałów. Przemawiają za tym również przypadkowo napotkane

¹⁰¹ Tamże n. 3.

¹⁰² Tamże n. 4.

¹⁰³ H. Fokciński: *Le relazioni* s. 240-242.

wzmianki w korespondencji z nominatami ¹⁰⁴. Oczywiście w poszczególnych wypadkach ich autorem mógł być ktoś inny, także sam kardynał. Obecnie był on bardzo zainteresowany treścią tego pisma, propozycje bowiem nie służyły wyłącznie jemu samemu w czasie konsystorza, jak dawniej relacje konsystorialne, lecz były rozsyłane do pozostałych kardynałów i papieża. Stanowiły też podstawę do dyskusji na konsystorzu, w czasie której zdarzały się nawet ostre polemiki na temat poszczególnych sformułowań, a niekiedy cały tekst bywał odrzucany przez papieża ze względu na mało precyzyjne ujęcie ¹⁰⁵. W takiej sytuacji, przynajmniej kontrola tekstu ze strony kardynała relatora musiała być bardziej rygorystyczna.

7. Znaczenie tekstów propozycji konsystorialnych.

Procesom informacyjnym już na długo przed Soborem Trydenckim zarzucano czysty formalizm, brak rzetelnego podejścia do ustalania kwalifikacji osób przedstawianych na beneficja ¹⁰⁶. Te niekiedy ostro formułowane zarzuty można było też odnieść do następnego etapu procedury prowizyjnej w okresie przedtrydenckim, jakim było składanie relacji na konsystorzu ¹⁰⁷. Doniosłość dyskusji i votum były ograniczone choćby z tego powodu, że kardynałowie wyrażali swoje opinie głównie na podstawie tego, co usłyszeli przed chwilą od kardynała relatora. Wszystko wskazuje na to, że przepis konstytucji Leona X o wcześniejszym informowaniu *capita ordinum*, którzy z kolei mieli powiadomić pozostałych

¹⁰⁴ W liście Jerzego z Tycyna, sekretarza kard. Hozjusza, do M. Kromera, który miał objąć biskupstwo warmińskie z uwagi na stałą nieobecność Hozjusza, czytamy: „Mittet ad te Ill.mus D.nus Cardinalis noster exemplum propositionis per Summum Pontificem in Sacro Senatu hac de re factae, cuius formulam ego primum fabricaveram, sed Cardinalis demum ei nonnulla adiecit et quaedam detraxit”. - *Georgii Ticinii ad Martinum Cromerum epistulae a. 1554-1585 e libris manu scriptis*. Collegit Georgius Axer. Wratislaviae 1975, s. 75 n. 66.

¹⁰⁵ Por. przypis 90, a także Tacchi Venturi P.: *Diario* s. 49, 59-60, 93, 110 itd.

¹⁰⁶ Jedin H.: *Die Reform* s. 445.

¹⁰⁷ Blizsze omówienie zob. H. Fokciński: *Le relazioni* s. 258-259.

kardynałów o zamierzonej prowizji, nie był zachowywany. Także ponawiane zalecenie, aby kandydaci na beneficja, obecni w Rzymie, odwiedzili przynajmniej część kolegium kardynalskiego – oprócz tego, że obejmowało znikomy procent nadań – wydaje się, że też nie było przestrzegane¹⁰⁸.

Dzięki podjętej w drugiej połowie stulecia reformie doszło i na tym polu do wielu, i to zasadniczych zmian. Zebrane w wyniku procesu informacyjnego materiały, i te coraz częściej nadsyłane do Kurii „ex partibus” w formie instrumentu notarialnego, i te przeprowadzane w Rzymie, poddano kontroli i ocenie komisji kardynalskiej. Dalej, nadanie prowizji należało najpierw zapowiedzieć (praenuntiatio, praeconisatio), aby dać w ten sposób wszystkim uczestnikom narad czas na osobiste zainteresowanie się przedłożoną sprawą i przemyślenie swego głosu w dyskusji i votum. Temu samemu celowi miało służyć zarządzenie, zobowiązujące każdego kardynała relatora do przesłania na piśmie, i to odpowiednio wcześniej przed konsystorzem, podstawowych informacji z przeprowadzonego procesu informacyjnego. Dopiero po spełnieniu tych warunków mógł relator przystąpić do postawienia wniosku o udzielenie prowizji.

Podstawą dyskusji były odtąd informacje podane właśnie w „propositio”, której treść, a nawet poszczególne sformułowania i wyrażenia bywały przedmiotem licznych dyskusji i kontrowersji. W ten sposób bardziej rygorystyczna procedura ułatwiała opiniowanie spraw i podejmowanie decyzji, zgodnie z duchem podjętej reformy i przyjętymi dekretami soborowymi, ograniczając tym samym różne naciski zewnętrzne, wynikające z ówczesnych struktur społeczno-politycznych.

„Propositiones” zawierają, w zwięzłej formie, wszystkie podstawowe wiadomości o kandydacie i samym beneficjum. Wartość tych informacji wzrasta o tyle, że protokołów z przeprowadzonych procesów informacyjnych, dla całej drugiej połowy XVI w. dochoowało się bardzo niewiele. W znacznej mierze, dla

¹⁰⁸ Taki wniosek wynika choćby ze znanych tekstów postulujących reformę nadawania beneficjów - zob. *Conc. Trid.* t. 13 s. 202, 293.

różnego rodzaju poszukiwań i badań mogą je zastąpić zachowane teksty propozycji.

Na ich podstawie można m.in. prześledzić ówczesną praktykę zbierania wiadomości o przedstawianych kandydatach. Ogólnie zdawano sobie sprawę z ograniczonych możliwości uzyskania odpowiednich informacji na terenie Rzymu, ale też przewidywano trafnie nowe trudności przy zasięganiu ich „in partibus”. Jak praktycznie przebiegał ten proces w okresie posoborowym można się zorientować właśnie na podstawie propozycji, które często zawierają wzmianki co do miejsca i osoby przeprowadzającej proces informacyjny, i napotykanych trudności.

Zestawienie wiadomości zawartych w zachowanych protokołach procesów i odpowiednich tekstach propozycji rzuca sporo światła na sposób oceny i wyboru informacji pierwszoplanowych, z pominięciem innych, mniej ważnych z punktu widzenia wymogów reformy posoborowej. Ujawniają także skomplikowane stosunki z dworami panujących w materii tak delikatnej, jak sprawa uprawnień do wyznaczania kandydatów na wakujące biskupstwa i niektóre opactwa.

W okresie znacznego zagrożenia prądami reformacji widać, jak wielką rolę przypisywano kwestii *professionis fidei* przedstawianych kandydatów. Liczne uwagi co do ważności tego aktu wyraźnie akcentują ogólną wrażliwość w tym zakresie. Teksty propozycji naświetlają wreszcie sporo innych szczegółów dotyczących ówczesnej praktyki kurialnej czy dyplomacji papieskiej. Z tego punktu widzenia wartość tekstów propozycji uwidacznia się dodatkowo w zestawieniu z zapisami o dokonanej prowizji w urzędowych księgach akt Kamerariusza czy Wicekanclerza. Gdy tamte są najczęściej lakoniczne i sformalizowane, propozycje podają szereg detali, okoliczności, uzasadnień. Pozwalają też pełniej uchwycić występujące prawidłowości i to, co było odchyleniem od obowiązującej ówczesnej praktyki czy istniejących przepisów. Świadczą też o wysiłku, jaki wkładano, aby zadośćuczynić wymogom stawianym przez Sobór, a tym samym dają obraz, jak przebiegał proces recepcji uchwał soborowych na poszczególnych terenach, temat dotychczas w pełni jeszcze nie opracowany.

ANEKS *

1 [Rzym, przed 7 września 1565]¹

« *Propositio* » przeniesienia Stanisława Słomowskiego biskupa sufragana krakowskiego na arcybiskupstwo lwowskie.

ASV Misc. Arm. XII wol. 145 f. 132, 133v.

Ill.me et R.me Domine.

Proponitur in proximo futuro consistorio a me cardinali Sabello² ecclesia Leopoliensis metropolitana in regno Poloniae³ in favorem R.di Patris Domini Stanislai Szlomowski episcopi Laodicensis in partibus infidelium⁴.

Ecclesia est sub invocatione S. Ioannis Baptistae. Sunt in ea 6 dignitates, videlicet praepositura, decanatus, archidiaconatus, cantoria, custodia et scolastia, et canonici.

Habet aliquas ecclesias suffraganeas, videlicet Premisliensem, Camenecensem, Luceoriensem.

Est taxata in libris Camerae ad florenos 100.

Transferendus, licet non sit doctor, fuit vicarius generalis per 8 et suffraganeus per 6 annos ecclesiae Cracoviensis.

* Teksty pochodzą z większej przygotowywanej publikacji.

¹ Data prowizji: ASV Arch. Consist.: *Acta Cam.* wol. 9 f. 128, *Acta Vicecanc.* wol. 10 f. 14v. - O zależności między czasem rozsyłania tekstów *propositionum* a datą konsystorza, na którym dokonywała się prowizja, zob. wyżej rozdz. 5, zwłaszcza przypisy 87, 88.

² Giacomo Savelli kard. od 19.12.1539, wiceprotektor Polski (od 1562, por. Wodka J.: *Zur Geschichte der nationalen Protektorate der Kardinäle an der römischen Kurie.* - W: *Publikationen des ehemaligen Österreichischen Historischen Instituts in Rom.* Bd. 4 Innsbruck-Leipzig 1938 s. 115); zm. 5.12.1587.

³ Niniejszy tekst wyjątkowo nie wzmiankuje o wakacie, czyli o śmierci Pawła Tarły - arcybpa lwowskiego od 15.1.1561; zm. 2.2.1565. W Archiwum Watykańskim zachował się list kapituły lwowskiej z 6.2.1565 polecający ówczesnemu nuncjuszowi kard. Commendoniemu sprawę jego następcy na stolicy arcybiskupiej. ASV Lett. Princ. wol. 27 f. 6-6v, 15v oryg.

⁴ Stanisław Słomowski bp tyt. laodycejski, sufragan krakowski od 14.2.1560; arcybp lwowski, zm. 22.9.1575. - Por. Szostkiewicz Z.: *Katalog biskupów obrz. łac. przedrozbiorowej Polski.* - W.: *Sacrum Poloniae Millennium.* T. 1 Rzym 1954 s. 556.

Misit professionem fidei.

(f. 133v) + In Sacro Consistorio cras celebrando⁵.
Ecclesia Leopoliensis^a.

^a nota na verso bifolium pisana jest tą samą ręką co tekst, być może kardynała.

2

[Rzym, przed 26 czerwca 1573]¹

« *Propositio* » ustanowienia Jana Węgorzewskiego opata cystersów w Przemyśle biskupem sufraganiem poznańskim.

ASV Arch. Consist. Acta Misc. wol. 95 f. 605, 605v; ASV Misc. Arm. XII wol. 144 f. 472, 472v.

Ill.me et R.me Domine.

In proximo consistorio ego cardinalis Farnesius² referam ecclesiam Aenensem in partibus infidelium sitam, vacantem per obitum Stanisłai Schedzinski³, dum vixit etiam suffraganei ecclesiae Posnaniensis, in personam religiosi viri Ioannis Węgorzewski abbatis monasterii Premetensis Ordinis Cisterciensis dioecesis Posnaniensis⁴, cum indulto exercendi pontificalia in praedicta ecclesia Posnaniensi in Polonia existente vel etiam suffraganeum habere solita, de consensu episcopi Posnaniensis⁵, cum assigna-

¹ ⁵ Adnotacja jest nietypowa; wskazuje, że jeszcze w tym okresie teksty propozycji bywały doręczane kardynałom w przeddzień konsystorza, na którym miała się dokonać prowizja. O przepisach regulujących termin doręczania tych tekstów zob. artykuł przypis 87, 88. Card. Savelli zapowiedział sprawę prowizji lwowskiej na konsystorzu w dniu 17.8.1565. ASV Arch. Consist. Acta Vicecanc. wol. 10 f. 13.

² ¹ Data prowizji: ASV Arch. Consist.: Acta Cam. wol. 11 f. 157-157v, Acta Vicecanc. wol. 11 f. 23.

² Alessandro Farnese kard. od 18.12.1534, protektor Polski od 1544, zm. 2.3.1589; por. Wodka J.: *Zur Geschichte*, cyt., s. 114.

³ Stanisław Szedziński bp tyt. eneński, sufragan poznański od 3.12.1568, zm. 1/2.8.1572. Nowacki J.: *Dzieje archidiecezji poznańskiej*. T. 2 Poznań 1964 s. 185.

⁴ Jan Węgorzewski bp tyt. eneński, sufragan poznański, zm. ok. 1.8.1586. *Tamże*.

⁵ Adam Konarski bp poznański od 25.9.1562, zm. 1.12.1574. Zob. jego

tione pro sua sustentatione cuiusdam praedii soliti assignari suffraganeis Posnaniensibus, cuius fructus ascendunt ad ducatos 150.

Praedictus Ioannes habet omnia requisita a Sacro Concilio Tridentino, praeterquam quod non emisit professionem fidei, super quo supplicabitur fieri decretum, quod antequam in aliquo se immisceat seu munus consecrationis suscipiat, illam emittere et in instrumentum publicum redactam ad S.mum Dominum Nostrum transmittere teneatur; praeterquam quod non est doctor, iuxta consuetudinem illarum regionum, est tamen litteratus et in sacris litteris versatus, et bonis moribus optimaque vitae et conversationis.

Super quibus examinati fuerunt in partibus coram vicario Posnaniensi⁶ 5 testes et hic in Curia 4, qui medio iuramento deposuerunt ut supra, quemadmodum ex processu per me et R.mos Dominos meos capita capitum ordinum subscripto apparet⁷.

Supplicatur pro retentione praedicti monasterii, ^a attento quod a civitate Posnaniensi per pauca miliaria distat^a.

(f. 605v) ^b Coram S.mo Domino Nostro. Ill.mus cardinalis Farnesius proponens. Pro R.do Domino Ioanne electo suffraganeo Posnaniensi. Memoriale^b.

^c Fuit spedita cum retentione monasterii dummodo emitat profesionem ante munus consecrationis, et quod non possit exercere pontificalia extra ecclesiam, cui datur suffraganeus^c.

^{a-a} *dopisane inną ręką, w obu przekazach.*

^{b-b} *w obu przekazach.*

^{c-c} *tylko w wol. 95, dodane po konsystorzu, ręką prawdopodobnie kardynała - z charakterystyczną pisownią bez podwojenia liter.*

list pisany w tej sprawie do kard. Alessandro Farnese, w Poznaniu, 18.3.1573, wyd. *Documenta Polonica ex Archivo Parmensi. I Pars.* Ed. V. Meysztowicz et W. Wyhowska de Andreis. Institutum Historicum Polonicum Romae. Elementa ad fontium editiones 22. Romae 1970 n. 95 s. 95-96.

⁶ Jan Piotrowski wikariusz generalny i oficjał poznański w latach 1570-1574, zm. przed 22.3.1587. Nowacki J.: *Dzieje*, cyt., s. 216.

⁷ Z tego okresu, niestety, polskie procesy informacyjne nie zachowały się w seriach Archiwum Watykańskiego; najstarszy z zachowanych (chełmski) pochodzi z 1588 r.

3 [Rzym, przed 11 lutego 1585]¹

« *Propositio* » ustanowienia biskupem przemyskim Wojciecha Baranowskiego.

ASV Arch. Consist. Acta Misc. wol. 96 f. 394, 394v, - wol. 48 f. 300, 300v.

Ill.me et R.me Domine.

In proximo consistorio ego cardinalis Farnesius referam ecclesiam Premisliensem, vacantem per obitum Ioannis², in personam Alberti Baranowski³, ad supplicationem serenissimi Stephani Poloniae regis⁴.

Sita est in regno Poloniae civitas Premisliensis et in ea cathedralis ecclesia sub invocatione S. Petri existit, quae habet plures dignitates, quarum decanatus maior post pontificalem existit, pluresque canonicatus et presbyteros, et omnia ad cathedralem requisita, et est suffraganea metropolitanae ecclesiae Leopoliensi.

Fructus sunt taxati ad florenos 150. Valor annuus ascendit ad ducatos 5000.

Praefatus Albertus est de nobili familia et legitimo matrimonio procreatus, annorum 33 vel circa, praefati serenissimi regis maior secretarius, in litteris versatus, non tamen doctor nec graduatus, iuxta illarum regionum consuetudinem.

Emisit professionem fidei in manibus R.mi Domini cardinalis Bolognetti, coram quo fuit etiam formatus processus⁵, qui est per R.mos Dominos meos capita ordinum et me subscriptus.

¹ Data prowizji: ASV Arch. Consist.: Acta Cam. wol. 12 f. 20v-21, Acta Vicecanc. wol. 11 f. 196v-197. - Zob. noty a-a, b-b, których treść, w pełniejszej formie wpisana jest też w Acta Cam. Zob. przypis 6.

² Jan Borukowski bp przemyski od 23.3.1583, zm. 13.4.1584.

³ Wojciech Baranowski, bp przemyski, następnie od 30.1.1591 bp płocki, potem bp wrocławski od 14.5.1607, arcybp gnieźnieński od 28.7.1608, zm. 23.9.1615.

⁴ O swych listach do papieża i kardynałów wzmiankuje król pisząc do Stanisława Reszki, z Grodna 10.6.1584, zob. Bolognetti A. nuntii apostolici in Polonia epistolarum et actorum pars 3. (1584-1585). Ed. E. Kuntze. Monumenta Poloniae Vaticana. T. 7 Kraków 1939-1950 n. 199 s. 292. - Zob. też niżej przypis 5.

⁵ Por. wzmiankę nuncjusza w liście do Kard. Galli, pisany w Grodnie

Cum dispensatione, si S.mo Domino Nostro videbitur, super eo, quod non constat eum esse in sacris ordinibus constitutum, et cum decreto, infra tempus Sanctitati Suae benevisum debeat ordines sacros suscipere.

Cum retentione praepositurae in ecclesia Plocensi. ^a Quatenus sit maior dignitas, ad annum tantum, et cum dispensatione eo, quod non est in sacris, et quod non adipiscatur possessionem nisi sacris initietur, et cum decreto, quod serenissimus rex non petat nisi sit in sacris ⁶.

1585, feria 2, 11 februarii, expedita apud S. Petrum ^a.

(f. 394v) ^b Ecclesia Premisliensis ^b.

^c 11 februarii 1585, consistorium 6 ^c. ^d Expedita [cum dis]pensatione [cum] eo, quod non est [in] sacris, et retentione, quatenus sit maior dignitas, ad annum, et cum hoc quod non adipiscatur nisi sit [in] sacris, et [cum decreto], quod rex non petat nisi sit in sacris ^d.

^{a-a} tylko w wol. 96; nota dopisana inną ręką, prawdopodobnie kleryka Kamery, przytaczająca treść noty ołówkowej z folium verso. Niżej jest jeszcze nota o tymże konsystorzu, nie związana z propositio: Concessum pallium pro archiepiscopo Messanensi.

^{b-b} w obu przekazach. W egzemplarzu z wol. 48 kard. Giulio Santoro dodał: Expedita in consistorio habito die 11 februarii feria 2, 1585.

^{c-c} nota na marginesie, ręką jak a-a.

^{d-d} nota ołówkowa, pismo zanikające.

10.6.1584. *Tamże* n. 200 s. 293, 294. - O przesłaniu już fascykułu procesu do Rzymu pisze Baranowski do Bolognetiego z Grodna 5.12.1584: „Quatuor abierunt menses ex quo meae nominationis litteras, cum processu ceterisque ad id negotium pertinentibus scripturis, ad R.ndum D. Rescium in Urbem Romanam miseram. Evenit, ut is fasciculus Venetiis illi, dum hinc cum Ill.mo cardinali iret, redderetur; quem cum resignasset, quaeque res ageretur mea animadvertisset, misit conclusa omnia Ill.i et Mag.co D.no Virgilio Crescentio, cuius et humanitatem et gratiam expertus esset, et ab eo petiit, ut curam istius negotii susciperet. Is vero sollicitationem illius in curia D.no Doctori Orlando, qui hic cum D.no Rescio fuit commisit. Ulterius quomodo vertatur, insistatur res, nihil admodum scio...”. *Tamże* n. 360 s. 540-541.

⁶ Treść tej noty powtórzona jest w *Acta Camerarii*, natomiast w *Acta Vicecancellarii* dodano tylko: „...Cum retentione praepositurae in cathedrali ecclesia Plocensi ad annum et cum dispensatione, quatenus non sit in sacris”, zob. wyżej przypis 1. - Zapis o dokonanej prowizji przemyskiej w Aktach Kamerariusza publikuje J. Korzeniowski w *Analecta Romana quae historiam Poloniae saec. XVI illustrant*. Kraków 1894 s. 129-130, podaje jednakże dawną sygnaturę, przypisującą tę księgę Wicekanclerzowi.

4

[Rzym, przed 5 czerwca 1592]¹

« *Propositio* » ustanowienia biskupem kijowskim Józefa Wereszczyńskiego opata benedyktynów w Sieciechowie.

ASV Arch. Consist. Acta Misc. wol. 95 f. 564, 564v, - wol. 51 f. 65, 65v, - wol. 51 f. 79, 79v.

Ill.me et R.me Domine.

In proximo consistorio ego Alexander cardinalis Montaltus² referam de ecclesia Chioviensi, vacante per privationem et successive per obitum Nicolai Pactii haeretici eius asserti episcopi³.

Est civitas haec in Russia, ampla quidem, sed lignea vallo, non muris cincta. Cathedralis est diruta una cum aliis ecclesiis

¹ Data prowizji: ASV Arch. Consist.: Acta Vicecanc. wol. 13 f. 35v, Acta Cam. wol. 13 f. 10-10v - ten wolumen włączony do serii Acta Camerarii jest kopią z Acta Vicecancellarii wol. 13 i 14, obejmując okres od 30.1.1592 do 3.3.1605. - Data prowizji podana jest w Hierarchia catholica t. 4 Monasterii 1935 s. 149, natomiast w t. 3 Monasterii 1923 s. 165 wskazano datę procesu przeprowadzonego w Krakowie 6.8.1589. Protokół tego procesu znajduje się w Rzymie, opatrzony uwagą „Non expeditum”. ASV Process. Consist. wol. 10 f. 112-117v. Fragmenty jego podaje J. Korzeniowski w Analecta Romana s. 11-13. - Jak wskazuje kard. Santoro (zob. przypis d-d) niniejsza sprawa miała być relacjonowana już na konsystorzu 22.5.1592, ponieważ na konsystorzu wcześniejszym, 11.5.1592, kard. Montalto „prae-nunciavit ecclesiam Chioviensem” - zapowiedział tę relację, ASV Arch. Consist. Acta Misc. wol. 51 f. 41.

² Alessandro Peretti, nepot papieża Sykstusa V, kard. od 13.5.1585, protektor Polski (Wodka J.: Zur Geschichte, cyt., s. 115), zm. 2.6.1623.

³ Mikołaj Pac mianowany na biskupstwo kijowskie w 1557 r. nie prosił w Rzymie o prowizję papieską. Ustąpił z biskupstwa, pod wpływem wieloletnich nalegań Stolicy Świętej, w kwietniu 1584, o czym pisał nuncjusz Bolognetti do kard. Galli z Wilna 17.4.1584: „l'intruso già quattro giorni sono lasciò finalmente il vescovato tenuto da lui, come disse, presso a trent'anni...” (Bolognetti A. Epist. cz. 3 s. 179). - Do procesu przeprowadzonego przed prowizją Wereszczyńskiego (zob. niżej) dołączone jest oświadczenie Bernarda Maciejewskiego biskupa łuckiego, który przebywał wówczas w Rzymie z poselstwem obediencyjnym, datowane 3.2.1591, w sprawie Mikołaja Paca: „Notum facimus et attestamur Nicolaum Pacz olim episcopum seu potius pseudoepiscopum Kioviensem propter haereticae pravitatis qua insorduerat crimen fuisse a dicta ecclesia Kioviensi amotum ac illa privatum eundemque in eiusmodi privatione iam paulo ante annum vitam cum morte commutasse. Idque in Regno Poloniae publicum, notorium et manifestum esse. In quorum fidem praesentes fieri sigilloque nostro muniri iussimus et mandavimus. (ASV Process. Consist. wol. 10 f. 284v orig.). Zob. też Abraham W.: Uzupełniony katalog dawnych łacińskich biskupów kijowskich. Collectanea Theologica 18:1937 s. 421 nota 49, s. 423.

catholicis, quarum vestigia tantum hodie apparent; una solum conservatur integra catholicorum ecclesia, videlicet regularium s. Dominici, scismathicae vero ecclesiae in ea sunt fere 70, structurae elegantis.

Fructus huius ecclesiae fere nulli sunt, nobiles enim quidam occuparunt fundos huius ecclesiae. In libris Camerae taxantur ad florenos 33 $\frac{1}{3}$ ^a.

R. d. Dominus Iosephus Werescinskius abbas Scieciecoviensis ⁴ de cuius persona huic ecclesiae provideri serenissimus Sigismundus Poloniae rex per suas litteras supplicavit ⁵, est nobilis, ex legitimo matrimonio, catholicus et catholicae fidei defensor, aetatis 40 annorum, bonae vitae, magnae auctoritatis et prudentiae ac doctrinae singularis, nonnullos edidit libros, licet non sit doctor, iuxta consuetudinem illius Regni, in quo raro nobiles doctoratus insignia assumunt.

Fidei orthodoxae professionem iuxta formam traditam emisit in manibus R. di Domini ^b episcopi Cracoviensis ⁶. Et haec

⁴ Józef Wereszczczyński, opat sieciechowski, zatwierdzony na biskupstwo kijowskie, zm. 26.3.1598 - niekonsekrowany, zob. Szostkiewicz Z.: *Katalog biskupów obrz. łac. przedrozbiorowej Polski*. W: *Sacrum Poloniae Millennium*. T. 1 Rzym 1954 s. 581.

⁵ List króla Zygmunta III pisany był jeszcze do papieża Sykstusa V, w Warszawie 5.5.1589; dołączony jest do fascykułu drugiego procesu, z 7.6.1591, *ASV Process. Consist.* vol. 10 f. 280-280av oryg.; (zob. niżej). Król wspomina też w swym liście, że już Stefan Batory prosił papieża Grzegorza XIII o zatwierdzenie poprzedniego nominata na biskupstwo kijowskie, Jakuba Woronieckiego, który jednak w ciągu 4 lat nie zatroszczył się o uzyskanie prowizji papieskiej. - W sprawie Wereszczczyńskiego napisał też do papieża Sykstusa V biskup Piotr Myszkowski z Krakowa 8.8.1589. (*Tamże* f. 281-282v oryg.). Zapewne oba listy przysłane były do Rzymu wraz z pierwszym procesem.

⁶ Wyznanie wiary złożył Wereszczczyński 6.8.1589 przed Piotrem Myszkowskim, przed którym też przeprowadzony został wówczas proces kanoniczny (zachowany w *ASV Process. Consist.* vol. 10 f. 112-117v, z uwagą „Non expeditum”; zob. przypis 1). Jednakże tekst wyznania wiary włączony został do nowego protokołu procesu, sporządzonego w 1591 r., którego częścią główną jest kopia owego pierwszego protokołu procesu z 6.8.1589 (*ASV Process. Consist.* vol. 10 f. 270-272v, 277), a następną - protokół z procesu przeprowadzonego 7.6.1591 przez Jana Tarnowskiego administratora biskupstwa krakowskiego po śmierci biskupa Myszkowskiego (f. 278-279). Tekst wyznania wiary jest w dwu egzemplarzach: autograf Wereszczczyńskiego (f. 274-275v) oraz drukowana „Forma iuramenti professionis fidei” z jego uzupełnieniami, podpisem i pieczęcią (f. 276-v).

omnia constant ex processu coram eodem episcopo facto, a R. mis Dominis meis ordinum capitibus viso et subscriptione comprobato⁷.

Supplicatur igitur pro expeditione cum retentione dictae abbatae attenta modicitate fructuum ecclesiae (si qui tamen sint) et cum dispensatione super eo, quod non est doctor, et condonatione iurium et clausulis opportunis.

(f. 564v) ° Ecclesia Chioviensis °. ° Montalto. Valore non si esprime. Tassa 33 1/3^a.

^a w trzech przekazach: 33 3/1.

^b w obu przekazach z wol. 51 jest imię Petri.

^{c-c} we wszystkich przekazach.

^{d-d} nota ołówkowa. Zamiast niej na egzemplarzu z wol. 51 f. 65v jest nota ręką kard. Santoro: Non proposita nec expedita in consistorio habito die 22 maii feria 6, 1592, (por. przypis 1), a na egzemplarzu z wol. 51 f. 79v Santoro dopisał: Expedita in consistorio habito die 5 iunii 1592.

⁷ Opinie kard. Montalto i przewodniczących trzech stopni kardynalskich są na f. 279v. Fragmenty z pierwszego protokołu procesu z 1589 oraz zeznania świadków w procesie z 7.6.1591 publikuje J. Korzeniowski w *Analecta Romana* s. 11-13 (z procesu w 1589), 13-14 (z procesu w 1591).

O ZNACZENIU SŁÓW „BULLA” I „BREWE”

Zdarza się często, że autorzy zajmujący się historią lub prawem kanonicznym, używają słów „bulla”, „brewe” zamiennie albo w sposób błędny. Wystarczy przejrzeć prace nie tylko wcześniejsze, lecz nawet najnowsze, aby ten brak precyzji od razu zauważyć. Oto dwa przykłady spośród licznych, które z łatwością można tu przytoczyć. James Pillar OMI zamieścił w swej pracy o Kościele katolickim w regionie Missisipi faksymile listu apostołskiego, którym Grzegorz XVI erygował diecezję Natchez (USA)¹. Jakkolwiek dokument ten ma wszystkie cechy brewe, autor mówi o nim zarówno w nocie pod faksymile, jak i parę razy w tekście, jako o bulli Grzegorza XVI. O. Arcángel Berrado Manzano OFM, pisząc o swym zakonie², nazywa dokument Piusa VII „Inter graviores curas” raz bullą (w tytule i często w tekście), kiedy indziej znów brewe (s. 353, 356, n. 12, etc.), podczas gdy nie ma żadnej wątpliwości, że posiada on wszelkie cechy bulli³. Jak daleko może się posunąć pomieszanie terminów i niejasność, wskazuje określenie bulli zawarte w pewnym słowniku: „Quas vulgus Bullas, semidocti supplicationes, docti supplices libellos vocant, quae et Breves dicuntur”⁴.

Jeszcze w naszych czasach wielu wprowadza w błąd określenie sławnego zbioru zwanego potocznie „Bullarium Romanum”. Nazwa Bullarium uprawniałaby do oczekiwania, że znajdziemy w nim tylko bulle papieskie, lecz w rzeczywistości znajdujemy tam

¹ J. J. Pillar: *The Catholic Church in Mississippi, 1837-1865*. New Orleans 1964 s. XX.

² Arcángel Berrado Manzano: *La bula „Inter graviores curas” de Pio VII en la Orden franciscana y ulterior régimen general de la Orden en España*. Archivo Ibero-Americano 24:1964 s. 353-396.

³ Por. *Bullarii Romani continuatio*. T. 7/1 Prati 1850 s. 568-572.

⁴ J. Kahl (Calvinus): *Magnum lexicon iuridicum*. T. 1 Coloniae Allobrogum 1759 s. 209.

już dla XVI wieku liczne brewia, gdy zaś chodzi o późniejsze stulecia, to nawet brewia przewyższają znacznie bulle pod względem częstotliwości występowania. Zdarza się też, że niektórzy trwają w fałszywym przekonaniu, iż brewe musi zawsze oznaczać tekst krótki, a tym samym dokumenty, których tekst jest obszerniejszy, nazywają bullami. Z tego względu pożyteczne będzie wyjaśnić tu bodaj pokrótce, co należy rozumieć przez określenia bulla i brewe, i w jaki sposób te dwa rodzaje dokumentów papieskich można między sobą rozróżnić⁵.

1. Bulla.

a. Etymologicznie słowo „bulla” oznaczało kulkę przezroczystą, wewnątrz próżną (bańkę), tworzącą się podczas deszczu na powierzchni wody⁶: „qui tactus ab illo intumuit sic ut pluvio perlucida caelo surgere bulla solet” (Ovidius, *Metamorphoses* X, 732-734). Chodzi tu o wyraz pochodzenia praindoeuropejskiego, bo również po litewsku słowo „burbulas” (bańka wodna, bańka mydlana) ma to samo znaczenie.

b. W sensie przenośnym „bulla” oznaczała przedmiot (zwykle metalowy) o formie wydętej – kulistej lub soczewkowatej, jak guzy (złote) u pasa lub gałka (złota) przymocowana do wrót. W szczególności zaś nazwą bulli złotej, srebrnej czy nawet skórzanej określano ozdobę, którą w starożytnym Rzymie nosili chłopcy zawieszoną na szyi⁷.

c. Z tego znaczenia w sensie przenośnym pochodzi również określanie bullą każdej metalowej pieczęci; zanim bowiem zaczęto

⁵ O bullach i brewiach pisali ostatnio: Th. Frenz: *Papsturkunden des Mittelalters und der Neuzeit*. Stuttgart 1986, passim; H. D. Wojtyńska, L. Olech: *Brevia Romanorum Pontificum ad Poloniam spectantia*. Vol. 1: *Brevia saeculi XV*. (Elementa ad fontium editiones 64) Romae 1986, w *Introductio*.

⁶ Por. A. Ernout, A. Meillet: *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris 1959 s. 78; *Thesaurus linguae latinae*. T. 2 Lipsiae 1906 kol. 2241 n. O etymologii słowa „bulla” zob. też K. H. Menges: *West-östliche Wortbeziehungen*. *Bysantion* 38:1968, 418-421.

⁷ Por. H. Leclercq: *Bulle (Bijou)*. W: *Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie*. T. 2/2 Paris 1910 kol. 1331-1334.

ją wytłaczać w odpowiedniej formie, funkcję pieczęci pełnił zwykle metal (ołów, złoto itp.) o kształcie kulistym lub soczewkowatym, z otworem w środku swej osi, przez który przewlekano sznurek konopny lub jedwabny⁸. Bulli takiej używano bardzo często w urzędach Imperium Rzymskiego, zwłaszcza w Bizancjum. Jej zastosowanie rozpowszechniło się następnie na dworach innych panujących, a przede wszystkim (przynajmniej od VI w.) w kurii papieskiej⁹.

W średniowieczu, w tejże kurii papieskiej, od wyrazu *bullā* powstało szereg dalszych terminów: *bullare*, *bullatio* – przywiesić metalową pieczęć, jej przymocowanie; *bullator* – osoba, która taką, pieczęć przywiesza; *bullaria* – urząd, w którym dokonuje się tej czynności.

d. W dokumentach kurii papieskiej nazywało się czasem bullą sam urząd, czyli bullarię. Tak np. w konstytucji Marcina V z dnia 1 marca 1423 r. czytamy: „aliter nulla littera transmittatur ad bullam”, „Preterea quia sepe contingit, quod littere apostolice... absque aliqua rationabili causa in bulla et registro dictarum litterarum apostolicarum arrestantur...”¹⁰.

e. Następnie zaczęto nazywać bullą także same dokumenty zaopatrzone ołowianą pieczęcią. Ta nazwa, która w drugiej połowie XIV w. należy już do powszechnie przyjętego słownictwa w Kurii Rzymskiej¹¹, utrzymuje się, szeroko rozpowszechniona, do naszych czasów. Należy jednak tu zauważyć, że termin „*bullā*” – wyjąwszy niektóre konstytucje lub listy przeznaczone dla urzędów kurii papieskiej – nigdy nie oznacza w papieskich tekstach publicznych dokumentu zaopatrzonego ołowianą pieczę-

⁸ Por J. Ciampini: *De S.R. Ecclesiae Vicecancellario*. Romae 1697 s. 128.

⁹ A. Gawlik: *Bulle*. W: *Lexikon des Mittelalters*. T. 2 München 1983 kol. 932-936.

¹⁰ M. Tangl: *Die päpstlichen Kanzleiordnungen*. Innsbruck 1894 s. 147 n. 3, s. 158 n. 34. Termin *bullā* użyty w tym sensie występuje już w okresie awiniońskim; odnośnie do roku 1367 por. P. M. Baumgarten: *Aus Kanzlei und Kammer*. Freiburg i. Br. 1907 s. 305-306, co do lat 1316-1317 por. *tamże* s. 288-290.

¹¹ Na przykład w 1375 r.: „prout in quadam bulla per ipsum dominum papam... concessa...” - P. M. Baumgarten: *o.c.* s. 212. Inne przykłady z końca XIV i początku XV wieku por. *tamże* s. 213-214.

cią, lecz samą tylko pieczęć ołowianą (lub złotą). Natomiast dokumenty w ten sposób pieczętowane nazywają się – zależnie od ich znaczenia i rodzaju: *privilegia, litterae apostolicae, litterae consistoriales, litterae exsecutoriae, constitutiones, decreta* itd. W nowszej literaturze używa się czasem na oznaczenie dokumentów uroczystszych, takich jak przywileje, które pozostały w użyciu do końca XIV w., a później listy konsystorialne, nazwy *bullae maiores* – bulle większe¹².

2. Brewe.

a. *Brevis* (domyślnie *libellus*) oznaczał w starożytności zwój lub kartkę papirusową (chartula) z wykazem czy sumarycznym opisem rzeczy¹³.

b. W średniowieczu określano nazwą *breve* różne rodzaje dokumentów, w szczególności zaś nazywano tak dokument spisany nie przez wystawcę, lecz przez petenta – odbiorcę, określane też jako *breve memoratorium*. Ale również zwykły list lub świadectwo złożenia przysięgi mogły być nazywane brewe¹⁴.

c. Od XV wieku zaczęto nadawać nazwę *breve* nowemu rodzajowi dokumentów papieskich, tj. pismom, które były spo-

¹² Na przykład w tytule artykułu B. Katterbach, W. M. Peitz: *Die Unterschriften der Päpste und Kardinäle in den „Bullae maiores“ vom 11. bis 14. Jahrhundert*. W: *Miscellanea Francesco Ehrle*. T. 4 (Studi e Testi 40) Roma 1924 s. 177-274.

¹³ *Thesaurus linguae latinae*. T. 2 Lipsiae 1906 kol. 2179; Du Cange: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. T. 1 Paris 1937 s. 743-747; Pauly-Wissowa: *Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*. T. 3 Stuttgart 1897 kol. 832.

¹⁴ C. Paoli, G. C. Bascapè: *Diplomatica*. Firenze 1942 s. 47, 52n.; Th. Frenz: *Breve*. W: *Lexikon des Mittelalters*. T. 2 München 1983 kol. 636-638. W Anglii określenia *breve* i *breves* często pojawiają się w „Domesday Book” (ok. 1086 r.) i w innych pismach z tego okresu; oznaczają sumariusze lub zapiski o posiadłościach, sporządzone na podstawie własnych dokumentów. Np. w pewnym dokumencie (writ) Wilhelma Rufi (1094-1100) czytamy: „... et sciatis quod ista terra inbreviata fuit in meis brevibus ad opus ecclesie Sancti Benedicti, qui sunt in thesauro meo Wyntonie. Et hoc testantur breves mei de C acris terre et VI acris prati...”, cyt. przez V. H. Galbraith: *The Making of Domesday Book*. *English Historical Review* 57:1942 s. 171; por. także s. 171-177.

rządzone nie przez Kancelarię lub Kamerę Apostolską, lecz przez sekretarzy danego papieża i zaopatrzone specjalną jego pieczęcią (*anulus piscatoris*). Najstarsze tego rodzaju zachowane brewe pochodzi z roku 1390¹⁵. Początkowo *brevia* miały rzeczywiście tekst krótki, w którym chodziło też o sprawy mniejszej wagi. Mniej więcej od połowy XV w. zaczęto także nadawać „*per breve*” niektóre łaski, a w następnych stuleciach załatwiano w ten sposób i sprawy bardzo ważne, jak zniesienie Towarzystwa Jezusowego w 1773 roku lub utworzenie hierarchii katolickiej w Anglii w roku 1850, czy też w Holandii w 1853 roku.

Odmiennie niż stwierdziliśmy to w przypadku bulli, nazwa *breve* da się odnaleźć w samych tekstach dokumentów papieskich; częściej występuje jako *breve apostolicum* lub *litterae apostolicae in forma brevis*. Nierzadko jednak, w szczególności w ostatnich czasach, w pismach papieskich o charakterze publicznym stosuje się jedną ogólną nazwę: *litterae apostolicae* – list apostolski¹⁶.

3. Cechy różnicujące bulle i brewia.

a. Gdy chodzi o dokument oryginalny, należy przede wszystkim zwrócić uwagę na pieczęć, ponieważ *bullae* ma pieczęć *ołowianą* przywieszoną, *breve* zaś ma czerwoną pieczęć *woskową* odciśniętą, przytwierdzoną do pergaminu. Należy jednak zauważyć, że począwszy od roku 1842 wszystkie brewia, a od roku 1878 niektóre bulle mniejszej wagi, zamiast pieczęci woskowej lub ołowianej mają – zgodnie z praktyką dzisiejszą – odbicie kolorowe (zwykle czerwone) pieczęci, umieszczone pod tekstem wprost na pergaminie; jednakże i w tym przypadku pieczęć bulli zawiera wyobrażenie głów św. Piotra i Pawła oraz imię papieża, pieczęć *breve* natomiast wyobraża rybaka łowiącego ryby.

¹⁵ Jego faksymile podają: K. A. Fink: *Untersuchungen über die päpstlichen Breven des 15. Jahrhunderts*. Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte 43:1935 s. 55, tabl. 1; I. Battelli: *Acta Pontificum*. (Exempla scripturarum fasc. III), wyd. 2 Biblioteki Watykańskiej 1965 tabl. 28a.

¹⁶ Por. indeksy tomów *Acta Apostolicae Sedis*.

Ponadto dają się zauważyć niektóre różnice w rodzaju *pergamini*: bulle pisane są na pergaminie grubszym i tylko po jednej stronie bielonym, podczas gdy brewia mają pergamin cieńszy i po obu stronach wyprawiony w niemalże identyczny sposób.

W bullach, aż do roku 1878, używany był też szczególny rodzaj pisma, które wykształciło się u schyłku XVI w. z form pisma gotyckiego i nazywane jest *scriptura bullatica* lub *litera sancti Petri*. W brewiach już od czasów Eugeniusza IV używane było pismo tzw. humanistyczne. Po roku 1878 tak bulle, jak i brewia spisywane są tym samym rodzajem pisma, chociaż w odmienny sposób.

b. Jeżeli mamy do czynienia tylko z samym tekstem (transumowanym, wydanym drukiem), widoczne są następujące różnice:

	<i>w bulli</i>	<i>w brewie</i>
Intytulacja:	Gregorius episcopus servus servorum Dei	Gregorius PP. XVI
Inskrypcja:	Venerabili fratri N.N... Dilecto filio N.N...	Venerabilis frater, Dilecte fili,
Pozdrowienie:	Salutem et apostolicam benedictionem.	Salutem et apostolicam benedictionem.
Zamiast inskrpcji i pozdrowienia:	Ad perpetuam (futu- ram) rei memoriam.	Ad futuram (perpe- tuam) rei memoriam.
Datacja:	„Datum Romae apud Sanctum Petrum, anno incarnationis dominicae millesimo octingentesi- mo quadragesimo pri- mo, sexto kalendas fe- bruarii, pontificatus no- stri anno undecimo” (= 27 I 1842) ¹⁷	„Datum Romae apud Sanctum Petrum, sub annulo piscatoris, die XIV ianuarii MDCCC- XLIII, pontificatus no- stri anno duodecimo” (= 14 I 1843) ¹⁸ .

¹⁷ I. Battelli: *Acta Pontificum* (por. wyżej) 1933 tabl. 40c.

¹⁸ I. Battelli: *Acta Pontificum* 1965 tabl. 50. W wiekach XVI-XIX do-
kumenty papieskie dość często datowane były „apud Sanctam Mariam Maiorem”.

W dacie
wyraża się:

a. dzień	wg kalendarza rzymskiego	liczbą kolejną w miesiącu
b. rok	wg stylu florenckiego (początek 25 marca); od 1908 roku wg zwyczajów powszechnego (początek 1 stycznia).	przed 1621 rokiem zaczyna się 25 grudnia; od 1621 roku zaczyna się 1 stycznia.
c. liczby	słownie	cyframi rzymskimi.

Niektóre uwagi dla użytku praktycznego:

1. Najbardziej charakterystyczną cechą *breve* jest wzmianka w dacie o *anulus piscatoris* – o pierścieniu rybaka. Różni ona w sposób zasadniczy *breve* od innych podobnych dokumentów papieskich, jak „*motu proprio*”, „*epistula*”, „*chirographum*” itp., które mają tę samą intytulację.

2. Podając rok wystawienia danej bulli, należy zwrócić szczególną uwagę na okres między dniem 1 stycznia i 25 marca. W odniesieniu do bulli wydanych w wieku XV i później aż do roku 1908, gdy chodzi o ten okres, należy zawsze zwiększyć wskazany w dacie rok o jeden¹⁹.

Nie wszyscy wiedzą, że to nie oznacza pomieszczeń w pobliżu słynnej bazyliki, lecz znany pałac na szczycie Kwirynału, gdzie od czasów Grzegorza XIII aż do 1870 r. papież często, zwłaszcza w miesiącach letnich, przebywał.

¹⁹ Niezwrócenie uwagi na tę właściwość datacji bulli bardzo często jest przyczyną błędów popełnianych przez edytorów dokumentów papieskich – nie wyłączając *Bullarium Romanum* – a w konsekwencji przez historyków. Przykładem może być dokument Grzegorza XVI, ustanawiający Michała Der-Asdnazariana patriarchą Cylicji dla Ormian. Mowę papieża (zatwierdzenie elekcji) na tajnym konsystorzu dnia 25 stycznia 1844 r., przytaczają *Acta Gregorii papae XVI* t. 3 Romae 1902 s. 319-320. Współcześni potwierdzają, że fakt ten miał miejsce rzeczywiście w tym dniu i roku, np. *Ami de la Religion* n. 3864 (6 février 1844) s. 270. Jednakże bulle wysłane do nowego patriarchy z datą tego samego dnia 25 stycznia 1844 r. zostały przez wydawcę (A. M. Bernasconi) zamieszczone wśród akt z miesiąca stycznia roku 1843: *Acta Gregorii papae XVI*, cyt., s. 253-255 i 255-256. Ponieważ rok pontyfikatu, który w oryginale bez wątplenia był czternasty, nie zgadzał się z rokiem Wcielenia 1843, wymienionym w dacie obu bulli, wydawca ów rok pontyfikatu „poprawił” - na s. 255 na trzynasty, a na s. 256 na dwunasty (!).

3. Aż do schyłku XIV wieku (ok. 1390 roku) brewia w sensie wyżej opisanym nie były sporządzane. Dokumenty, które również wtedy wystawiano czasem nie z pieczęcią ołowianą, lecz z prywatną pieczęcią woskową danego papieża, zwały się *litterae secretae* lub podobnie.

4. Tak bulle, jak i brewia o tekście obszerniejszym mogą mieć formę poszytu (*libelli*)²⁰.

Tłumaczenie art. *De significatione verborum „bulla”, „breve”*. *Periodica de Re Morali, Canonica, Liturgica* 55: 1966 s. 85-92. Tekst zweryfikowany i poszerzony przez Autora.

²⁰ Przykłady dokumentów papieskich sporządzonych w formie książkowej podaje I. Battelli: *Acta Pontificum* (Exempla scripturarum fasc. III), wyd. Biblioteki Watykańskiej 1965 tabl. 25 i 44 (bulle), tabl. 45 (brewe).

WPISY KANONIKÓW WARMIŃSKICH I WROCŁAWSKICH
DO „LIBER CONFRATERNITATIS BEATE MARIE DE ANIMA
TEUTONICORUM DE URBE” W WIEKACH XV-XVII

Od wieków Rzym był i pozostaje do chwili obecnej miastem wielkiego pielgrzymowania. Zmieniają się ludzie i ich obyczaje, ale motywy peregrynacji pozostają te same. Roma aeterna niezmiennie przyciąga swymi zabytkami z czasów imperium rzymskiego, względami religijnymi – jako stolica chrześcijaństwa, a też możliwością studiów i badań naukowych w różnych bibliotekach: prywatnych, kościelnych i państwowych. Podobnie było i sześć wieków temu za pontyfikatu Klemensa VI, gdy w 1350 r. turyści – pielgrzymi przybywali odwiedzić Rzym z okazji kolejnego roku jubileuszowego. Wówczas to Jan i Katarzyna Petri z Dordrechtu (Niderlandy) wystąpili z inicjatywą ufundowania szpitala dla pielgrzymów z „natio Alemanorum”. Przewidywano wybudowanie przy nim domu dla pielgrzyma i oratorium pod wezwaniem *Beatae Mariae Animarum*. Na ten cel małżeństwo Petri zakupiło trzy domy z ogrodami. Po latach powstał w samym centrum Rzymu ośrodek, gdzie każdy pielgrzym przybywający z obszaru języka niemieckiego – od tej zasady bywały liczne wyjątki – mógł znaleźć gościnę. Do dziś nieopodal Piazza Navona, przy Via della Pace 20, istnieje kościół i hospicjum *Beatae Mariae Teutonicorum* przeznaczone dla studiujących księży.

Projekt hospicjum realizowano stopniowo przy współudziale wielu ludzi dobrej woli, czy to mieszkających w tym mieście, jak Dietrich von Niem (Nieheim), „abbreviator apostolicus” w Kurii Rzymskiej, uczestnik soboru w Konstancji (1414-1418), czy też przebywających tu jedynie czasowo. Najczęściej, jak świadczy zachowany registr *Liber Confraternitatis Beate Marie de Anima Teutonicorum de Urbe* z lat 1449-1653, ofiarodawcy pochodzili ze sfer kościelnych i w Wiecznym Mieście znajdowali się dla

załatwienia różnych spraw w Kurii Rzymskiej. Na początku 1500 r. wybudowano nowy kościół i sukcesywnie dokupowano nowe domy. W 1518 r. cesarz Maksymilian wziął konfraternię pod swą specjalną opiekę. Protektorat cesarzy przetrwał do 1742 r.; następnie przeszedł w gestię episkopatu austriackiego.

Historia *Confraternitatis* doczekała się kilku źródłowych opracowań. Do nich m.in. należą:

F. Nagl: *Urkundliches zur Geschichte der Anima in Rom*. Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte. Supplementheft 12: *Mittheilungen aus dem Archiv des deutschen Nationalhospizes S. Maria dell'Anima in Rom*. Rom 1899.

J. Schmidlin: *Geschichte der deutschen Nationalkirche in Rom S. Maria dell'Anima*. Freiburg im Breisgau, Wien 1906.

F. Noack: *Das Deutschtum in Rom seit dem Ausgang des Mittelalters*. Berlin, Leipzig 1927.

Osobna literatura dotyczy *Liber Confraternitatis*:

A. Lang: *Studien zum Bruderschaftsbuche und den ältesten Rechnungsbüchern der Anima in Rom* (w tym samym tomie co wyżej cytowana pozycja F. Nagla).

J. Lohninger: *S. Maria dell'Anima, die deutsche Nationalkirche in Rom*. Rom 1909.

P. Egidi: *Necrologi e libri affini della provincia Romana*. T. 2: *Necrologi della città di Roma*. Roma 1914.

A. Hudal: *S. Maria dell'Anima, die deutsche Nationalkirche in Rom*. Rom 1928.

J. Lenzenweger: *Sancta Maria de Anima*. Wien, Rom 1959.

Clifford W. Mass: *The German Community in Renaissance Rome 1378-1523*. Ed. P. Herde. Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte. Supplementheft 39. Rom, Freiburg, Wien [1981].

W XIX wieku cenny ten manuskrypt został opublikowany przez C. Jaeniga: *Liber Confraternitatis B. Marie de Anima Teutonicorum de Urbe*. Romae 1875. Jest to pierwsza próba odczytania w wielu wypadkach już dziś nieczytelnych wpisów członków

bractwa i jego dobroczyńców, dokonanych od powstania konfraterni do połowy XVII wieku. Szczupły komentarz tekstowy, opuszczenie pewnych fraz, a także zdarzające się błędy, sprawiają, że niezbędne jest jednak sięgnięcie do oryginału.

Jest to rękopis pergaminowy, o wymiarach 230 x 300 mm, liczy stron 1-2 nlb, 288 – z licznymi brakami i zmianą paginacji przed oprawą (XVI w.?). Księga nosi na okładce tytuł: *Liber Confraternitatis Beate Marie de Anima Teutonicorum de Urbe*. Wpisy dokonywane były w języku łacińskim – przez różne osoby (m.in. przez prowizorów konfraterni bądź członków lub ofiarodawców „manu propria”). Najstarsze partie księgi, a więc początkowe strony w poszczególnych działach, spisane są przez kopistów piętnastowiecznych. Obecnie rękopis jest starannie przechowywany w archiwum Pontificii Instituti Teutonici Sanctae Mariae de Anima w Rzymie przy Via della Pace, 20. Życzliwy badaniom nad historią konfraterni rektor Instytutu ks. dr. Jonannes Nedbal udostępnił mi go kilkakrotnie, a serdeczna współpraca z bibliotekarką i archiwistką panią Hildegard Speciale pozwoliła na wykorzystanie całej odnośnej literatury, za co składam im w tym miejscu szczególne podziękowanie.

Ponieważ rękopis jest poszerzonym wykazem członków i dobroczyńców konfraterni, można go wykorzystywać pod różnymi aspektami. Mój odczyt nazwisk powstał na marginesie poszukiwań archiwalnych dotyczących pobytu Mikołaja Kopernika w Rzymie na przełomie XV i XVI wieku oraz związków w tymże czasie środowiska warmińskiego z bractwem przy kościele *Sancta Maria de Anima*. Ponieważ gromadzeniem poloników z archiwów rzymskich zajmuje się Papieski Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie przy Piazza B. Cairoli 117, dlatego w porozumieniu z jego rektorem ks. dr. Hieronimem Fokcińskim rozpoczęłam rejestrację i innych poloników w omawianym tu archiwum. W ten sposób powstał wykaz dwudziestu kilku członków kapituły warmińskiej i tyłuż wrocławskiej, a przy tym ciekawa lista innych osób, Polaków (lub z Polską związanych), którzy z okazji pobytu w Rzymie zetknęli się z konfraternią. W przypisach podaję niektóre dane

bio-bibliograficzne kanoników, zwłaszcza warmińskich, pozostawiając dalsze uzupełnienia osobom zainteresowanym. W tym miejscu pragnę podziękować ks. dr. Alojzemu Szorcowi za życzliwie udzielone mi informacje.

Na osobną uwagę zasługuje bogaty materiał źródłowy znajdujący się w konsultowanym archiwum, dotyczący m.in. Bernarda Scultetiego, dziekana kapituły warmińskiej, który przez 40 lat (1478-1518) brał czynny udział w działalności konfraterni; testamentem zapisał jej swój majątek i został pochowany we własnej kaplicy w kościele Beatae Mariae de Anima. Wiele też danych z archiwum uzupełnia biografię jego kolegi z kapituły, Henryka Niederhoffa. Badaczy historii obu kapituł zainteresuje z pewnością – poza *Liber Confraternitatis* – materiał mieszczący się w 7 pudłach *Urkunden* i 16 tomach rękopisów. Sygnatury podaje katalog H. Spatzennegger: *Das Archiv von Santa Maria dell'Anima in Rom*, nadbitka z *Römische Historische Mitteilungen* 25: 1983.

Przy opracowaniu niżej przedstawionych materiałów źródłowych kierowałam się wskazówkami instrukcji:

Instrukcja wydawnicza dla średniowiecznych źródeł historycznych. Oprac. Komisja Historyczna PAU. Kraków 1925;

Wolff A.: *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI wieku*. *Studia Źródłoznawcze* 1:1957 s. 155-180;

Z. Budkowa, M. Friedbergowa, B. Kürbisówna: *Instrukcja dla wydawnictwa roczników polskich*. Tamże s. 182-184.

W tekście publikowanych fragmentów rękopisu zachowałam pisownię oryginału z wyjątkiem: j, dużych i małych liter.

Pozostawiłam skróty:

D.	- Dominus	PP.	- Papa
D.N.	- Dominus Noster	S.	- Sanctus
Opt. Max.	- Optimus Maximus	S.D.N.	- Sanctissimus Dominus Noster.
Pont. Max.	- Pontifex Maximus		

W nawiasach okrągłych podałam słowa, daty i zdania z marginesu, dopisywane przeważnie później, inną ręką, oraz niepewne rozwiązania skrótów.

W nawiasach kwadratowych podałam numerację działów, której nie ma w rękopisie, daty po „die praedicta” i uzupełnienia imion własnych wpisanych siglami.

Trzy kropki w ostrym nawiasie oznaczają miejsce nie odczytane.

Na zakończenie pragnę podziękować wszystkim pracownikom Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych za ich serdeczną pomoc w prowadzonych przeze mnie badaniach i współdziałaniu w ostatecznym przygotowaniu do druku niniejszej publikacji.

(Autorka opracowania zmarła
w Warszawie 21 marca 1989 r.)

Pozycje bibliograficzne cytowane w skrócie:

Altpreussische Biographie. Bd. 1 (A-M) ed. Krollmann Chr. Königsberg 1941 s. 1-416, ed. 2 Marburg, Lahn 1974; Bd. 2 (M-Z) ed. Krollmann Chr., Forstreuter K., Gause F., Königsberg 1944, Marburg, Lahn 1961-1967 s. 417-852, ed. 2 Lfg. 1-3 (s. 417-512) Marburg, Lahn 1969; Bd. 3 Ergänzungen. Marburg, Lahn 1975 s. 853-1076; Bd. 4 Lfg. 1 Ergänzungen, tamże 1984 s. 1077-1168. (=AB).

Borawska T.: *Tiedemann Giese (1480-1550)*. Olsztyn 1984.

Eichhorn A.: *Die Prälaten des ermländischen Domkapitels*. Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands 3: 1864-1866 s. 305-397, 529-643.

Freytag H.: *Preussen und das deutsche Nationalhospitz St. Maria dell'Anima in Rom*. Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins 42: 1900 s. 69-87.

Hierarchia catholica medii aevi. T. 2 ed. Eubel C. Monasterii 1914, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*. T. 3 ed. Gulik G., Eubel C. Monasterii 1923. (=HC).

Lang A.: *Studien zum Bruderschaftsbuche und den ältesten Rechnungsbüchern der Anima in Rom*. Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte. Supplementheft 12: *Mittheilungen aus dem Archiv des deutschen Nationalhospizes S. Maria dell' Anima in Rom*. Rom 1899 s. 89-155.

Nagl F.: *Urkundliches zur Geschichte der Anima in Rom*. Römische Quartalschrift, tamże s. XXVIII, 88.

Noack F.: *Das Deutschtum in Rom seit dem Ausgang des Mittelalters*. T. 1-2 Berlin, Leipzig 1927.

Oracki T.: *Słownik biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej od połowy XV do końca XVIII wieku*. T. 1 (A-K) Olsztyn 1984.

Polonica ex libris „Obligationum et Solutionum” Camerae Apostolicae ab a. 1373. Ed. Lisowski I. Romae 1960. *Elementa ad fontium editiones* 1.

Polski słownik biograficzny. T. 3 Kraków 1937, t. 17 Wrocław, Warszawa 1972 (=PSB).

Repertorium Germanicum. Bd. 6: *Nikolaus V. 1447-1455*. Bearb. Abert J. F., Deeters W. Deutsches Historisches Institut in Rom. Tübingen 1985.

Series episcoporum Ecclesiae catholicae. Ed. Gams P. B. Graz 1957 (=SE).

Zimmermann G.: *Das Breslauer Domkapitel im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation (1500-1600)*. Weimar 1938.

Zins H.: *Ród Ferberów*. Lublin 1951.

Zins H.: *W kręgu Mikołaja Kopernika*. Lublin 1966.

LIBER CONFRATERNITATIS BEATE MARIE DE ANIMA
TEUTONICORUM DE URBE ^a

- p. 11 [I] Nomina reverendissimorum ac reverendorum patrum dominorum Sacrosancte Ecclesie Romane cardinalium, archiepiscoporum, episcoporum, protho- notariorum, abbatum infulatorum, correctorum, pal- latii apostolici ac curie causarum, camere auditorum, locumtenentium, penitenciariorum minorum, camere clericorum, pape secretariorum, cubiculariorum, acco- litorum, nec non spiritualium regum, ducum, marchio- num, lantgraviorum, comitum, baronum et aliorum magnorum nobilium, fratrum huius hospitalis.
- p. 11 Paulus Legendorp, episcopus Warmiensis ¹. Obiit ^b.
- p. 13 Nicolaus Tunghen, episcopus Warmiensis ², olim lit- terarum apostolicarum scriptor et abbreviator. (1469).
- p. 16 Lucas, episcopus Warmiensis ³. Anno Domini 1489 electus fraternitatem hospitalis suscepit die quinta iunii. (Warmiensis).
- p. 18 Quia Reverendissimus in Christo Pater et Dominus, Dominus Stanislaus Hosius, Dei et Apostolicae Sedis

^a tytuł zamieszczony na okładce rękopisu.

^b dopisane inną ręką, na brzegu kolumny. Początkowe strony w poszczegól- nych działach pisane są jedną ręką.

¹ P. Legendorff, kan. warm. 1447, bp warm. 1458, zm. 1467. - HC t. 2 s. 262; SE s. 358; *Polonica ex libris* (Lisowski I.) n. 452 s. 178-179; Górski K.: *Legendorf Paweł*. W.: PSB t. 17 s. 1-3; Freytag H.: *Preussen* s. 75.

² N. von Tuengen, kan. warm. (dziekan ok. 1465), bp warm. 1468, zm. 1489. - HC t. 2 s. 263; SE s. 358; *Polonica ex libris* (Lisowski I.) n. 518 s. 204, n. 559 s. 212; Nagl F.: *Urkundliches* n. 71 s. 16; AB s. 472; Eichhorn A.: *Die Prälaten* s. 354; Freytag H.: *Preussen* s. 76. - Zob. wcześniejszy zapis w *Liber Confraternitatis* p. 42, por. też p. 195.

³ L. Watzenrode (Weisselrod), kan. warm. 1479, bp warm. 1489, zm. 1512. - HC t. 2 s. 263; SE s. 358; Górski K.: *Łukasz Watzenrode. Życie i działalność polityczna (1447-1512)*. Wrocław 1973; Freytag H.: *Preussen* s. 78.

gratia episcopus Warmiensis ⁴, a S.D.N. Paulo eius nominis quarto Pont. Max. ob incomparabilem sacrarum litterarum scientiam huc evocatus, pro sua in Deum Opt. Max. eiusque Matrem Mariam semper Virginem pietate ducatos Ungaricos duos et diplomem Hispanicum unum elargitus est, Jo. Drolshagen, istius templi ac hospitalis secundus provisor, eius nomen societati huic dedit postridie kalendas martias 1559. (Postea existens Sedis Apostolicae ad imperatorem Ferdinandum nuntius a Pio PP. creatus est Romanae Ecclesiae cardinalis).

- p. 19 [II] Nomina secularium illustrissimorum et illustrium dominorum regum, ducum, marchionum, lantgraviorum, comitum, baronum, militum, militarium, capitaneorum, marescalcorum ac nobilium senatorum, conservatorum, proconsulum, consulum et scabinorum etc. et earundem dominarum.
- p. 33 Alexander Sculteti, Prutius, canonicus Warmiensis ⁵ et Revaliensis ecclesiarum asscripsi me huic sodalitio die 10 februarii 1549. ^c Et solvit scutum auri unum ^c.
- p. 37 Ego Jacobus Timmerman, Prutenus de Dantzick, canonicus ecclesiae Warmiensis ⁶, tunc temporis camerarium apud S.D.N. Paulum IIII Pont. Opt. Max. agens, ob singularem erga gloriosissimam Virginem devotionem ac patriae et huius collegii celeberrimi amorem, me asscripsi et pro more aureum coronatum in auro solvi. Anno MDLVI in festo S. Jacobi.
- p. 38 Ego Sampson à Worein, Prutenus, utriusque iuris

^{c-c} *dopisane inną ręką.*

⁴ S. Hozjusz, kan. warm. 1538, bp warm. 1551, zm. 1579. - HC t. 3 s. 182, 327; SE s. 358; Freytag H.: *Preussen* s. 86.

⁵ Występuje także jako A. Schulte, kan. warm. 1519, zm. 1570 (?), pochowany w kościele Santa Maria dell'Anima. Noack F.: *Das Deuschtum in Rom*. Bd. 2 s. 541; AB s. 658-659; Freytag H.: *Preussen* s. 85.

⁶ W nowszej literaturze brak danych; Freytag H.: *Preussen* s. 86.

doctor, Warmiensis⁷ et Olomucensis ecclesiarum canonicus, Reverendissimi Domini mei Domini Stanislai Hosii, episcopi Warmiensis cancellarius, Romanae Curiae alumnus, tertium, ob devotionem erga gloriosam Virginem Matrem, huic venerabili confraternitati nomen dedi iterum hac manu mea propria calendis martiis MDLIX, donans ducatum unum aureum Ungaricum.

- p. 39 [III] Nomina religiosorum, magistrorum, abbatum, priorum, preceptorum, comendatorum ac ordinum quorumcumque et aliorum dominorum in Romana Curia procuratorum venerabiliumque prepositorum, decanorum, archidiaconorum, cantorum, custodum, thesaurariorum, metropolitanarum^d et cathedralium ecclesiarum canonicorum, doctorum, licenciatorum, causarum procuratorum, de parco maiori abbreviatorum, bullarum et penitentiariae scriptorum, ambasiatorum, officialium generalium et vicariorum archiepiscoporum et episcoporum, fratrum hospitalis.
- p. 40 Henricus Semfftelevin, decanus Wratislaviensis⁸, archidiaconus Maioris Glogovie Wratislaviensis diocesis, scriptor apostolicus. Obiit^e.
Augustinus Tugerthe, canonicus Warmiensis⁹.
- p. 42 Fridel de Corbecke, notarius palatii, canonicus et thesaurarius ecclesiae Sanctorum Apostolorum Colonien-

^d ms. metropolitanorum.

^e dopisane inną ręką, jak b.

⁷ S. Worein, kan. warm. 1559 - po śmierci kan. Fabiana Emericha, którego był koadiutorem od 1550, kustosz 1584, zm. 1586. Eichhorn A.: *Die Prälaten* s. 548-550; Freytag H.: *Preussen* s. 85. - Zob. drugi zapis w *Liber Confraternitatis*, z 1555 r., p. 110.

⁸ H. Sennfleben, kan. wroc., dziekan 1452. *Repertorium Germ.* Bd. 6 n. 381 s. 40, n. 2033 s. 212-213. Por. Noack F.: *Das Deutschland in Rom* Bd. 2 s. 553.

⁹ A. Thiergart, kan. warm. 1424 (kustosz 1447), zm. ok. 1466. - *AB* s. 734; Eichhorn A.: *Die Prälaten* s. 533-534; Freytag H.: *Preussen* s. 74.

- sis, deinde scriptor apostolicus et scholasticus Wratislaviensis ac canonicus Warmiensi¹⁰.
 Nicolaus Tungen, canonicus Warmiensi¹¹, scriptor bullarum¹¹. ^f Nunc episcopus Warmiensi^f.
 Marcus de Wolkow, canonicus Warmiensi¹², notarius palatii. ^g Nunc prepositus Warmiensi^g.
- p. 43 Johannes Tunslinger, canonicus Wratislaviensi¹³, notarius palatii. Obiit^h.
- p. 44 Nicolaus Schulten, decretorum doctor, canonicus Wratislaviensis.
- p. 45 Johannes Rubeyn, canonicus Wratislaviensi¹⁴. (1468).
 Nicolaus Glewitz, canonicus Wratislaviensi¹⁵ (1468).
 Henricus Schaudel, canonicus Warmiensi¹⁶.
 Henricus Lebenther, canonicus Wratislaviensi¹⁷.
- p. 48 Nicholaus Crapitz de Gurchen, canonicus Wratislaviensis, archidiaconus Oppoliensis ac notarius palatii apostolici. Anno Domini MCCCCLXXXVII die do-

^{f-f} dopisane inną ręką.

^{g-g} dopisane inną ręką.

^h dopisane inną ręką, jak b.

¹⁰ Kanonik warmiński (?) - Por. Nagl F.: *Urkundliches* n. 68 s. 15, n. 76 s. 17; *Repertorium Germ.* Bd. 6 n. 1263 s. 128; Freytag H.: *Preussen* s. 76.

¹¹ Zob. następny jego wpis w *Liber Confraternitatis* p. 13.

¹² M. von Wolkau, kan. warm. przed 1460, prepozyt 1472, zm. ok. 1475. - Eichhorn A.: *Die Prälaten* s. 317; Freytag H.: *Preussen* s. 76; *Repertorium Germ.* Bd. 6 n. 4101 s. 419.

¹³ J. Tunszlinger, zm. 1464. - Lang A.: *Studien* s. 127; por. *Repertorium Germ.* Bd. 6 n. 3723 s. 381. - Zob. drugi zapis w *Liber Confraternitatis* p. 195.

¹⁴ Por. *Repertorium Germ.* Bd. 6 n. 3481 s. 362.

¹⁵ Zm. 1478, zob. drugi zapis w *Liber Confraternitatis* p. 243.

¹⁶ Kanonik warmiński po 1465, zm. przed 1471. - Por. Freytag H.: *Preussen* s. 76; Tenze: *Die Beziehungen der Universität Leipzig zu Preussen von ihrer Begründung bis zur Reformation. 1409-1539.* Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins 44:1902 s. 109.

¹⁷ Wpisał się do księgi między rokiem 1472 a 1475, jak wynika z pozycji w kolumnie na str. 45.

minica XXIII septembris. (Episcopus Culmensis factus 1496) ^{i 18}.

- p. 49 Joannes Schewerleyn canonicus Wratislaviensis. Anno Domini MCCCCLXXXVIII die III february, manu propria.
- p. 50 Ego Bernardus Sculteti, decretorum doctor, vicarius Magdeburgensis huic fraternitati me asscripsi Rome die tercia mensis maii anno MCCCCLXXXX primo. ⁱ Prepositus Walbicensis, Stetinensis et decanus Warmiensi ¹⁹, eiusdem ac Lubicensis canonicus, plebanus in Dantzke, Rote notarius, D.N. pape cubicularius et acolitus, protonotarius et scriptor apostolicus, nec non prepositus S. Sebastiani Magdeburgensis successive ⁱ. ^k Qui obiit XXX iulii 1518, sepultus ante suam capellam 31 iulii in ecclesia hospitalis <...> ^k.
- p. 52 Nicolaus Cepel, prepositus Wratislaviensis ²⁰, S.D.N. pape cubicularius, ad confraternitatem predictam re-

ⁱ informacja w dopisku na marginesie błędna.

ⁱ⁻ⁱ dopisane, bardziej kursywnie, na dolnym marginesie; we frazie zapisanej: plebanus Rote notarius in Dantzke są znaki wstawienia przed Rote i przed in; całość ręką Scultetiego.

^{k-k} druga część tego dopisku nieczytelna.

¹⁸ Nota na marginesie mylna, por. uwagę A. Mańkowskiego w haśle o biskupie chełmińskim Mikołaju Chrapickim: „Nie jest identyczny ze współczesnym sobie i współherbowym Mikołajem Crapicz de Gurchen, klerykiem wrocławskim, kanonikiem wrocławskim, archidiakonem opolskim i notariuszem apostolskim i cesarskim.” *PSB* t. 3 s. 435.

¹⁹ B. Sculteti (Scholte, Schultheiss), kan. warm. 1498, dziekan 1499; prowizor Konfraterni, zm. 1518, pochowany w kościele Santa Maria dell'Anima. - Zob. następny zapis o nim w *Liber Confraternitatis* p. 201, por. też wpisy p. 86, 87, 89, 96. Zob. też dokumenty w archiwum Pontificii Instituti S. Mariae de Anima w Rzymie, sygn. A II T. 1, A V T. 15. - Por. Freytag H.: *Preussen* s. 78-79; *AB* s. 659; T. Borawska: *Bernard Sculteti jako rzecznik interesów warmińskich w Rzymie na przełomie XV i XVI wieku*. Komunikaty Mazursko-Warmińskie 1972 n. 2-3 s. 343-360.

²⁰ N. Czepel, kan. wroc. 1461, zm. 1518, Zimmermann G.: *Das Breslauer Domkapitel* s. 173. - W księdze Konfraterni wspólnie z Czepelem wpisany jest Jerzy Prange proboszcz Ornety, sekretarz biskupa Watzenrodego. Być może na dalszych, tych brakujących w rękopisie 20 stronach, odnalazłby się wpis Mikołaja i Andrzeja Koperników.

ceptus XI decembris anno 1496, et solvit florenum unum pro elemosina ¹.

- p. 73 [IV] Nomina substitutorum et audiencie litterarum contradictarum et penitentie procuratorum et abbreviatorum, non de maiori parco, ac collegiatarum canonicorum ac parochialium ecclesiarum rectorum, palatii apostolici et curie causarum camere apostolice et camere ac aliorum et dicte audiencie notariorum, camereque et bullarum ac supplicationum et aliorum scriptorum, servientium armorum, cursorum, copystarum, sollicitatorum, aliorumque officialium, vicariorum, capellanorum, altaristarum, presbyterorum et clericorum, fratrum et benefactorum dicti hospitalis.
- p. 75 Laurentius Rausko alias Crapko, vicarius ecclesie Wratislaviensis ²¹.
- p. 81 Andreas Dostir de Cletze, ecclesie Warmienseis canonicus ²², fraternitatem huius hospitalis anno 1489 die V iunii suscepit.
Balthazar Stockfisch, ecclesie Warmienseis canonicus ²³, fraternitatem huius hospitalis anno, die quo supra [5.6.1489] suscepit ^m.
- p. 82 Mathias Kolbe canonicus Wratislavienseis ²⁴, ingressus est Fraternitatem Hospitalis Nacionis Germanice Beate Marie, Rome Anno Domini millesimo quadrin-

¹ dwa następne, ostatnie wpisy na tej stronie pochodzą już z 1498 r.; na str. 52 urywa się paginacja, brakuje 20 stron rękopisu.

^m zapis następuje bezpośrednio po powyższym.

²¹ Por. *Repertorium Germ.* Bd. 6 n. 3902 s. 398.

²² Występuje także jako Tostier, A. von Cletz; kan. warm. 1485, zm. 1515. Zins H.: *W kręgu Mikołaja Kopernika*. Lublin 1966; Freytag H.: *Preussen* s. 78.

²³ Kan. warm. 1489, zm. 1521. AB s. 704; Zins H.: *W kręgu*; Freytag H.: *Preussen* s. 78.

²⁴ Kan. wroc. 1495 (?), zm. 1516, Zimmermann G.: *Das Breslauer Domkapitel* s. 174.

gentesimo nonagesimo quinto, undecima septembris, et dedit carlinos 4.

- p. 83 Sanderi Michael de Resell, clericus Warmiensi diocesis ⁿ 25.
Vigandus de Sale ^o, utriusque iuris doctor, Wratislaviensis et Budissinensis ecclesiarum canonicus ²⁶, anno 1499 die dominico, decima octava mensis augusti hanc fraternitatem assumpsit.
- p. 84 Henricus Northoff ²⁷, clericus Lubicensis, artium magister, sacri palatii apostolici causarum notarius, hanc fraternitatem intravit et dedi pro elemosina duc(atos) in carl(enis) quatuor, quos exposui in utilitatem ac reparationem domus 17 dicti hospitalis, quam tunc inhabitavi, anno 1500 die prima mensis aprilis ^p.
D. Jo[hannes] Hermannus Hermanni, decretorum doctor, canonicus et custos ecclesie Wratislaviensis ²⁸ hanc fraternitatem intravit et donavit hospitali pro elemosina in usum fabricae decem ducatos auri in auro de camera. Anno 1503 die IIII aprilis.
- p. 86 D. Henricus Nidderhoff, Prutenus de Dantzke, Warmiensi, Revaliensi et Lubicensi ecclesiarum canonicus ²⁹ hanc fraternitatem ingressus sub me B. Sculteti

ⁿ zapis bardziej rozbudowany, poprzedzony wpisem Wesselus Schulte laicus ze znakiem wstawienia, odnoszącym się prawdopodobnie do określenia dopisanego na końcu inną ręką: servitor ill[ustrissim]orum oratorum domini Tarbatiensis. Wyżej są wpisy z 16.6.1499, m.in. tychże oratorów.

^o końcówka nazwiska niepewna, mogłoby być de Salz.

^p na marginesie widoczne są ślady noty.

²⁵ Kan. warm. po 1509, zm. ok. 1531. AB s. 589; Borawska T.: *Tiedemann Giese* s. 53, 195; Zins H.: *W kręgu*; Freytag H.: *Preussen* s. 80.

²⁶ Kan. wroc. 1499 (?), zm. 1520, Zimmermann G.: *Das Breslauer Domkapitel* s. 174.

²⁷ Zob. wpis niżej p. 86.

²⁸ Kan. wroc. 1484 (?), kustosz ok. 1496, zm. 1504, Zimmermann G.: *tamże* s. 173.

²⁹ H. Niederhof, kan. warm. 1500, zm. 1507, Borawska T.: *Tiedemann Giese* s. 52; Freytag H.: *Preussen* s. 81.

provisore, 1505 die XXVIII decembris obtulit sponte elemosinam, patet *Libro receptorum* folio 308.

- p. 87 D. Georgius Pusch, prepositus S. Egidii Wratislaviensis, S.D.N. pape cursor, ob multiples executiones et obsequia plura hospitali nostro liberaliter impensa huic sancte fraternitati ascriptus est per me B. Sculteti tunc provisorem dicto die XXVII octobris 1505 gratis.
- p. 89 Mauritius Ferwer, Lubicensis et Warmiense ecclesiarum canonicus³⁰, scriptor archivi Romane Curie, inscriptus huic confraternitati die predicta [10.1.1508], obtulit elemosinam, patet *Libro receptorum* folio 324. (Obiit episcopus Warmiense).
Tidemannus Gise, artium magister, canonicus ecclesie Warmiense³¹ absens inscriptus huic confraternitati die predicta [10.1.1508], dedit elemosinam, ut patet *Libro receptorum* folio 324. (Postea episcopus Culmense inde Warmiense).
Ego B[ernardus] Sculteti³² nomine domini provisoris inscripsi et domino Caspari Wirth provisorii solvi elemosinam oblatam ut patet *Libro receptorum* folio^a 323 et folio 324 hospitalis. Caspar Wirth provisor manu propria^r. (Is constituit hospitale heredem universalem).
- p. 91 Georgius de Delen, cantor et canonicus Warmiense³³

^a zdanie dotyczy nie tylko dwóch powyższych osób, ale też innych wpisów dokonanych przez Scultetiego w tymże dniu. Do niego odnosi się uwaga z marginesu.

^r ręką Wirtha, podpis podkreślony.

³⁰ M. Ferber, kan. warm. 1507, bp warm. 1523, zm. 1537, HC t. 3 s. 327; Zins H.: *Ród Ferberów*. Lublin 1951; tenże: *W kręgu*; Freytag H.: *Preussen* s. 82.

³¹ T. Giese, kan. warm. 1504 (?), bp chełmiński 1538, bp warm. 1549, zm. 1550. - HC t. 3 s. 182, 327; Freytag H.: *Preussen* s. 82; Borawska T.: *Tiedemann Giese (1480-1550)*. Olsztyn 1984.

³² Zob. przypis 19.

³³ G. de Delau, kan. warm., kantor 1500, zm. 1515. - Eichhorn A.: *Die Prälaten* s. 597-598; Freytag H.: *Preussen* s. 82; Zins H.: *W kręgu*.

hanc confraternitatem recepit et inscriptus die III februarii 1511, obtulit sponte elemosinam prout patet *Libro receptorum* folio 341.

Albertus Bisschop, canonicus Warmienseis et archidiaconus⁵ ac canonicus Lubucensis ecclesiarum³⁴, Sedis Apostolice protonotarius, huic sancte confraternitati inscriptus die III februarii 1511, dedit elemosinam, patet *Libro receptorum* folio 341.

Cristoferus de Suchten, canonicus Warmienseis³⁵ inscriptus confraternitati huius hospitalis, obtulit sponte elemosinam, patet *Libro receptorum* folio 341. (Postea prepositus).

- p. 96 D. Johannes Ferwer, decretorum licenciatus de Gdanzigk, canonicus ecclesie Warmienseis³⁶, huic sancte confraternitati inscriptus, sponte obtulit elemosinam, prout patet *Libro novo receptorum* folio⁷. B. Sculteti⁸.
- p. 99 Eadem die [10.4.1524] receptus fuit dominus Jo. Rost³⁷, vicarius in ecclesia Wratislaviensi, et solvit pro elemosina iulios quinque.

⁵ ms. archidiaconatus. Te trzy kolejne wpisy warmińskie na tej stronie dokonane są przez Scultetiego.

⁷ brak numeru folium. Następne wpisy pochodzą z 1517 r.

⁸ podpis B. Scultetiego prowizora; podobnie i pod innymi wpisami z 1516, 1517 r.

³⁴ A. Bischoff, kan. warm. 1491, zm. 1529. - AB s. 58; Oracki T.: *Słownik* s. 23; Freytag H.: *Preussen* s. 82.

³⁵ Kan. warm. 1509 (prepozyt 1513), kan. wroc. 1514, zm. 1519. - AB s. 717; Eichhorn A.: *Die Prälaten* s. 318-319; Freytag H.: *Preussen* s. 83; Zimmermann G.: *Das Breslauer Domkapitel* s. 175; Noack F.: *Das Deutschthum in Rom* Bd. 2 s. 585; Kolberg J.: *Der ermländische Dompropst Christoph von Suchten (+1519)*. Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte. Supplementheft 20:1913 s. 144-171 (s. 156-157 komentarz do wpisu Suchtena w *Liber Confraternitatis*).

³⁶ J. Ferber, kan. warm. 515, dziekan 1522, zm. 1530. - AB s. 180; Freytag H.: *Preussen* s. 83-84; Zins H.: *Ród Ferberów*; Borawska T.: *Tiedemann Giese* s. 48.

³⁷ Inna wzmianka o nim znajduje się w konsultowanym archiwum w „Testamentum Joannis Buren” z 16.11.1524. *Copie Instrumentorum Beate Marie Theutonice*. (1312-1528). Litt. B T. 1.

- p. 101 Die 29 aprilis 1530 dominus Johannes Rupoldi³⁸, clericus Wratislaviensis diocesis accessit huic confraternitati et pro elimosina <ele>gavit florenum <...> in auro unum sive iulios septem <cum dimidio> ^w. (Jul. 7 bol. 5).
- p. 106 Eustachius a Knobelsdorf, canonicus Warmiensis³⁹ et administrator in Allenstein, ascripsit se huic fraternitati 23 maii^x Anno Domini 1549, et in subsidium ecclesiae dedit ducatum in auro.
- p. 110 Ego Samson à Worein, canonicus Warmiensis⁴⁰ post novem continuos in hac Urbe exactos annos, die nona februarii 1555 huic laudabili societati inclytæ nationis Germanicæ me adscripsi et pro eleemosyna dedi coronatum unum aureum. (Pruteni^y).
- p. 123 Ego Hieronimus comes a Rosrazow, Wratislaviensis praepositus, me albo Confraternitatis Beatæ Virginis de Anima addidi devotionisque ergo coronatum erogavi pridie calendarum martii Anni Salutis nostræ 1570⁴¹.
- p. 149 Bartholomaeus Gerinus iuris utriusque doctor, prothonotarius apostolicus, cathedralis ecclesiae Wratislaviensis canonicus, Sanctæ Crucis ibidem custos,

^w cały zapis bardzo słabo widoczny, podobnie jak i inne na tej stronie; na górnym marginesie pierwszej kolumny data początku wpisów: die 23 aprilis 1530 oraz kaligraficznie: pro Campanis. Na marginesie sumy pieniężne w liczbach.

^x ms. mai.

^y na marginesie w klamrze, obejmującej także wpis Jakuba Klefelda.

³⁸ J. Rapoldus (Rumpoldus), kan. wroc., kan. warm. (w 1537). Zimmermann G.: *Das Breslauer Domkapitel* s. 177; Borawska T.: *Tiedemann Giese* s. 213.

³⁹ Kan. warm. 1546, kan. wroc. 1556, zm. 1571. - AB s. 344; Oracki T.: *Słownik* s. 132-133; Zimmermann G.: *Das Breslauer Domkapitel* s. 180.

⁴⁰ Zob. wpis z 1559, *Liber Confraternitatis* p. 38.

⁴¹ H. Rozrażewski (z Rozrażewa), kan. wroc. 1568, prepozyt 1569-1577; bp wrocławski 1581, zm. 1600. - Zimmermann G.: *Das Breslauer Domkapitel* s. 182; Freytag H.: *Preussen* s. 86; HC t. 3 s. 336.

huic S. Societati Beatae Virginis Mariae se ascripsit et scutum unum dedit. Romae anno 1594 die 12 augusti ⁴².

p. 152 Ludovicus Rodulphius, ecclesiae cathedralis Wratislaviensis praepositus ⁴³, S.D.N. cubicularius et sacratissimi Mathiae Romanorum Imperatoris consiliarius et pro eadem Cesarea Maiestate in Curia residens, huic venerabili confraternitati se adscripsit die 24² aprilis anno 1616.

Nicolaus Troilus à Lest ^{aa}, et Jeuterizza ⁴⁴, S.D.N. Clementis PP. VIII cubicularius, cathedralis ecclesiae Wratislaviensis canonicus ⁴⁵ et ibidem collegiatae S. Crucis scholasticus, dedit duos coronatos aureos, Romae 5 februarii. Anno 1604 ^{bb}.

Julius Caesar Wacker de Wackenfels, protonotarius apostolicus et utriusque ecclesiae Wratislaviensis canonicus ⁴⁶ etc., dedit aureum unum, Romae 5 februarii 1604.

p. 185 [V] Defunctorum ^{cc}. Nomina bone memorie Reverendissimorum Patrum Dominorum: Sedis Apostolice prothonotariorum, episcoporum et sacri palatii apostolici causarum auditorum et aliorum prelatorum inferiorum nec non rectorum ecclesiarum paro-

² data dzienna może być też odczytana 29.

^{aa} inna forma tej samej (?) nazwy – Lassoth, znanej jako Lasocice – występuje w innym wpisie z tego samego dnia, na tejże stronie: Franciscus Godefridus Troilus à Lassoth et Jeutrizza.

^{bb} datę roczną zamieścił wpisujący się w nagłówku kolumny.

^{cc} na górnym marginesie, oznaczenie działu księgi.

⁴² B. Jerin, kan. wroc. 1590, zm. 1613. Zimmermann G.: *Das Breslauer Domkapitel* s. 184.

⁴³ L. Ridolfi (?), por. Pastor L.: *Storia dei papi dalla fine del medio evo*. T. 12 Roma 1930 s. 561, 587, 732.

⁴⁴ Jutrocice (?), Rospond S.: *Patronimiczne nazwy miejscowe na Śląsku*. Wrocław 1964 s. 121.

⁴⁵ N. Troilo, kan. wroc. 1598, zm. 1640. Zimmermann G.: *Das Breslauer Domkapitel* s. 184.

⁴⁶ J. C. Wacker, kan. wroc. 1596, zm. 1608. Zimmermann G.: *tamże*.

chialium, canonicorum et beneficiatorum ac clericorum et personarum ecclesiasticarum, fratrum et benefactorum defunctorum dicti Hospitalis Beate Marie de Anima Theutonicorum de regione Parionis de Urbe.

- p. 187 Andreas Schonaw, litterarum apostolicarum scriptor et canonicus ecclesie Warmiensis⁴⁷. Qui legavit in testamento suo dicto hospitali XXX ducatos. Et hospitali Sancti Andree unito predicto hospitali VI ducatos. Et obiit Rome Anno Domini MCCCCXLIIII die XXVI mensis iulii. Qua die fiat singulis annis anniversarium suum in dicto hospitali. Et est sepultus in ecclesia Beate Marie de Populo. (1444).
- p. 193 Nicolaus Gramis^{4d}, prepositus ecclesie Wratislaviensis, sepultus in hospitali in iubileo, prout in lapide⁴⁸, hic legavit XX ducatos.
- p. 195 Johannes Tunszlinger de Stawburg^{4e}, canonicus Wratislaviensis⁴⁹, sacrique palatii apostolici causarum notarius, mortuus et sepultus in hospitali^{4f} millesimo CCCCLXIIII die sabbati quartadecima mensis iulii, legavit hospitali ducatos decem in auro, tres matracias et tria lintheamina. Quos ducatos, matracias et lintheamina magister Martinus Zibati executor testamenti assignavit Johanni Lenthe provisori, die predicta. Item Rodolphus Swentener dedit ex parte eiusdem tria lintheamina bona.
Rudolphus Swentener, notarius palatii et abbreviator, canonicus Wratislaviensis, sepultus in hospitali

^{4d} końcówka nazwiska nieczytelna, może być Gravus, Granus.

^{4e} nazwa nadpisana, niezbyt czytelnie, może być Staneburg, Strawbing.

^{4f} po hospitali a przed datą następuje przekreślone leg.

⁴⁷ A. Schonau, kan. warm. 1434, zm. 1444. AB s. 627-628; Freytag H.: *Preussen* s. 74.

⁴⁸ Przy niektórych osobach na tejże stronie podane są daty ich śmierci: 1457, 1453, 1456.

⁴⁹ Zob. przypis 13.

XXVII mensis augusti anno MCCCCLXIII. Legavit hospitali X ducatos Ungaricales, VI uncias argenti pro calice, II matracias, III lintheamina et II cussinosis et tele subtilis ulnas XIX pro alba seu suppliciis. Que omnia Nicolaus Tungen executor assignavit michi Jo[hanni] Lente provisorio.

p. 197 Anno Domini MCCCCLXXXVII die dominica XXX et ultima mensis septembris sepultus fuit in hospitali in media capella venerabilis vir dominus Conradus Lebenter, utriusque iuris doctor, canonicus Wratislaviensis⁵⁰, in Romana Curia causarum procurator, reliquit in eius ultima voluntate hospitali ducatos currentes XXX, quos ego Johannes de Durckheim, audientie litterarum contradictarum procurator ac ipsius hospitalis cum venerabilibus viris dominis Berardo Uldewagen et Johanne Blethringe, pro tunc provisor, ab executoribus dicti Conradi die sabbati XII iulii 1488 recepi, ut patet in *Libro receptorum* folio 234.

p. 201 Bernardus Sculteti⁵¹ doctor, prepositus, cubicularius pape, acolitus et protonotarius, obiit Rome die XXX iulii 1518, sepultus die sequente ante suam capellam in ecclesia hospitalis nostri Beate Marie de Anima Teutonicorum, qui heredem suum omnium suorum bonorum dictum hospitale instituit, cui reliquit etiam per eum exposita^{gg} provisione^{hh} illius et ecclesie valoremⁱⁱ ultra duo milia ducatorum. Bene habeat anima sua et in sancta pace quiescat digna memoria annua.

^{gg} ostatnia litera niewyraźna.

^{hh} końcowa część słowa niewyraźna; cały zapis jest trudno czytelny.

ⁱⁱ valore z wyraźnym znakiem skrótów.

⁵⁰ Por. Noack F.: *Das Deuschtum in Rom* Bd. 2 s. 348.

⁵¹ Zob. przypis 19.

- p. 237 [VII] ⁱⁱ Nomina fratrum et sororum ac benefactorum laicorum defunctorum dicti Hospitalis Beate Marie de Anima Theutonicorum de Urbe.
- p. 243 Nicolaus Gleywitz ⁵², canonicus Wratislaviensis et sacri palatii notarius, in ecclesia S. Marie de Populo sepultus, legavit hospitali decem ducatos, obiit XVII februarii 1478.

W y k a z o s ó b

(podane są strony wpisów
w *Liber Confraternitatis*)

Bisschop Albertus p. 91.
 Blethringe Johannes p. 197.
 Cepel Nicolaus p. 52.
 Corbecke de, Fridel p. 42.
 Crapitz de Gurchen Nicholaus p. 48.
 Crapko Laurentius zob. Rausko.
 Delen de, Georgius p. 91.
 Dostir de Cletze Andreas p. 81.
 Durckheim de, Johannes p. 197.
 Ferwer Johannes p. 96.
 Ferwer Mauritius p. 89.
 Gerinus Bartholomaeus p. 149.
 Gise Tidemannus p. 89.
 Glewitz (Gleywitz) Nicolaus p. 45, 243.
 Gramis Nicolaus p. 193.
 Hermannus Hermanni Johannes p. 84.
 Hosius Stanislaus p. 18, 38.
 Jerin zob. Gerinus.

ⁱⁱ poprzednia rubryka [VI] Nomina fratrum et sororum et benefactorum laicorum vivorum dicti Hospitalis... nie figuruje w niniejszym wykazie, ponieważ nie zawiera nazwisk kanoników warmińskich czy wrocławskich.

⁵² Zob. wpis w *Liber Confraternitatis* p. 45.

- Knobelsdorf à, Eustachius p. 106.
Kolbe Mathias p. 82.
Lebenter Conradus p. 197.
Lebenther Henricus p. 45.
Legendorp Paulus p. 11.
Lenthe (Lente) Johannes p. 195.
Matthias imperator p. 152.
Nidderhoff (Northoff) Henricus p. 84, 86.
Pusch Georgius p. 87.
Rausko (Crapko) Laurentius p. 75.
Rodulphius Ludovicus p. 152.
Rost Jo. p. 99.
Rozrazow a, Hieronymus p. 123.
Rubeyn Johannes p. 45.
Rupoldi Johannes p. 101.
Sale de, Vigandus p. 83.
Sanderi Michael de Resell p. 83.
Schaudel Henricus p. 45.
Schewerleyn Joannes p. 49.
Schonaw Andreas p. 187.
Schulten Nicolaus p. 44.
Sculteti Alexander p. 33.
Sculteti Bernardus p. 50, 86, 87, 89, 96, 201.
Semfftelevin Henricus p. 40.
Stockfisch Balthazar p. 81.
Suchten de, Cristoferus p. 91.
Swentener Rudolphus p. 195.
Timmerman Jacobus p. 37.
Tostier zob. Dostir.
Troilus Nicolaus p. 152.
Tugerthe Augustinus p. 40.
Tunghen (Tungen) Nicolaus p. 13, 42, (195).
Tunslinger (Tunzlinger) Johannes p. 43, 195.
Uldewagen Berardus p. 197.
Wackher de Wackenfels Julius Caesar p. 152.
Watzenrode Lucas p. 16.

Wirth Caspar p. 89.
 Wolkow de, Marcus p. 42.
 Worein à, Sampson p. 38, 110.
 Zibati Martinus p. 195.

* * *

Spoza grona kanoników warmińskich i wrocławskich
 odnotowałam jeszcze wpisy osób *

p. 19 Ladislaus Ungarie et Bohemie rex et dux Austrie; -
 p. 22 Bugslaus Dei gratia Stetinensis, Pomeranie, Cassubie et
 Slavie dux... 1498; - p. 34 Joannes Lesniowski Polonus; - p. 40
 Joannes Rogaletz...; - p. 41 Jacobus Petri de Wichnowo...; - p. 42
 Johannes de Nyeborowow... [zob. p. 194], Nicolaus Schudla...,
 Derslaus Michaelis de Carnicze...; - p. 45 Stanislaus de Mlyny...;
 - p. 46 Johannes Ambrosii de Wratislavia... (1469), Andreas de
 Dambrowka...; - p. 52 Georgius Prange Prutenus rector paro-
 chialis ecclesie in Wormdith Warmiensis diocesis, anno 1496; -
 p. 74 Michael de Polonia; - p. 92 Bernardus Wapowski... 1511;
 - p. 105 Gaspar Hannonius Dantiscus... 1548; - p. 107 Joannes
 Broniecz de Sandomiria Polonus... 1553; - p. 110 Jacobus Clefel-
 dus... 1555; - p. 111 Georgius Ticinen... 1558; - p. 143 Thomas
 Treterus Posnaniensis, Polonus... 1590; - p. 152 Otto Schenking
 Dei gratia Vendensis in Livonia episcopus... 1595, Franciscus
 Godefridus Troilus a Lassoth et Jeutrizza... 1604, Daniel Weis-
 kopff Nissenus Silesius... 1604; - p. 164 Fridericus Prossowski
 a Prossowiz... 1605; - p. 178 Florianus Theodoricus Zdiarski de
 Zdiaru... 1616; - p. 190 Andreas Mszilar de Mroga... +1449; -
 p. 194 Johannes de Nyeborowo... +1458 [zob. p. 42]; - p. 198
 +1500... Albertus Lange de Dantzik...; - p. 200 Henricus Terlo
 in Urbe defunctus..., Lucas de Thoren Culmensis diocesis laicus
 ... +1500; - p. 213 Petrus de Cracovia, textor.

* Zob. pełniejsze zapisy w edycji Jaenig C.: *Liber Confraternitatis B. Marie de Anima Teutonicorum de Urbe*. Romae 1875. (Red.)

INFORMACJA O MATERIAŁACH ZWIĄZANYCH
Z DZIAŁALNOŚCIĄ ŚWIĘTEJ ROTY RZYMSKIEJ
PRZECHOWYWANYCH W ZBIORACH WATYKAŃSKICH

W ostatnich latach szczególne zainteresowanie historyków prawa przyciągnęła działalność wielkich trybunałów europejskich, których orzecznictwo przyczyniło się do ujednoczenia praktyki sądów niższych, a zarazem do podniesienia ich poziomu przez rozpowszechnianie nowych, stale doskonalonych koncepcji teoretycznych. Wśród tych trybunałów na czoło wysuwa się Święta Rota Rzymska, która odróżnia się od innych sądów będących dziś w centrum uwagi, jak Parlament paryski czy Sąd Kameralny Rzeszy, swym charakterem jako sąd kościelny oraz zasięgiem swego orzecznictwa. O zasięgu tym można mówić w dwojakim sensie: po pierwsze, gdy chodzi o kraje, z których wnoszone były apelacje do Roty¹, po drugie ze względu na rozpowszechnienie oraz autorytet, jakim cieszyły się decyzje rotalne w całym świecie katolickim. Aby mieć szerszy pogląd w tym zakresie, trzeba wniknąć w meritum działalności Roty, nie poprzestając – jak to dotychczas w większości wypadków czyniono – na wyjaśnieniu jej nazwy, początków oraz mechanizmu funkcjonowania². Nie jest to zadanie łatwe, jeśli się zważy, że obowiązek gromadzenia różnych typów akt związanych z działalnością Roty wprowadzony

¹ Zakres ten ulegał często zmianie. Nie wchodząc w szczegóły, wspomnijmy, że Pius IV w konstytucji *In throno iustitiae* z 27 XII 1561 r. rozciągnął kompetencję Roty na cały świat.

² Aby zdać sobie sprawę, wokół jakich problemów oscylowała dotychczasowa literatura na temat Roty, wystarczy zajrzeć do jednego z nowszych zestawień bibliograficznych: F. E. Schneider, H. Ewers: *Rota*. W: *Lexikon für Theologie und Kirche*. T. 9 Freiburg 1964 kol. 62-64; Ch. Lefebvre: *Rote Romaine (Tribunal de la Sainte)*. W: *Dictionnaire de droit canonique*. T. 7 Paris 1965 kol. 770-771; N. Del Re: *La Curia Romana. Lineamenti storico-giuridici*. Terza edizione, Roma 1970 s. 592-596.

został późno, dopiero pod koniec XVII i w XVIII wieku³; a w dodatku, uszczuplony wskutek różnych kolei losu, jakie przechodziło archiwum rotalne i jego zbiory, materiał rozproszony jest po różnych archiwach i bibliotekach.

Największa część materiałów rotalnych znajduje się w Archiwum Roty Rzymskiej zdeponowanym w Archiwum Watykańskim (ASV). Ważnym uzupełnieniem tego zbioru są materiały rękopiśmienne oraz drukowane przechowywane w Bibliotece Watykańskiej. Tymi dwoma podstawowymi zasobami akt zajmujemy się w niniejszej informacji. Z góry przy tym trzeba zaznaczyć, że jakakolwiek praca nad orzecznictwem rotalnym musi się opierać na wszystkich dostępnych materiałach, z których dopiero na sposób mozaiki można próbować zestawić obraz poszczególnych spraw. Nic też dziwnego, że badania nad orzecznictwem Roty stoją praktycznie na martwym punkcie, jeśli nie liczyć nie najnowszych już prac Hillinga, ograniczonych pod względem terytorialnym i czasowym⁴. Ten stan rzeczy jest z pewnością zubożeniem wiedzy historycznej, nie tylko w zakresie znajomości przedmiotu sporu, danych o jego uczestnikach itp., lecz również gdy chodzi o te wszystkie informacje interesujące nie tylko prawników, które z akt Róty można wyczytać.

Procesy, które napływały z różnych krajów przed forum rotalne, dotyczą przede wszystkim beneficjów, prawa patronatu, dziesięcin, fundacji, egzempcji, sporów między klerem świeckim a zakonnym, sporów jurysdykcyjnych, zatargów między duchowieństwem różnych obrządków, węzła małżeńskiego. Jednakże w

³ Pod koniec XVII w. dziekan Roty Jacobus Emerix w swoim *Tractatus seu notitia Sacrae Rotae Romanae* (ed. Ch. Lefebvre w: *Monumenta Christiana selecta* t. 8, Tournai-Paris-Rome [1961], s. 168) pisał: „Optavi saepius, ut in illo [sc. archivo] reponetur copia originalis subscripta a D. Ponente omnium decisionum, quae pro tempore emanant, ad hoc ut oriente quandoque controversia super illarum existentia vel tenore ad copias recurri posset, et spero cum tempore utiliter ordinandum, quod hactenus delatum fuit”.

⁴ N. Hilling: *Die römische Rota und das Bistum Hildesheim am Ausgang des Mittelalters (1464-1513). Hildesheimische Prozessakten aus dem Archiv der Rota zu Rom*. Münster 1908; tenże: *Römische Rotaprozesse aus den sächsischen Bistümern von 1464-1513*. Archiv für Katholisches Kirchenrecht 95:1915 s. 33-77, 201-265, 389-421, 579-611; 96:1916 s. 3-27, 193-202, 384-407.

obrębie tych spraw można znaleźć – gdy chodzi już konkretnie o akta dotyczące Polski – informacje o sytuacji gospodarczej kraju, o stanowiskach zajmowanych w danym okresie czasu przez różne osobistości, o ich studiach i pobycie w Rzymie, o rozpowszechnieniu stopni naukowych, o znajomości literatury obcej (w tym także orzecznictwa rotalnego) w sądach polskich, o działalności nuncjatur, o notariacie, o prawie partykularnym kościelnym i świeckim i o znaczeniu, jakie przypisywały temu prawu trybunały rzymskie, o orzecznictwie poszczególnych sądów, w tym Trybunału Koronnego, którego akta w kraju uległy zniszczeniu, o sądach ziemskich i grodzkich, o toku instancji w sprawach kościelnych, jak również wiadomości na temat erekcji kościołów, kaplic, fundacji, przywilejów królewskich, szpitali, szkolnictwa, Akademii Krakowskiej i Zamojskiej, oporu zakonów przeciw opatom komendatariuszom, ścierania się żywołu polskiego i niemieckiego na terenie Warmii i Pomorza, zniszczeń wojennych, a nawet czasu potrzebnego na dojscie korespondencji z Rzymu do Polski czy aktualnego kursu monety polskiej we Włoszech – żeby wymienić tylko niektóre spośród licznych problemów, które przewijają się przez karty dokumentów rotalnych.

Wiadomości te, jak już wspomniano, rozsiane są w różnych zespołach, które po krótkce omówimy. Główny trzon archiwum rotalnego przechowywany w ASV składa się z 14 serii: *Manualia*, *Positiones*, *Diaria*, *Processus actorum*, *Iura diversa*, *Decisiones*, *Commissiones*, *Informationes*, *Peritiae*, *Vota*, *Sententiae*, *Miscellanea*, *Appendix*, *Processus in admissione auditorum*. Chodzi po części o serie składające się z setek tomów, przy czym kwerenda utrudniona jest przez fakt, że istniejące indeksy są prawie wyłącznie chronologiczne, co najwyżej z podaniem nazwiska audytora rozpatrującego sprawę, lecz bez wymienienia diecezji, z której spór był kierowany do Roty, ani tym bardziej nazwisk stron procesowych czy przedmiotu sprawy. Indeksy analityczne istnieją obecnie tylko do początkowych części serii *Processus actorum* (teki 1-100), *Positiones* (tomy 1-268) oraz *Miscellanea* (tomy 1-28).

Akta nadesłane bezpośrednio z kraju, w którym proces

toczył się w pierwszej, drugiej, a często trzeciej i dalszych instancjach, zawiera seria *Processus actorum* (od 1500 r., *ind.* 1094, *ind. anal.* 1106). Tylko wyjątkowo mogą to być akta procesów, które toczyły się w Rzymie przed audytorem Kamery Apostolskiej. Jeżeli chodzi o akta nadsyłane z kraju, zawierają one z reguły protokoły procesów wszystkich instancji, przed którymi sprawa się toczyła (niestety nie zawsze zachowane), odpisy dokumentów przedstawionych przez strony, zeznania świadków itp. Są one uporządkowane wedle daty ich przedstawienia w Rocie w tekach zawierających po kilka lub kilkanaście spraw.

Drugą serią, która zawiera dokumenty sporządzone przez notariuszy w kraju, oryginały i kopie, listy itp., jest zespół zwany *Iura diversa* (od 1513 r., *ind.* 1097). Dokumenty są ułożone mniej więcej wedle daty ich przedstawienia przez adwokatów stron procesowych, ale od tej zasady zdarzają się poważne odchylenia. Numeracja tek zaczyna się od 1600 r., podczas gdy dokumenty wcześniejsze, od 1512 r. do końca XVII w. (gdzie chodzi o dokumenty nie uporządkowane) znajdują się w tekach 595-636.

Niezależnie od ich zawartości, zespoły te zasługują na szczególną uwagę również dlatego, że dają możliwość właściwego odczytania nazwisk osób i nazw miejscowości, często opuszczanych lub zniekształczanych do niepoznania w dokumentacji sporządzanej przez Włochów.

Pozostałe zespoły obejmują akta proweniencji miejscowej. Grupując je wedle kolejności kroków procesowych przed trybunałem Roty, wymienić należy przede wszystkim *Commissiones* (od 1480 r., *ind.* 1109)⁵. Słowo to oznacza akt, którym papież, potem również w niektórych przypadkach dziekan Roty, powierzał sprawę do rozpatrzenia jednemu z audytorów, ale również samą suplikę, na mocy której strona apelująca uzyskiwała tę *commissio*. W suplice podane są nazwiska stron procesowych,

⁵ K. W. Nörr: *Ein Kapitel aus der Geschichte der Rechtsprechung. Die Rota Romana. Ius Commune, Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Europäische Rechtsgeschichte* 5:1975 s. 195 nazywa *commissio* „einen Angelpunkt des Rotaverfahrens”. Por. także R. Puza: *Res iudicata. Rechtskraft und fehlerhaftes Urteil in den Decisionen der römischen Rota*. Graz 1973 s. 19-22.

przedmiot sporu, dotychczasowy tok instancji oraz uprawnienia, które miały być nadane audytorowi. W tym ostatnim zakresie obserwujemy ustalanie się formuły, powtarzanej w każdej suplice a obejmującej wachlarz uprawnień tak szeroki, że praktycznie – poza sytuacjami wyjątkowymi, jak np. śmierć audytora – nie było potrzeby ponawiania supliki. Przed podpisaniem jej przez papieża suplika przechodziła przez ręce specjalnego rewizora (revisor commissionum), który badał, czy sprawa zasługiwała na pozytywne załatwienie, następnie kierowana była do Sygnatury Sprawiedliwości (Iustitiae), której referendarz (w trudniejszych wypadkach Sygnatura w pełnym składzie) mógł dorzucić krótką instrukcję determinującą przebieg postępowania w Rocie. Po podpisaniu przez kardynała prefekta Sygnatury supliki przesyłane były do kancelarii papieskiej, a następnie – zaopatrzone podpisem papieskim – rozdzielane między audytorów. W ten sposób commissio przybierała formę analogiczną do znanych z prawa rzymskiego reskryptów i często też tak była nazywana. Na odwrocie dokumentu woźny (cursor), który wręczał go właściwemu audytorowi, czynił o tym odpowiednią adnotację, podając datę, kiedy to nastąpiło. Tam, gdzie daty brakuje lub nie jest ona kompletna, istnieje możliwość datacji, przynajmniej przybliżonej, na podstawie podpisu złożonego przez papieża, kardynała czy referendarza.

Każdy z audytorów miał aż do 1671 r. czterech notariuszy, którzy prowadzili rejestr spraw powierzonych temuż audytorowi, odnotowując w nim wszystko to, co się w ich obecności działo w związku z przebiegiem procesu, najpierw w formie skrótowej (broliarda albo bastardella), z kolei zaś przepisując na czysto (manualia sensu stricto). Sami jednak notariusze zwykli byli mieszać te dwie nazwy, tak że dziś zespół nazywa się – bez względu na charakter i formę zapisu – *Manualia* (od 1464 r., *ind.* 1057). Zespół ten w związku z charakterem zapisów notaryjnych oraz koniecznością przewertowania w całości woluminów zawierających po 1000 i więcej kart wymaga szczególnie dużego nakładu czasu oraz umiejętności paleograficznych.

Informationes (od 1626 r., *ind.* 1109) oraz *Positiones* (od 1627 r., *ind.* 1092, *ind. anal.* 1072) mają podobny charakter.

Informationes zawierają minuty lub czystopisy pism kierowanych przez adwokatów stron do audytorów Roty lub do sędziów innych trybunałów z podaniem nazwiska audytora, stron procesowych, przedmiotu sporu oraz diecezji, do której spór się odnosił. *Positiones*, które były sporządzane przez adwokatów i prokuratorów stron i doręczane przez nich audytorom co najmniej 3 dni przed rozpatrzeniem sprawy, zawierają, na ostatniej stronie obok danych, w które zaopatrywano *informationes*, datę audiencji oraz – w formie skrótowej – zapadłą na niej decyzję. Dzieli się one w ogólnym zarysie na *facti* (opis stanu faktycznego, do którego dołączane były *summaria*, czyli wyciągi z akt nadesłanych z kraju, szczególnie ważne, gdy oryginały nadesłane z Polski nie zachowały się), *iuris* (wywody prawne adwokatów) oraz *memorialia* (wnioski procesowe, dla których rozpatrzenia Rota odbywała osobne posiedzenia). W archiwum Roty znajdują się przede wszystkim kopie – rękopiśmienne lub drukowane – przesyłane ponensowi, tj. audytorowi prowadzącemu sprawę, ale niejednokrotnie również kopie, które były przeznaczone dla audytorów współuczestniczących. Wobec tego, że do 1720 r. nie było obowiązku deponowania przez audytorów dostarczonego im materiału w Rocie, część *positionum* uległa rozproszeniu. Pisma te są oprawne w tomy albo zebrane w teki w porządku chronologicznym spraw albo alfabetycznym diecezji.

Peritiae (od 1670 r., *ind.* 1109) są to ekspertyzy przeprowadzone na żądanie Roty. W pierwszej tece, która wykracza poza ramy XVII w., przeważają opinie biegłych z terenu Rzymu, mapy katastralne itd., brak jest natomiast całkowicie materiałów polskich.

Dużą pomocą dla tych, którzy chcą odnaleźć daną sprawę, są *Diaria* (od 1560 r., *ind.* 1073)⁶. Jak sama nazwa wskazuje, są to dzienniki prowadzone przez audytorów, którzy odnotowywali wydarzenia takie, jak śmierć czy wybór papieża, przybycie ambasadorów, wylewy Tybru, zarazy, ale oczywiście przede wszystkim

⁶ Por. H. Hoberg: *Die Diarien der Rotarichter*. Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte 50:1955 s. 44-66.

posiedzenia Roty wraz z decyzjami, które na nich zapadły. Niestety w pierwszym okresie nie podają one nazwisk stron, lecz jedynie datę, nazwisko ponensa, diecezję i krótkie oznaczenie przedmiotu sporu. W późniejszym okresie podawane są również decyzje, które zapadały na wniosek adwokatów stron w kwestiach incydentalnych (w czasie tzw. roty memorialium). Istnieją diaria poszczególnych audytorów, dziekana i kamerariuszy. Niestety dużo diaryów, zwłaszcza pierwszej kategorii, jest rozproszonych w zbiorach prywatnych lub zaginęło. Niektóre diaria z XVI-XVII w. znajdują się w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Watykańskiej, w seriach *Barb. Lat.* oraz *Vat. Lat.*⁷

Z przygotowaniem wyroku związana jest seria *Vota* (od 1626 r., *ind.* 1109), czyli opinie wyrażone na piśmie przez audytorów współsądzących (*corresponsales*). Są one uporządkowane według nazwisk audytorów, a w ich obrębie według porządku chronologicznego posiedzeń, alfabetycznego diecezji, lub też bez żadnego widocznego kryterium.

Wydanie wyroku poprzedzone było podaniem do wiadomości stron tzw. *decisio*, zawierającej motywację faktyczną i prawną rozstrzygnięcia sporu. W serii *Decisiones* (od 1511 r., *ind.* 1095) znajdują się tzw. *decisiones coram*, pochodzące od ponensa, ale też niektóre zbiory notatek i osobistych uwag poszczególnych członków składu sądu, a nawet i *positiones* z odnotowaniem decyzji, jaka w sprawie zapadła. Niektóre decyzje tej serii są opublikowane drukiem. Również ten zbiór jest niekompletny, ponieważ dopiero w 1699 r. Rota podjęła uchwałę, że kopia każdej *decisio* podpisana przez ponensa ma być przechowywana w archiwum. Jednakże ze względu na to, że *decisiones* już wcześniej uzyskały moc precedensów i były powoływane w wyrokach samej Roty i innych trybunałów⁸, sporządzane były

⁷ Bliższe dane na ten temat podaje G. Ermini: *Guida bibliografica per lo studio del diritto comune pontificio*. Bologna 1934; za nim Ch. Lefebvre: *Rote Romaine*. W: *Dictionnaire de droit canonique*. T. 7 Paris 1965 kol. 768-769.

⁸ O znaczeniu decyzji Roty zob. M. Ascheri: *Rechtsprechungs- und Konsiliensammlungen. Italien*. - W: *Handbuch der Quellen und Literatur der*

od średniowiecza ich zbiory rękopiśmienne, następnie publikowane drukiem. Do najstarszych należą *Decisiones Thomae Fastoli* z lat 1336-1337, następnie *Decisiones antiquiores*, gromadzone od 1360 r. przez Bernarda de Bosqueto⁹. Obok tych decyzji, dostępnych w Bibliotece Watykańskiej, znajdują się tam również zbiory rękopiśmienne decyzji wydanych przez poszczególnych audytorów – w seriach *Vat. Lat.*, *Barb. Lat.* oraz *Ottob. Lat.*¹⁰ Gdy chodzi o zbiory drukowane, są to również decyzje poszczególnych audytorów, np. *Decisiones seu conclusiones aureae Guilielmi Cassadori*, Lugduni 1546 (za lata 1514-1525) czy *Decisiones aureae Veralli*, Romae 1602 (za lata 1551-1554), albo dzieła zbiorowe, jak *Decisiones recentiores*, Venetiis 1697, Romae 1703 (25 tomów za lata 1558-1684)¹¹ oraz *Decisiones nuperrimae*, Romae 1751-1763 10 tomów za lata 1684-1706) i *Appendix*, Romae 1791-1792 (2 tomy zawierające decyzje z lat 1688-1706). Wreszcie liczne decyzje przedrukowywane były w traktatach z poszczególnych dziedzin prawa kanonicznego, jak *de beneficiis*, *de censibus*, *de simonia* itp.¹²

Dopiero po *decisio* następowało wydanie wyroku, który zawierał wszystkie elementy określające spór, lecz pozbawiony był motywacji. Tak więc *Sententiae* (od 1474 r., *ind.* 1109), nie zawierając dokumentacji faktycznej i prawnej, zachowują znaczenie poznawcze przede wszystkim w tych wypadkach, gdy brak jest *decisiones*.

Wreszcie dla lepszego poznania mechanizmu funkcjonowania Roty użyteczne mogą być serie: *Miscellanea* (od 1395 r., *ind.*

neueren europäischen Privatrechtsgeschichte. Bd. 2/2 München 1976 s. 1132-1140, wraz z obszerną bibliografią.

⁹ Szczegółowe zestawienie tych najstarszych zbiorów oraz ich wydań podają G. Dolezalek i K. W. Nörr: *Die Rechtsprechungssammlungen der mittelalterlichen Rota*. - W: *Handbuch der Quellen*, cyt., Bd. 1: *Mittelalter*. München 1973 s. 849-856.

¹⁰ Indeks tych decyzji zawarty jest w rękopisie *Borg. Lat.* 50.

¹¹ Indeks: *Sacrae Romanae Rotae decisiones recentiores in compendium redactae*. Mediolani 1730, 5 tomów. - Por. też F. E. Schneider, H. Ewers: *Rota*. W: *Lexikon*, cyt., kol. 64; Nachtman Wł.: *Trybunał Roty Rzymskiej. Historia, organizacja, postępowanie*. Lublin 1957 s. 112.

¹² Ich zestawienie (niekompletne) według diecezji znajduje się w ASV *S. Romana Rota, Decisiones*, 447-452.

1138), seria, w której są m.in. bulle określające organizację i tryb postępowania Roty, przywileje jej członków, różne indeksy, mandaty rotalne itp. oraz *Appendix* (od 1622 r., *ind.* 1138), zawierający rejestry notarialne, dokumenty, opisy postępowania sądowego przed Rotą i innymi trybunałami. Nie jest natomiast związana z orzecnictwem rotalnym ostatnia seria, *Processus in admissione auditorum* (od 1492 r., *ind.* 1109), zawierająca procesy informacyjne przy nominacji nowych audytorów. Nawiasem tylko warto wspomnieć, że nominacje te odbywały się według określonego klucza narodowościowego, w którym nie było przewidzianych miejsc dla Polaków.

INFORMACJA O KWERENDZIE W ZBIORACH
STOLICY APOSTOLSKIEJ - ŚLĄSK 1620-1740

W poszukiwaniu materiałów obrazujących sytuację Kościoła katolickiego na Śląsku w latach 1620-1740 należało także skierować się do Archiwum Watykańskiego. Dostarcza ono przecież wielu materiałów i możliwości także dla badaczy dziejów Kościołów lokalnych, gdyż przechowuje od wieków te materiały, które docierały tutaj z całego świata. W znacznej też części stanowią one jedyne ślady źródłowe.

Śląsk był – i jest nadal – przedmiotem licznych przedsięwzięć badawczych w zakresie jego przeszłości. Epoka reformacji i czasy bezpośrednio po niej następujące, dają szczególnie dużo możliwości. Istniały jeszcze wtedy ślady dawnej przynależności metropolitalnej do Gniezna, ale równocześnie kraj ten stanowił część Królestwa Czech, od 1526 r. w ramach wielkiej monarchii Habsburgów. Wspaniale była rozbudowana od średniowiecza struktura i organizacja Kościoła śląskiego, więc tym boleśniej przeżywał on zamieszanie w okresie reformacji protestanckiej, gdy wydawało się, że na trwałe zwycięży tutaj nowa forma chrześcijaństwa. Obrazu dopełnia chwiejna postawa biskupów wrocławskich, nie najlepszy stan intelektualny i moralny duchowieństwa, nie mówiąc o niskiej świadomości religijnej ludu. Te kwestie stały się już przedmiotem badań J. Köhlera¹, który przeanalizował kroki podjęte w celu wprowadzenia reformy trydenckiej w diecezji wrocławskiej. Moim więc zamiarem było prześledzenie materiału dla następnego okresu, od 1620 r., czyli od zwycięstwa obozu katolickiego w czasie wojny 30-letniej. Datę zaś końcową wyznacza rok 1740, moment przejścia Śląska przez Prusy i zupełne

¹ *Das Ringen um die tridentinische Erneuerung im Bistum Breslau*. Köln-Wien 1973.

przeorientowanie sytuacji Kościoła i katolicyzmu w ramach protestanckiej monarchii Hohenzollernów.

W czasie kwerendy rzymskiej (październik 1984 - czerwiec 1985) przeglądnąłem następujące materiały:

1. Relacje biskupie ad limina² – należą do Archiwum Kongregacji Soboru, ale przechowywane są w Archiwum Watykańskim. Ich wykaz podaje *Prospetto provvisorio. S. Congregatio Concilii: Relationes visitationum ad limina. Vratislaviensis 884 A-B (Indice 1140)*. Ten rodzaj źródeł jest jak najbardziej związany z duchem potrydenckiej odnowy Kościoła, był też przedmiotem badań także uczonych polskich (L. Boratyński, T. Długosz, obecnie przede wszystkim W. Müller)³. Mimo podnoszonych zastrzeżeń co do nie zawsze solidnej statystyki i ścisłości informacji, także pewnej szablonowości i małej indywidualności w redagowaniu poszczególnych wizytacji „ad limina”, to przecież pozostają te relacje ważnym materiałem, jako świadectwo świadomości rządców poszczególnych diecezji. Przekazują bowiem nie tylko dane o strukturze, instytucjach diecezjalnych (głównie o kapitule katedralnej), ale także o problemach w sprawowaniu rządów diecezją, ciekawe uwagi o sytuacji międzywyznaniowej, zabarwionej ówczesnie głęboką nietolerancją, o sytuacji religijnej wśród ludu. Z interesującego okresu do dyspozycji pozostają relacje z lat: 1603, 1607, 1613, 1618-20, 1650, 1667-8, 1678, 1709 i 1739⁴. W celu właściwszego ustawienia zawartości relacji

² Wrocławskimi relacjami zajął się już J. Schmidlin, ale tylko w odniesieniu do ich zawartości, co podał w formie streszczenia. Nie wyszedł też poza połowę XVII w. Jego prace w tym względzie: *Die kirchlichen Zustände in Deutschland vor dem Dreissigjährigen Kriege nach den bischöflichen Diözesanberichten an den Heiligen Stuhl*. Freiburg i. B. 1910; *Kirchliche Zustände und Schicksale des deutschen Katholizismus während des Dreissigjährigen Krieges (nach den bischöflichen Romberichten)*. Freiburg i. B. 1940; wyłącznie o Śląsku: *Die Restaurationstätigkeit der breslauer Fürstbischöfe nach ihren frühesten Statusberichten and den Römischen Stuhl*. Rom 1907.

³ W Müller: *Diecezja krakowska w relacjach biskupów z XVII i XVIII wieku*. Roczniki Humanistyczne 13:1965 z. 2 s. 5-149, z podaniem wcześniejszej literatury. - [Analizę treściową relacji wrocławskich i odnośną bibliografię zob. w artykule Ks. Jan Kopiec: *Relacje biskupów wrocławskich „ad limina” z XVII i XVIII wieku*. Nasza Przeszłość 68:1987 s. 93-132. - Red.]

⁴ Wylicza je także J. Kłoczowski: *Kwerenda polska w archiwach watykańskich w 1962 roku*. Przegląd Historyczny 55:1964 s. 262.

wrocławskich wykorzystałem także materiały diecezji sąsiednich – z Czech i Moraw, do których Śląsk należał politycznie: Pragi (*Prospetto*, n. 666), Litomierzyc (473), Hradec Kralove (681) oraz Ołomuńca (597). Na tym tle wrocławskie relacje wydają się zawierać wiele materiału, chociaż żaden biskup nie był osobiście w Rzymie, a redagowaniem zajmowali się kanonicy katedralni.

Odpowiedzi na złożone w Kongregacji Soboru relacje znaleźć można dziś w Archiwum Kongregacji do Spraw Kleru (spadkobierczyni Kongregacji Soboru), poza Archiwum Watykańskim. *Libri visitationum* zawierają teksty odpowiedzi, wysyłanych poszczególnym biskupom. Poza najogólniejszymi potwierdzeniami nie spotykamy tam wnikliwszej analizy treści, rzadko pojawiają się sugestie dotyczące ożywienia pracy duszpasterskiej; najwyżej uwagę biskupów kierowano na kwestie prawne.

2. W ścisłym związku z materiałami zawartymi w relacjach, a ilustrującymi stan diecezji, pozostają dane w procesach informacyjnych dla kandydatów na biskupstwa⁵. Od reformy Urbana VIII w 1627 r. wyszczególniono dokładnie 13 pytań dotyczących diecezji, na którą prezentowany jest kandydat, i osobno tyleż pytań o danym nominacie. Ponieważ często egzaminowanymi zaprzysiężonymi bywali ludzie z bliskich kręgów zarządu diecezją (kapituła, zakony ze stolicy diecezji), dlatego ich informacje rozjaśniają nam stan poszczególnych odcinków życia diecezji. To dotyczy jedynie kandydatów na ordynariuszy, bo w przypadku biskupów pomocniczych pytano tylko o dane związane z nominatem. Wykaz materiałów z przeprowadzonych procesów informacyjnych zawierają: dla serii *Processus Consistoriales* (z Archiwum Konsystorialnego) – *Indice* 1045, dla serii *Processus Datariae* (z Archiwum Datarii Apostolskiej) – *Indice* 1046. Oprócz tego materiały traktujące o tej kwestii znajdują się w *Archiwum*.

⁵ Por. R. Ritzler: *Die bischöflichen Informativprozesse in den „Processus Consistoriales“ im Archiv des Kardinalskolleg bis 1907*. *Römische Historische Mitteilungen* 2:1957-58 s. 204-220. Tenze: *Bischöfliche Informativprozesse im Archiv der Datarie*. *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde* 50:1955 Heft 1 s. 95-101. Omówienie kwestionariusza dotyczącego diecezji zawiera cytowany art. W. Müllera, s. 40-42.

Nuncjatury Wiedeńskiej (w Archiwum Watykańskim), o czym informuje *Indice* 1055-II oraz 1055-III⁶.

3. Materiały nuncjatury wiedeńskiej.

W akcji rekatołicyzacyjnej nuncjatura na dworze cesarskim odgrywała bardzo znaczną rolę. Właściwie polityka papieska realizowała się w pełni poprzez nuncjusza, który miał zwykle określone kompetencje bardzo szerokie. Materiały źródłowe, które wyliczają *Indice* 1055-I⁷ oraz 1055-IV (wspomniane zostały wyżej 1055: II i III przy procesach informacyjnych) oraz *Nunziatura di Germania – Indice* 1027, obejmują to wszystko, z czym nuncjusze mieli do czynienia w tych niełatwych czasach, szczególnie w pierwszej połowie XVII w. Nie sposób w tym komunikacie dokładnie analizować zakresy pracy nuncjuszków, tylko podam, że źródła traktują o trzech rodzajach działalności: a) relacje z pracy nuncjuszków, przesyłane do Rzymu⁸, b) kancelaryjne załatwianie – według kompetencji – ówczesnych problemów, jakie nadchodziły do nuncjatury. Tutaj można śledzić w szerokim zakresie przepływ tych spraw, w jakich nuncjatura brała udział w dziele rekatołicyzacji, np. wszystkie kontrowersje z władzą świecką wokół dóbr kościelnych, rewindykacji kościołów, politykę beneficjalną, łącznie z erygowaniem i obsadzaniem biskupstw (chodzi o Czechy w naszym okresie), spory wynikające na tle egzemplcji zakonów, udzielanie licencji na rozgrzeszanie z herezji, czytania książek heretyckich itd. Tutaj można znaleźć podstawę odpowiedzi, dlaczego sytuacja Kościoła wyglądała ówczes-

⁶ Tutaj znajdujemy niemal komplet spraw nominacyjnych na stolicę wrocławską; są tu kopie procesów konsystorialnych czy Datarii. - [Zob. też artykuł Kopiec J.: *Obraz diecezji wrocławskiej w procesach informacyjnych z lat 1655-1732*. *Studia Theologica Varsaviensia* 26:1988 n. 2 s. 141-159. *Red.*]

⁷ Omówieniem zawartości tego archiwum jak i drukowanym inwentarzem jest W. Wagner: *Die Bestände des Archivio della Nunziatura Vienna bis 1792*, *Römische Historische Mitteilungen* 2:1957-58 s. 82-203.

⁸ Relacje nuncjuszków są od długiego już czasu przedmiotem pracy historyków oraz wydawców, por. L. Just: *Die Erforschung der päpstlichen Nunziaturen. Stand und Aufgaben, besonders in Deutschland*. *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* 24:1933 s. 244 nn.; H. Lutz: *Nuntiaturberichten aus Deutschland. Vergangenheit und Zukunft einer „Klassischen“ Editionsreihe*. *Tamże* 45:1965 s. 274-324; ostatnio G. Müller: *Nuntiaturberichte aus Mittel- und Osteuropa*. *Tamże* 57:1977 s. 163-198.

śnie tak, a nie inaczej. Wreszcie c) korespondencja nuncjuszów i z nuncjuszami. Tego działu nie zdołałem przeglądać, chociaż zdaję sobie sprawę, że wiele mechanizmów całej sytuacji właśnie tutaj będzie się zawierało.

Uzupełnieniem tych materiałów, mieszczących się w Archiwum Watykańskim, jest zespół Archiwum Kongregacji „de Propaganda Fide”. Jej materiały przechowywane są w Kongregacji, a nie na Watykanie. Zawiera te źródła, które nie tylko są związane z ewangelizacją na dalekich terenach misyjnych, ale także, a to w XVII i XVIII wieku było bardzo aktualne, traktują o trosce w zachowaniu czy przywróceniu katolicyzmu na terenach protestanckich⁹. Można dokładniej ustalić na podstawie tych archiwaliów usiłowania co do odzyskania z powrotem utraconych pozycji katolickich w postaci dóbr i świątyń, dalej kształcenia kleru (widoczny szczególnie dotkliwy jego brak w Czechach), wreszcie szeroko zakrojoną akcję rekatolicyzacyjną w postaci misji, prowadzonych przez różne zakony (kapucynów, jezuitów, barnabitów, dominikanów i innych). Szczegółowe indeksy znacznie ułatwiają prowadzenie poszukiwań¹⁰.

Jest rzeczą oczywistą, że przeglądnięty materiał archiwalny w Watykanie i Kongregacji „de Propaganda Fide” jest zaledwie wstępem do dalszych, już bardzo szczegółowych i nawet drobnych poszukiwań. Musi być, jak każde źródło historyczne, weryfikowany i uzupełniany innymi kategoriami, w czym przede wszystkim użyteczne będą materiały lokalne, w tym przypadku we Wrocławiu, którego Archiwum Archidiecezjalne zawiera niemały zasób zebranych i pieczołowicie przechowywanych materiałów historycznych.

⁹ Zawartość tego archiwum omawia T. Zdziech: *Archiwum historyczne Kongregacji Rozkrzewiania Wiary*. Informations. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych 3:1984 s. 5-50. Tutaj prezentacja poszczególnych serii, jak również podana bogata literatura.

¹⁰ Zob. nowe, poszerzone wydanie inwentarza archiwalnego - Kowalski N., Metzler J.: *Inventory of the Historical Archives of the Sacred Congregation for the Evangelization of Peoples or „De Propaganda Fide”*. Rome 1983.

ARCHIWUM GŁÓWNE ZGROMADZENIA
MISJONARZY W RZYMIE

Rozwój zainteresowań historią zgromadzeń zakonnych sprawia, że coraz bardziej są poszukiwane informacje o zasobach archiwalnych głównych (centralnych, macierzystych) domów znajdujących się w Rzymie. Istnieją wprawdzie obcojęzyczne informacje na ten temat, ale ukazały się one przed wieloma laty i są często przestarzałe i nieściśle. W przyszłości należałoby pomyśleć o opracowaniu i o publikacji przewodnika naukowego po zasobach centralnych archiwów zakonnych. Potrzeba takiego opracowania wydaje się dzisiaj oczywista. Zanim to jednak nastąpi, trzeba sięgać do poszczególnych archiwów zakonnych w miarę ich porządkowania i udostępniania.

Ze zbiorów Archivio Generale della Congregazione della Missione (Lazzaristi) korzystałem dwukrotnie, w 1980 i 1988 roku w ramach przyznanego mi stypendium przez Associazione Pier Giorgio Frassati – Amici della Università Cattolica di Lublino (Polonia), któremu to stowarzyszeniu chciałbym tu serdecznie podziękować¹. Pobyt w archiwum wykorzystałem na zaznajomienie się z jego strukturą, z jego zawartością odnośnie do Polski i publikacjami historycznymi na ten temat.

Archiwum powstało głównie w wyniku działalności członków i władz Zgromadzenia Misjonarzy, założonego w Paryżu w 1625 roku przez Wincentego à Paulo. Do Polski przybyli oni w 1651 roku na zaproszenie Marii Ludwiki Gonzagi, żony króla Jana Kazimierza, i rozwinęli szeroką działalność pastoralną, charytatywną, naukową, pedagogiczną (kierowali wieloma seminariami duchownymi w okresie przedrozbiorowym w Polsce).

¹ Za okazaną pomoc autor dziękuje P. Wandzie Gawrońskiej, a także O. Rektorowi H. Fokcińskiemu SJ i obecnemu archiwistcie O. Albertowi Piras CM.

Siedziba Archiwum Głównego znajdowała się w Paryżu – Saint-Lazare, potem na początku XIX wieku została przeniesiona do nowego domu macierzystego przy rue de Sèvres 95. Archiwum poniosło duże straty podczas rewolucji francuskiej, kiedy to wiele dokumentów i akt zostało zniszczonych i rozproszonych. Niektóre z nich odnaleziono później w różnych archiwach francuskich. Podczas II wojny światowej część archiwaliów wywieziono do Londynu, obawiając się ich całkowitego zniszczenia w Paryżu. Tam też znajduje się do dzisiaj ich część, bliżej nie określona². W 1963 roku, w następstwie przeniesienia Kurii Generalnej Misjonarzy do Rzymu, sprowadzono z Paryża część rękopisów odnoszących się do okresu najnowszego. Obecny zatem rzymski zasób archiwalny nie jest kompletny, ani obraz jego całościowy. Ponadto trzeba dodać, że stosownie do współczesnego prawodawstwa francuskiego, musiały w Paryżu pozostać rękopisy liczące więcej niż 100 lat oraz te, które dotyczyły działalności misjonarzy we Francji i w takich krajach jak: Algeria, Persja, Syria, Turcja, Grecja, Libia, Madagaskar, Chiny³.

Obecne zbiory przechowywane są w budynku Kurii Generalnej Zgromadzenia Misjonarzy przy Via di Bravetta 159, 00164 Roma. Podzielono je na trzy wielkie części: część dawną do 1915 roku (*Pars antiqua*), część nową obejmującą lata 1915-1968 (*Pars nova*) oraz część najnowszą tj. powyżej 1968 r. (*Pars novissima* 1968-). Badaczom udostępnia się tylko źródła historyczne, tj. cały dział pierwszy i część drugiego (1915-1938). Pozostałe dokumenty i akta mają być udostępnione po 50 latach. Praktycznie biorąc, dostępny dla badaczy zasób archiwalny znajduje się w dziale „Chartularium” i w dziale „Manuscripta”.

² A. Coppo CM: *Archivio Generale della Congregazione della Missione (Lazaristi)*. W: L. Pásztor: *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia*. Città del Vaticano 1970, s. 454.

³ Fr. Joseph Gazafy CM: *Les archives de la Curie Generale de la Congrégation de la Mission*. Vincentiana. Commentarium officiale C.M. alternis prodiens mensibus 1979 n. 1 s. 18-22. - Tenze: *Archives Générales de la Congrégation de la Mission (Lazaristes)*. W: Pásztor L.: *Guida delle fonti per la storia dell'Africa a sud del Sahara negli archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia*. Zug 1983, s. 367-371.

W dziale zatytułowanym „Chartularium” znajdują się luźne dokumenty i akta, które zostały umieszczone w metalowych kasetach. Numeracja tych kaset jest dzisiaj zupełnie inna, niż podał to dawniejszy archiwista o. A. Coppo w swojej publikacji zamieszczonej w olbrzymim przewodniku L. Pásztor⁴. Pars nova mieści się na półkach w formie oprawionych poszytów, które na pierwszy rzut oka mają wygląd wielotomowego wydawnictwa książkowego. Nie będziemy omawiać części najnowszej (Pars novissima), ponieważ nie jest ona udostępniana i stanowi praktycznie część kancelarii współczesnej Kurii Generalnej Zgromadzenia Misjonarzy. We wszystkich częściach, a właściwie działach tego archiwum występują liczne polonica.

W dziale „Chartularium” znajdują się akta władz prowincjalnych, a przede wszystkim korespondencja tych władz oraz członków zgromadzenia z władzami centralnymi w Paryżu i przełożonymi generalnymi, którzy mają nazwę wizytatorów generalnych. Cały ten materiał archiwalny został pogrupowany według prowincji zakonnych istniejących w poszczególnych krajach i umieszczony jest, jak już wspomnieliśmy, w metalowych kasetach, zajmujących znaczną część pomieszczenia archiwalnego⁵. Kasety te zostały uszeregowane alfabetycznie krajami, a następnie prowincjami. Do historii Polski odnoszą się trzy kasety o następującej numeracji: VII *Poloniae*, nr 5, 6, 7. W każdej z tych kaset znajdują się fascykuły, których nazwy przytaczamy ze względów praktycznych:

VII Kasetka Nr 5. *Poloniae. Province de Cracovie.*

- *Lettres du Visiteurs 1866-1914.*
- *Visites Canoniques.*
- *Divers sur la Province.*
- *Fondation Micielski (Poznań).*
- *Catalogues du Personnel 1865, etc.*

⁴ Zob. A. Coppo: *Archivio Generale* s. 455-460.

⁵ Fr. J. Gazafy CM: *Les archives de la Curie Generale de la Congrégation de la Mission (suite)*. Vincentiana 1979 n. 4-5 s. 266.

VII Kasetta Nr 6. *Poloniae. Maisons de la Province de Cracovie.*

A. Biały Kamień

Culm - Chełmno

Jezierzany

Kaczyka

Kraków - Stradom

Kraków - Kleparz

Kraków - Nowa Wieś

Odporyszów

Poznań

Sarnki Dolne

Sokołówka

Tarnów

Witków Nowy.

B. *Au Brésil*: Abranches

Guarami - Mirim

Itayopolis

Prudentopolis

Rio Claro

Tomas Coelho.

C. *Aux Etats Unis*: Conshohoken, Derby

Erie, New Heven

Philadelphia.

D. *Mission Polonais en France.*VII Kasetta Nr 7. *Poloniae. Pologne Province de Varsovie.
Province de Lithuanie.*

A. *Visiteur Varsovie 1818-1865. Maisons de la Province:* Brzozów, Dantzig - St. Adalbert, Głogów, Gniezno, Horodenka, Krasław, Krasnystaw, Łowicz, Lublin, Mikulińce, Mława, Płock, Przemyśl, Sambor, Tykocin, Varsovie, Włocławek. *Attestations de Voeux. Catalogues du personnel 1795 etc.*

B. *Visiteur Lithuanie 1804-1872. Maisons de la Province de Lithuanie:* Astrakhan, Iłkukszta, Krasław, Łysków, Mohilev, Orsza, Oświej, Siemiatycze, Smiłowicze, Vilna, Wornie - Miedni-

ki, Zaslów, Żytomir (Żytomierz). *Catalogues C. M. 1808, 1819 etc. Divers pour l'histoire des Provinces de Pologne.*

Z powyższego zestawienia można się zorientować, że w dziale „Chartularium” odnoszącym się do polskich prowincji misjonarzy mamy do czynienia z bardzo różnymi rodzajami źródeł historycznych. Obok korespondencji, są tu również akta wizytacji kanonicznych poszczególnych domów, katalogi osobowe prowincji od końca XVIII do początku XX wieku. Zdarzają się również diariusze niektórych domów (Chełmno), kopie dokumentów. Interesujące i bogate w informacje o działalności misjonarzy są zwłaszcza listy i sprawozdania wizytatorów prowincji litewskiej z lat 1804-1872, prowincji polskiej z lat 1813-1865, a także listy wizytatorów dotyczące domu warszawskiego oraz szarytek w stolicy w latach 1651-1751, 1813-1865. Występują jednakże duże luki czasowe w zachowanej dokumentacji. Np. nie ma nic odnośnie domu warszawskiego w latach 1829-1838, co mogło wynikać z powodu trudności w skomunikowaniu się z domem macierzystym w Paryżu i prawdopodobnie na skutek braku wówczas przełożonego generalnego⁶. Nie jest wykluczone, że dokumentacja została przez kogoś zniszczona, czy usunięta.

W dziale drugim archiwum, zatytułowanym „Manuscripta” znajdują się cztery wielkie serie oprawionych rękopisów:

1. *Actes du Saint Siège concernant les prêtres de la Mission et les Filles de la Charité.* Są to 4 wielkie tomy dokumentów i akt Stolicy Apostolskiej wystawionych dla Zgromadzenia Misjonarzy oraz dla szarytek w latach 1632-1915.

2. *Assemblée générale (1660-1931) et sexennale. Assemblées et réponses.* Seria ta składa się z 23 woluminów, w których znajdują się akta kapituł generalnych i sześcioletnich, tzw. acta postulata, czyli dezzyderaty wysuwane ze strony prowincji wobec

⁶ P. P. Gach: *Materiały źródłowe dotyczące zakonów polskich XVII-XX wieku w archiwach krajowych i zagranicznych.* Przegląd Tomistyczny 3:1987 s. 272-273.

władz zgromadzenia, oraz są umieszczone odpowiedzi (réponses) ze strony kapituły na wspomniane postulaty, czy propozycje.

3. *Registre des conseils (1642-1969)*. Rejestrzy posiedzeń generalnych, obejmujące 17 woluminów.

4. *Lettere dei superiori generali. Correspondence*. W serii tej znajdują się bardzo liczne woluminy brudnopisów listów wysyłanych przez wizytatorów generalnych do różnych prowincji, instytucji i osób, a więc m.in.: O. B. Nozo – 1 tom z lat 1843-1852, O. J. B. Etienne – 3 woluminy z lat 1836-1872, O. E. Boré – 8 tomów z lat 1875-1878, O. A. Fiat – z lat 1878-1914, ekonoma generalnego O. E. Vilette – 28 X 1914-9 III 1915.

Oprócz wskazanych serii, w tym samym dziale rękopisów (Manuscripta) znajdują się inne ważne rodzaje źródeł, w podobny sposób oprawione i umieszczone na półkach otaczających pomieszczenie archiwalne, którego środek zajmują wspomniane wyżej kasety ustawione w formie dość długich szaf.

Aby zachować przejrzystość wykazu wyliczamy dalsze rodzaje źródeł rękopiśmiennych tego działu i opatrujemy je kolejną numeracją.

5. *Dictionnaire du personnel de 1801 à 1850. Deuxième série A-Z*. Są to karty osobowe (1 karta dla 1 osoby) z naniesionymi w różnym czasie danymi odnośnie do tych członków zgromadzenia, którzy złożyli śluby zakonne między 1801 a 1850 r. Zawierają one m.in. daty: urodzenia, wstąpienia do zgromadzenia, ślubów, święceń kapłańskich, podają też czas pracy w poszczególnych domach, pełnione funkcje, datę i miejsce śmierci. Razem 12 tomów.

6. *Dictionnaire du personnel de 1851 à 1900. Troisième série*. 48 olbrzymich tomów o identycznej treści jak w powyższej pozycji.

7. *Catalogue général des prêtres*. Jest to rejestr kapłanów całego zgromadzenia, ale zachowany jest tylko tom drugi. Los tomu pierwszego nie jest znany.

8. *Catalogue des patents*. Są dwa tomy tego katalogu z lat 1843-1957.

9. *Registre des patents du 1957 à 1969* (1 wol.), *du 12 mai 1969 au 25 juin 1975* (1 wol.).

10. *Attestations des voeux. Provinces 1827-1900*. Jest to rejestr poświadczeń ślubów złożonych poza domem macierzystym. Zachował się jednak tylko tom drugi, brak pierwszego.

11. *Démission de voeux*. Rejestr zwolnień ze ślubów z lat 1838-1923, tylko jeden tom.

12. *Ordinations des prêtres 1885-1932*. Rejestr wyświęconych kapłanów w latach 1885-1932, 1 tom.

Wyliczone powyżej rodzaje źródeł są stosunkowo łatwe do przebadania. Powstały one według jednolitych formularzy i według tych samych zasad, są więc przejrzyste. Podają curriculum vitae każdej osoby według wiarygodnych i aktualnych danych, otrzymywanych z każdej prowincji zgromadzenia. Mają one duże znaczenie dla tych wszystkich, którzy zajmują się biografistyką, problematyką powołań, zasięgiem oddziaływania społecznego Zgromadzenia Misji.

Zbiory archiwalne, obfitujące w liczne polonica w każdym dziale, są udostępniane przede wszystkim historykom samego zgromadzenia, ale nie tylko. Również z jego zasobów mogą korzystać inne osoby, posiadające odpowiednie przygotowanie do pracy naukowej, zaopatrzone w rekomendacje i mogące wykazać się publikacjami w określonej dziedzinie. Mogliśmy się przekonać, że jest to materiał dość obszerny, do którego należy sięgać po zaznajomieniu się z dość dużą literaturą przedmiotu. Jak wiadomo, o historii misjonarzy w Polsce ukazało się bardzo wiele pozycji, a bieżące wyniki badań historycznych publikowane są na łamach ukazującego się w Krakowie czasopisma „Nasza Przeszłość”⁷. Na zakończenie podajemy zestawienie bibliograficzne pozycji

⁷ Zob. np. 11:1960, 12:1960, 56:1981; *red.*

podstawowych dla historii całego zgromadzenia. Może nie wszystkie z podanych tutaj publikacji są dostępne w bibliotekach na terenie kraju, znajdują się natomiast w podręcznej bibliotece archiwum rzymskiego. Nie zamieszczamy oczywiście całego katalogu tej biblioteki, ale jedynie te pozycje, które należałoby wykorzystywać w większym stopniu w przyszłych badaniach naukowych.

Bibliografia

1. *Annales de la Congrégation de la Mission de 1832 et des Filles de la Charité*. Paris 1834-1962 (126 tomów). Wydawnictwo zawiera bardzo dużo artykułów, notatek, korespondencji na temat życia i działalności misjonarzy i szarytek. Doczekało się trzech skorowidzów zawartości, a raczej trzech bibliografii zawartości, które tutaj podajemy:

- *Tables générales chronologique et alphabétique des cinquante premiers volumes des Annales de la Congrégation de la Mission (1834-1885)*. Paris 1886;
- *Table alphabétique des auteurs et des éléments de biographies (des Annales de la C.M.) 1834-1937*. Paris 1937;
- *Répertoire historique (C.M.) et la table générale des Annales (ab origine usque ad a. 1899)*. Paris 1900.

2. Materiały przydatne do biografistyki, opracowywania historii domów i działalności członków zgromadzenia:

- *Catalogue des maisons et du personnel de la Congrégation de la Mission*. Paris 1857 - do dzisiaj, obecnie wychodzi w Rzymie.
- *Catalogus provinciarum, domorum ac paronarum C.M.* Roma 1964 - do dzisiaj.
- *Notices sur les prêtres, clercs et frères défunts de la Congrégation de la Mission (1660-1787)*. Paris 1881-1903 (4 tomy).
- *Relations abrégées de la vie et de la mort des prêtres, clercs et frères de la Congrégation de la Mission*. Paris 1845-1890, 4 tomy, ale tom czwarty pt.: *Relation de la vie et de la mort des prêtres, clercs et frères de la Congrégation de la Mission*.
- *Recueil des principales circulaires des supérieures générales*. Paris 1877-1880, 3 tomy przedstawiające szeroką panoramę działalności całego zgromadzenia i poszczególnych prowincji, w tym również prowincji istniejących w Polsce.

3. Materiały o charakterze kronikarskim:

- *Mémoires de la Congrégation de la Mission. Pologne 1651-1850*. Paris 1853 ss. 738. Ten sam typ publikacji, o identycznej niemal nazwie istnieje dla prowincji położonych w Chinach, Tunezji, Algierii i na Madagaskarze.

4. Opracowania całości historii zgromadzenia. Jest ich wiele. Wymieńmy pierwsze z nich oraz najnowsze:

- P. Coste CM: *La Congrégation de la Mission dite de Saint-Lazare*. Paris 1927; jest to pierwsza praca o charakterze syntetycznym.

- Stafford Poole CM: *A history of the Congrégation of the Mission 1625-1843*, b.m.w. (USA) 1973; zawiera obszerną bibliografię.

5. Wydawnictwa źródłowe:

- *Acta Apostolica in gratiam C.M. concessa*. Paris 1876.

- P. Coste CM: *S. Vincent de Paul, correspondance, entretiens, documents*. Paris 1920-1925, 14 tomów.

6. Pomoce naukowe:

- *Notices bibliographiques sur les écrivains de la Congrégation de la Mission*. Angouleme 1878.

- *Répertoire bibliographique de la Congrégation de la Mission (Lazaristes)*. Paris 1903.

- *Petit atlas de la Congrégation des prêtres de la Mission de Saint Vincent de Paul ou Lazaristes*. Paris 1906.

7. Czasopisma:

- *Vincentiana*. Commentarium officiale pro sodalibus Congregationis Missionis alternis mensibus editum. Roma 1957-; wychodzi do dzisiaj co 2 miesiące.

- *Annali della Congregazione della Missione*. Parigi-Torino 1894-; w 1965 r. nastąpiła zmiana tytułu na: *Annali della Missione. Rivista di Studi Vincenziani*; ukazuje się 4 razy w roku.

POLONICA LITURGICZNE W FONDO „SEGRETERIA DEI BREVI”
ARCHIWUM WATYKAŃSKIEGO 1800-1868 i 1904-1908

Przez brewe rozumiemy urzędowe pismo papieskie utrzymane w prostej i krótkiej formie, mniej uroczyste niż bulla i zawierające dekryty, zarządzenia, nadania uprawnień, przywilejów, praw honorowych, odznaczeń (np. orderu papieskiego), dyspens i odpustów itp. dla poszczególnych osób lub kościołów. Brewe sporządza się po łacinie, na pergaminie i pieczętuje pierścieniem rybaka. Sekretariat do spraw brewiów (Segreteria dei Brevi) ukształtował się w ciągu XVI w. Jako odrębny organ przestał istnieć z dniem 3 XI 1908 r., bowiem papież Pius X konstytucją apostolską „Sapienti consilio” z 29 VI 1908 r. ustanowił, że wydawaniem brewiów ma się zajmować III sekcja Sekretariatu Stanu¹.

Jak zaznaczyłem wyżej, brewia zawierają różną treść, w tym też związaną ze sprawami życia liturgicznego. W moich poszukiwaniach archiwalnych interesowały mnie serie brewiów, które umownie można nazwać liturgicznymi, więc: *Indulgentiae ad tempus*, *Indulgentiae perpetuae*, *Indulta personalia*, *Altaria privilegiata ad tempus* i *Altaria privilegiata perpetua*.

Istniejące w Archiwum Watykańskim woluminy fonda „Segreteria dei Brevi” z tychże serii zawierają prośby o odpusty (zupełne lub częściowe) lub o przywileje dla poszczególnych osób (np. dla kapłana – przywilej ołtarza personalnego) lub też kościoła (np. ołtarz uprzywilejowany w danym kościele, kaplicy) oraz

¹ L. Pásztor: *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina*. Città del Vaticano 1970 s. 112-114; H. Rybczyk: *Breve*. W: *Encyklopedia Katolicka*. T. 2, Lublin 1976 kol. 1064. - Por. Archivio Segreto Vaticano, *Sec. Brev.*, np. *Indulta personalia* wol. 236 z 1908 (m. VII-X) k. 470. Na ostatniej karcie tego woluminu zaznaczono, że na mocy konstytucji apost. „Sapienti consilio” Piusa X z 29 VI 1908 r. Sekretariat Brewiów przestaje istnieć i od 3 XI 1908 r. brewia będą wydawane przez III Sekcję Sekretariatu Stanu.

teksty brewiów, które po przepisaniu na pergaminie były wydawane proszącym. W woluminach *Altaria ad tempus* i *Indulgentiae ad tempus* można spotkać oryginalne brewia przysyłane z diecezji do Stolicy Apostolskiej po wygaśnięciu ich ważności dla poświadczenia posiadanego wcześniej odpustu lub przywileju (indultu) i włączenie razem do prośby o nowy przywilej lub odpust. Interesujące są prośby kierowane do Stolicy Apostolskiej. Np. w prośbie o odpust zupełny (perpetuum) z okazji święta Pańskiego, maryjnego lub ku czci świętych opisywano, jak żywy jest kult w danym kościele, że wierni licznie przybywają na uroczystość, spowiadają się, przyjmują Komunię św. itd. W prośbach o uprzywilejowanie ołtarza także podkreślano, że ołtarz np. z wizerunkiem Chrystusa, Maryi lub Świętego cieszy się kultem, że księża licznie przy nim celebrują Msze św. Również teksty brewiów w pewien sposób informują o życiu liturgicznym, zaznaczając, jakie warunki mają spełnić wierni, aby otrzymać odpust. Bogate w treść są brewia dotyczące odpustów dla bractw.

Kwerenda tego fonda pozwala poznać, jaki był kult: eucharystyczny (Msze z wystawieniem i śpiewanymi suplikacjami, Komunia generalna w poszczególnych kościołach, procesja eucharystyczna w I niedziele miesiąca, I Komunia św. dzieci, Komunia chorych, 40-godz. nabożeństwo, wystawienie Najśw. Sakramentu w pewne dni tygodnia, np. we wtorek, w sobotę), Bożego Serca, Męki Pańskiej (Droga Krzyżowa, „święte schody”), maryjny (tu np. od II poł. XIX wieku bardzo żywy kult Matki Bożej Nieustającej Pomocy – od Ameryki Południowej po Syberię), Świętych. Dowiedzieć się też można o trosce o zmarłych, co potwierdzają prośby o ołtarze uprzywilejowane w kościołach, kaplicach i o tzw. ołtarze personalne dla poszczególnego kapłana lub za zmarłych z rodziny proszących o ten przywilej, o odpusty na Dzień Zaduszny z oktawą, odpusty dla tych, którzy po usłyszeniu dzwonu pomodlą się za będących w agonii lub też za zmarłych. Są też prośby z okazji pewnych praktyk religijnych, jak rekolekcje parafialne lub dla poszczególnych stanów.

Przez podany w temacie opracowania termin „polonica liturgiczne” rozumiem prośby kierowane do Stolicy Apostolskiej z

diecezji Rzeczypospolitej, więc królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego, jakie istniały przed rozbiorami oraz z tych także, które powstały w okresie rozbiorów. Dołączyłem także do tego diecezję wrocławską. Nie uwzględniłem jednak próśb kierowanych przez Polaków zamieszkałych poza Polską, np. we Francji lub Italii. Określony w temacie czas (1800-1868 i 1904-1908), czyli szerzej pojęty wiek XIX, podyktowany został poszukiwaniem materiału źródłowego do poznania życia liturgicznego w diecezji wileńskiej oraz faktem, że nie wszystkie wyżej wspomniane serie liturgiczne z lat 1800-1868 mają szczegółowe katalogi. Od 1869 do 1908 r. istnieje już katalog (na każdy rok jeden wolumin), którym można posłużyć się w odszukaniu danego brewe. Mimo tego jednak podałem wykaz brewiów dla poszczególnych diecezji z lat 1904-1908 (z 3 serii).

Wypada zaznaczyć, że próśby do Stolicy Apostolskiej były kierowane przez biskupów ordynariuszy, biskupów pomocniczych (indulty personalne – dla siebie), administratorów diecezji, wikariuszy kapitulnych, proboszczów parafii, rektorów kościołów filialnych, poszczególnych kapłanów diecezjalnych lub zakonnych (indulty personalne), przez osoby świeckie – dla danego kościoła lub kaplicy albo dla siebie i rodziny (indulty personalne). Zazwyczaj próśby pisane przez biskupów ordynariuszy lub administratorów diecezji są najbogatsze w treść. Większość próśb pisali w Rzymie pracownicy Stolicy Apostolskiej i te są często zdawkowe, formalistyczne. Pisano je głównie po łacinie i po włosku, a z innych terenów, chociaż rzadziej – po francusku i hiszpańsku.

Opracowanie niniejsze powstało przy okazji kwerendy źródeł dla diecezji wileńskiej. Jego celem jest zwrócenie uwagi na dużą ilość materiału źródłowego, w tym wypadku liturgicznego, oraz przyjscie z pomocą tym, którzy chcieliby korzystać z fonda „*Segreteria dei Brevi*”. Od października 1987 r. do 15 lipca 1988 przejrzałem 536 woluminów (dotyczących okresu podanego w tytule opracowania), zaznaczając obecność próśb z Polski. Niezbyt długi okres pobytu w Rzymie nie pozwolił mi na dokładne i bardziej szczegółowe odnotowanie materiału źródłowego dla poszczegól-

nych diecezji. Podaję dlatego w danym woluminie nazwę diecezji i liczbę jej brewiów. Pomiąłem jednak nazwę parafii, miejscowość, nazwisko i imię proszącego oraz przedmiot prośby (np. odpust z okazji święta parafialnego NMP). Są teksty, w których nie zaznaczono diecezji, więc podaję samą miejscowość lub tylko nazwisko petenta. Ponieważ nieliczne woluminy mają paginację, całość została podana bez paginacji. Pomiąłem w wykazie oczywiście te woluminy, w których brak jest spraw dotyczących Polski. Opisując poszczególne serie fonda „Segreteria dei Brevi” podaję liczbę wszystkich woluminów, istniejące katalogi, ogólną charakterystykę próśb i wykaz (z okresu, w którym nie ma katalogu), więc numer woluminu (vol.), rok, jeżeli jest – to część (p.-pars) lub miesiąc (m.-mensis) – oraz diecezje (w porządku alfabetycznym) i liczbę brewiów.

INDULGENTIAE AD TEMPUS
1625-1908 vol. 1-578²

Katalog:

Index indulgentiarum ad tempus, 1769-1799, rkps, n. (dawny) - 117, (nowy z 1988 r.) - 852.

Dokumentacja tej serii najczęściej dotyczy odpustów (zupelných lub cząstkowych), których brewia miały ważność na lat 7 lub 10. Proszono o odpusty m.in. z okazji Komunii Św. generalnej raz w miesiącu dla poszczególnej parafii lub całej diecezji, I Komunii dzieci, dla uczestniczących we Mszy św. z wystawieniem, w procesji eucharystycznej, w 40-godz. nabożeństwie, na Dzień Zaduszny z oktawą, na tzw. Dni Stacyjne w Wielkim Poście, na wszystkie soboty roku (gdy wierni uczestniczą we Mszy św. celebrowanej w intencji nawrócenia grzeszników), z okazji rekollekcji dla ich uczestników, o odpust „świętych schodów”, o odpust dla modlących się za umierających (na głos dzwonu), odpust zupełny na poszczególne dni roku, np. na 12 dni określonych przez ordynariusza miejsca dla danej parafii.

² L. Pásztor: *dz. cyt.* s. 118.

vol. 58, 1801 (p. II)	- Włocławek ³ - 1.
vol. 61, 1803 (p. I)	- Warmia ⁴ - 1, Tarnów - 1.
vol. 63, 1804 (p. I)	- Warmia - 1.
vol. 65, 1804 (p. III)	- Warmia - 1, Warszawa - 1, Wrocław - 1.
vol. 67, 1805 (p. II)	- Gniezno ⁵ - 1.
vol. 69, 1806 (p. I)	- Gniezno - 1.
vol. 72, 1807 (p. I)	- Tarnów - 1.
vol. 73, 1807 (p. II)	- Kraków - 1.
vol. 76, 1808 (p. II)	- Przemyśl ⁶ - 1, Włocławek - 1, Wrocław - 1.
vol. 82, 1815 (p. I)	- Warszawa - 1.
vol. 83, 1815 (p. II)	- Pelplin ⁷ - 1.
vol. 94, 1818 (p. II)	- Kielce - 1, Kraków - 2, Wrocław - 4.
vol. 95, 1819 (p. I)	- Lwów ⁸ - 3, Łuck ⁹ - 3, Włocławek - 1.
vol. 96, 1819 (p. II)	- Wrocław - 1.
vol. 100, 1821 (p. II)	- Bernardyni i reformaci z prowincji „in Polonia” - 1, Płock - 1.
vol. 103, 1823 (p. I)	- Warszawa - 1.

³ W tekstach prośb występują nazwy diecezji: Włocławek lub Kalisz. W niniejszym wykazie podaje: Włocławek. Por. „Kalich v. Wladislavia”, „Cujavia o Wladislavia” *Annuario Pontificio* 1868. Roma 1868 s. 145, 165; „Wladislavia o Kalisch o Cujawia” *La Gerarchia cattolica*. Roma 1904 s. 228.

⁴ „Warmia o Ermland” *La Gerarchia cattolica*. Roma 1904 s. 226.

⁵ Z terenu Gniezna i Poznania w prośbach występują nazwy archidiecezji: Gniezno, Gniezno-Poznań lub Poznań i tak też podaje w wykazie.

⁶ W prośbach z Przemyśla zaznacza się: diecezja rytu łacińskiego lub wschodniego. Ponieważ tych ostatnich prośb jest bardzo mało, więc tylko wtedy to zaznaczam. „Przemyśl” - oznacza diecezję rytu łacińskiego.

⁷ Prośby z diecezji chełmińskiej pisano z Pelplina i tak też to występuje w tekście. Por. „Pelplin v. Culma” *La Gerarchia cattolica*. Roma 1904 s. 195.

⁸ W prośbach ze Lwowa, podobnie jak z Przemyśla, podkreśla się: diecezja rytu łacińskiego lub wschodniego. „Lwów” w tym wykazie oznacza diecezję łacińską.

⁹ Przy diecezji łuckiej petenci piszą: diecezja łucka, żytomiarska lub łucko-żytomiarska. W wykazie występuje - Łuck. Por. „Luceoria e Zytomir” *Annuario Pontificio* 1868. Roma 1868 s. 172; „Luceoria o Luzk e Zytomir (sedi unite)” *La Gerarchia cattolica*. Roma 1904 s. 175.

vol. 106, 1824	- Włocławek - 1.
vol. 108, 1826	- Kraków (Andrychów) - 1, Wrocław - 1.
vol. 109, 1827	- Kamieniec - 1, Kraków - 1.
vol. 112, 1830	- Kraków - 1, Łuck - 1.
vol. 113, 1831	- Warmia - 1.
vol. 118, 1833 (p. II)	- Lwów - 1, Mohylów - 2.
vol. 119, 1834 (p. I)	- Lublin - 1.
vol. 130, 1839 (p. I)	- Warmia - 8.
vol. 132, 1840 (p. I)	- Warmia - 1.
vol. 134, 1841 (p. I)	- Lwów - 3.
vol. 136, 1842 (p. I)	- Warmia - 2, Wilno - 1.
vol. 141, 1845	- Wrocław - 3.
vol. 152, 1852 (m. I-VI)	- Warmia - 2.
vol. 160, 1855 (m. III)	- Przemyśl - 2.
vol. 170, 1856 (m. II)	- Kraków - 1, Płock - 1.
vol. 174, 1856 (m. VI)	- Pelplin - 2, Poznań - 2.
vol. 186, 1857 (m. VII)	- Poznań-Gniezno - 1.
vol. 187, 1857 (m. VIII-IX)	- Kamieniec - 1.
vol. 188, 1857 (m. X-XII)	- Kraków - 1.
vol. 191, 1858 (m. V-VI)	- Przemyśl - 1.
vol. 193, 1858 (m. VIII)	- Mińsk - 1.
vol. 196, 1859 (m. I)	- Pelplin - 1.
vol. 199, 1859 (m. V)	- Łuck - 1, Wilno - 2.
vol. 201, 1859 (m. VII)	- Warmia - 2.
vol. 203, 1859 (m. XI-XII)	- Lwów - 1.
vol. 204, 1860 (m. I-II)	- Gniezno-Poznań - 1.
vol. 216, 1861 (m. X-XII)	- Kraków - 1.
vol. 218, 1862 (m. III-IV)	- Warmia - 1.
vol. 220, 1862 (m. VII)	- Tarnów - 1.
vol. 221, 1862 (m. VIII)	- Sejny ¹⁰ - 1.
vol. 222, 1862 (m. IX)	- Pelplin - 1.

¹⁰ Z Sejn pisano jako z diecezji sejneńskiej lub augustowskiej albo też augustowsko-sejneńskiej. W wykazie podaje - Sejny. Zob. „Sejna o Augustów”, *Annuario Pontificio* 1868. Roma 1868 s. 209; *La Gerarchia cattolica*. Roma 1904 s. 211.

- vol. 223, 1862 (m. XI-XII) - Lwów - 1, Warmia - 9.
 vol. 224, 1863 (m. I-II) - Lwów - 1, Poznań - 1.
 vol. 225, 1863 (m. III-IV) - Łuck - 2, Pelplin - 1, Warmia - 1.
 vol. 226, 1863 (m. V) - Łuck - 1, Warmia - 1, Warszawa - 1.
 vol. 227, 1863 (m. VI) - Warmia - 1, Wilno - 1.
 vol. 228, 1863 (m. VII) - Kamieniec - 1, Lwów - 1, Płock - 1.
 vol. 230, 1863 (m. XI-XII) - Warmia - 1, Włocławek - 2.
 vol. 231, 1864 (m. I) - Warmia - 1.
 vol. 232, 1864 (m. II-III) - Kraków - 1, Wrocław - 1.
 vol. 233, 1864 (m. IV) - Poznań - 1.
 vol. 234, 1864 (m. V) - Warmia - 1.
 vol. 235, 1864 (m. VI) - Poznań - 2.
 vol. 236, 1864 (m. VII) - Mohylów - 1.
 vol. 237, 1864 (m. VIII) - Warszawa - 2.
 vol. 242, 1865 (m. V-VI) - Warmia - 2, Warszawa - 1.
 vol. 244, 1865 (m. VIII) - Lwów - 1.
 vol. 246, 1865 (m. XI-XII) - Warmia - 1.
 vol. 247, 1866 (m. I-II) - Warszawa - 2.
 vol. 249, 1866 (m. V-VI) - Przemyśl - 1.
 vol. 250, 1866 (m. VII) - Łuck - 1.
 vol. 254, 1867 (m. III-IV) - Lwów - 1.
 vol. 255, 1867 (m. V-VI) - Lwów - 1, Przemyśl - 1, Wrocław - 1.
 vol. 256, 1867 (m. VII p. I) - Kraków - 2.
 vol. 257, 1867 (m. VII p. II) - Kraków - 1.
 vol. 259, 1867 (m. VIII p. II) - Kraków - 2.
 vol. 261, 1867 (m. XI-XII) - Gniezno-Poznań - 1.
 vol. 265, 1868 (m. VI) - Lwów - 1.
 vol. 266, 1868 (m. VII p. I) - Lwów - 1, Przemyśl - 1.
 vol. 267, 1868 (m. VII p. II) - Sandomierz - 2.
 vol. 270, 1868 (m. X-XI) - Lublin - 1, Przemyśl - 1.
 vol. 541, 1904 (m. I-II) - Kraków - 2, Lwów - 4,

- Poznań - 1, Warszawa - 1,
Wrocław - 1.
- vol. 542, 1904 (m. III-IV) - Kraków - 3, Lwów - 1,
Pelplin - 1, Przemyśl - 2,
Sejny - 2, Wrocław - 4.
- vol. 543, 1904 (m. V-VI) - Lwów - 1, Przemyśl - 1,
Wilno - 1, Wrocław - 1.
- vol. 544, 1904 (m. VII p. I) - Lwów - 2, Wrocław - 2.
- vol. 546, 1904 (m. VIII-IX) - Kraków - 1, Lwów - 2,
Łuck - 2, Tarnów - 3, Wro-
cław - 4.
- vol. 547, 1904 (m. X-XII) - Kraków - 4, Lwów - 6,
Mohylów - 1, Tarnów - 1,
Warmia - 1, Wrocław - 2.
- vol. 548, 1905 (m. I-II) - Kraków - 3, Lwów - 1,
Tarnów - 2, Wrocław - 1.
- vol. 549, 1905 (m. III-IV) - Gniezno - 1, Kraków - 2,
Lwów - 2, Poznań - 3,
Przemyśl - 2, Sejny - 1,
Tarnów - 1, Warszawa - 1,
Włocławek - 1, Wrocław
- 1.
- vol. 550, 1905 (m. V) - Gniezno - 1, Lwów - 2,
Wrocław - 2.
- vol. 551, 1905 (m. VI) - Kamieniec - 1, Lwów - 3,
Przemyśl - 1, Wrocław - 2.
- vol. 552, 1905 (m. VII p. I) - Wrocław - 1.
- vol. 553, 1905 (m. VII p. II) - Lwów - 1, Poznań - 1.
- vol. 554, 1905 (m. VIII-X) - Kamieniec - 1, Kielce - 13,
Kraków - 3, Lwów - 2,
Łuck - 1, Tarnów - 1.
- vol. 555, 1905 (m. XI-XII) - Kraków - 2, Lwów - 2,
Poznań - 1, Przemyśl - 1,
Włocławek - 1.
- vol. 556, 1906 (m. I-II) - Kamieniec - 1, Kielce - 1,
Lwów - 1, Łuck - 1.

- vol. 557, 1906 (m. III-IV) - Lublin-Podlasie¹¹ - 2,
Lwów - 5, Podlasie¹² - 1,
Tarnów - 1.
- vol. 558, 1906 (m. VI) - Kielce - 1, Kraków - 2,
Łuck - 2, Przemyśl - 2,
Sejny - 2, Warszawa - 3.
- vol. 559, 1906 (m. VI) - Kraków - 1, Lwów - 1.
- vol. 560, 1906 (m. VII p. I) - Kraków - 2, Lwów - 1,
Przemyśl - 1, Wrocław - 1.
- vol. 561, 1906 (m. VII p. II) - Kielce - 1, Kraków - 1,
Lwów - 1, Pelplin - 2.
- vol. 562, 1906 (m. VIII-X) - Kraków - 2, Lwów - 7,
Przemyśl - 1.
- vol. 563, 1906 (m. XI-XII) - Gniezno - 2, Lwów - 2,
Przemyśl - 1, Warmia - 1,
Warszawa - 1, Wrocław -
1.
- vol. 564, 1907 (m. I-III) - Kraków - 2, Lwów - 6,
Przemyśl - 2, Sandomierz
- 1.
- vol. 565, 1907 (m. IV-V) - Kielce - 1, Lublin - 2,
Lwów - 1, Łuck - 2, Poznań - 1, Tarnów - 1, Wrocław - 1, Żmudź¹³ - 1.
- vol. 566, 1907 (m. VI) - Kamieniec - 1, Łuck - 1,
Podlasie - 2, Poznań - 1,
Przemyśl - 1, Wrocław - 4.
- vol. 567, 1907 (m. VII p. I) - Lwów - 4, Sejny - 1, Wrocław - 2, Żmudź - 1.
- vol. 568, 1907 (m. VII, p. II) - Lwów - 3, Sandomierz - 1.
- vol. 569, 1907 (m. VIII-X) - Lwów - 1, Łuck - 1, Sandomierz - 2.

¹¹ Dwukrotnie w prośbach zaznaczono, że pisze się z terenu diecezji „Lublin-Podlasie”.

¹² „Podlachia o Janów”, *Annuario Pontificio* 1868. Roma 1868, s. 196; *La Gerarchia cattolica*. Roma 1904, s. 198.

¹³ „Samogizia”, *Annuario Pontificio* 1868. Roma 1868, s. 205; *La Gerarchia cattolica*. Roma 1904, s. 207.

- vol. 570, 1907 (m. XI-XII) - Lwów - 2, Poznań - 1,
Sandomierz - 1.
- vol. 571, 1908 (m. I-II) - Gniezno-Poznań - 1, Ka-
mieniec - 1, Kraków - 1,
Lwów - 3, Warmia - 1.
- vol. 572, 1908 (m. III-IV) - Kamieniec - 2, Kraków - 2,
Lwów - 1.
- vol. 573, 1908 (m. V) - Kraków - 3, Lwów - 3,
Łuck - 2, Wrocław - 2.
- vol. 574, 1908 (m. VI) - Kraków - 1, Pelplin - 1,
Wrocław - 2.
- vol. 575, 1908 (m. VII p. I) - Sejny - 3.
- vol. 576, 1908 (m. VII p. II) - Kraków - 3, Lwów - 2,
Warszawa - 1.
- vol. 577, 1908 (m. VII p. III) - Lwów - 5, Warszawa - 1.
- vol. 578, 1908 (m. VIII-XI) - Gniezno - 1, Kielce - 1,
Lwów - 1, Łuck - 4, Płock
- 1, Włocławek - 1.

INDULGENTIAE PERPETUAE
1572-1908 vol. 1-324¹⁴

Katalogi:

- Paulus V. Index indulgentiarum perpetuarum et Altaria privile-
giata perpetua 1605-1623*, rkps, n. (dawny) - 28, (nowy
z 1988 r.) - 763.
- Index indulgentiarum perpetuarum. 1769 - ad [17]87*, rkps, n.
(dawny) - 116, (nowy z 1988 r.) - 851.
- Pius VI. Index indulgentiarum perpetuarum. 1788 - ad 1792*,
rkps, n. (dawny) - 120, (nowy z 1988 r.) - 855.
- Pius VI. Index indulgentiarum perpetuarum. 1793 - ad 1798*,
rkps, n. (dawny) - 121, (nowy z 1988 r.) - 856.
- Pius VII. Index indulgentiarum perpetuarum ab 1800 ad 1803*,
rkps, n. (dawny) - 131, (nowy z 1988 r.) - 866.

¹⁴ L. Pásztor: *dz. cyt.* s. 118.

- Index indulgentiarum perpetuarum Pii VII ab anno 1804 usque ad 1823*, rkps, n. (dawny) - 134, (nowy z 1988 r.) - 869.
Leoni XII et Pii VIII. Indulgentiae perpetuae. Index ab anno 1824 usque ad an. 1830, rkps, n. (dawny) - 139, (nowy z 1988 r.) - 874.
Indulgentiarum perpetuarum index 1831-1839, rkps, n. (dawny) - 143, (nowy z 1988 r.) - 878.

W serii „in perpetuum” znajdują się prośby m.in. o nadanie odpustów wiernym na poszczególne święta Pańskie, maryjne (także dla kościołów posiadających obraz NMP Nieustającej Pomocy) i świętych, które miały charakter uroczystości odpustowych w kościele, głównie parafialnym, chociaż zwracano się z prośbami również dla świątyń filialnych. Wśród dni świątecznych ważną rolę spełniała uroczystość dedykacji, co uwidocznione jest także w tekstach prośb. Występują też często brewia nadające odpusty na I niedzielę miesiąca, z okazji 40-godz. nabożeństwa, na wszystkie piątki marca, piątki Wielkiego Postu, I piątki całego roku, na Dzień Zaduszny z oktawą, na jeden dzień każdego miesiąca określony przez ordynariusza, odpust 7 ołtarzy (na podobieństwo Bazyliki św. Piotra na Watykanie).

vol. 190, 1841	- Gniezno-Poznań - 1, Lwów - 3.
vol. 191, 1842	- Gniezno-Poznań - 1, Łuck - 1, Warszawa - 2.
vol. 192, 1843	- Kraków - 1, Lublin - 3, Łuck - 1, Mohylów - 2, Pelplin - 1, Sandomierz - 1.
vol. 193, 1844	- Kraków - 1, Lublin - 1, Lwów - 1, Łuck - 2, Podlasie - 1, Wilno - 2, Włocławek - 3.
vol. 194, 1845	- Gniezno-Poznań - 1.
vol. 195, 1846 (p. I)	- Mohylów - 3.
vol. 196, 1846 (p. II)	- Mohylów - 1, Pelplin - 1.
vol. 197, 1847	- Lwów - 1, Wrocław - 1, Żmudź - 1.

- vol. 198, 1848 - Kamieniec - 1, Mohylów - 1.
- vol. 200, 1850 - Pelplin - 4.
- vol. 201, 1851 - Lwów - 1, Poznań - 1, Przemysł - 223.
- vol. 202, 1852 - Poznań - 1.
- vol. 203, 1853 - Lwów - 23, Łuck - 1, Przemysł - 3.
- vol. 204, 1854 - Reformaci (klasztor Brzezi-
ny) - 1, par. Szczawiny - 1,
Włocławek - 1, Wrocław - 1.
- vol. 205, 1855 (m. I-V) - Łuck - 1, Warszawa - 1,
Wrocław - 2.
- vol. 206, 1855 (m. VI-VII) - Lublin - 1, Łuck - 1, Włocławek - 1, Wrocław - 1.
- vol. 207, 1855 (m. VIII-XII) - Pelplin - 3, Płock - 3,
Przemysł (rit. gr.) - 1.
- vol. 208, 1856 (m. I-III) - Pelplin - 4, Podlasie - 2,
Poznań - 1, Sandomierz - 1,
Wrocław - 1.
- vol. 209, 1856 (m. IV-VI) - Kamieniec - 1, Lwów - 1,
Pelplin - 1, Płock - 2,
Warszawa - 1, Włocławek - 1.
- vol. 210, 1856 (m. VII-VIII) - Lwów - 46.
- vol. 211, 1856 (m. IX-XII) - Pelplin - 2.
- vol. 212, 1857 (m. I-IV) - Gniezno - 2, Lwów - 3,
Łuck - 5, Pelplin - 1, Płock - 2,
Włocławek - 1.
- vol. 213, 1857 (m. V-VI) - Łuck - 1, Pelplin - 4, Pod-
lasie - 2, Przemysł - 1.
- vol. 214, 1857 (m. VII-XII) - Kamieniec - 3, Łuck - 3,
Mińsk - 1, Pelplin - 2,
Płock - 3, Warmia - 1,
Warszawa - 2.
- vol. 215, 1858 (m. I-VI) - Kamieniec - 9, Lwów - 1,

- Łuck - 9, Mińsk - 3, Płock - 6, Przemyśl - 1, Wilno - 5, Żmudź - 1.
- vol. 216, 1858 (m. VII-XII) - Gniezno - 1, Łuck - 2, Mińsk - 1, Pelplin - 2, Warszawa - 2, Wilno - 1, Włocławek - 4.
- vol. 217, 1859 (m. I-III) - Gniezno-Poznań - 2, Kamieniec - 1, Łuck - 1, Pelplin - 1, Poznań - 1, Przemyśl - 76, Sandomierz - 2, Warszawa - 2, Wrocław - 1.
- vol. 218, 1859 (m. IV-VI) - Kamieniec - 1, Lwów - 1, Łuck - 3, Mińsk - 1, Mohylów - 1, Płock - 1, Podlasie - 1, Sejny - 1, Wilno - 2, wizytki (Kraków, Lublin, Warszawa, Wilno) - 1, Włocławek - 2.
- vol. 219, 1859 (m. VII-XII) - Lublin - 1, Podlasie - 1, Przemyśl - 4, Sandomierz - 1, Warszawa - 1, Włocławek - 1.
- vol. 220, 1860 (m. I-III) - Gniezno - 1, Łuck - 1, Mohylów - 1, Sejny - 1, Warszawa - 3.
- vol. 221, 1860 (m. IV-VI) - Kamieniec - 1, Kraków - 1, Łuck - 1, Mohylów - 1.
- vol. 222, 1860 (m. VII-VIII) - Kamieniec - 2, Pelplin - 1, Podlasie - 2, Wilno - 1, Wrocław - 2.
- vol. 223, 1860 (m. IX-XII) - Kamieniec - 1, Lublin - 1, Łuck - 1, Sandomierz - 1, Sejny - 3, Wilno - 1.
- vol. 224, 1861 (m. I-IV) - Łuck - 4, Przemyśl - 2, Sandomierz - 1, Wilno - 1, Żmudź - 2.

- vol. 225, 1861 (m. V-VII) - Kamieniec - 1, Pelplin - 2, Włocławek - 1.
- vol. 226, 1861 (m. VIII-XII) - Łuck - 1.
- vol. 227, 1862 (m. I-IV) - Lwów - 1, Łuck - 3, Pelplin - 9, Mińsk - 1, Poznań - 1, Przemyśl (rit. gr.) - 1, Wrocław - 1.
- vol. 228, 1862 (m. V-VI) - Kamieniec - 2, Łuck - 7, Mohylów - 1, Pelplin - 3, Płock - 1, Poznań - 1, Sejny - 1, Tarnów - 2, Włocławek - 1.
- vol. 229, 1862 (m. VII-VIII) - Kraków - 3, Pelplin - 6, Płock - 1, Sejny - 2, Włocławek - 3, Wrocław - 1.
- vol. 230, 1862 (m. IX-XII) - Lwów - 1, Pelplin - 3, Wilno - 3.
- vol. 231, 1863 (m. I-III) - Lublin - 1, Łuck - 2, Mińsk - 1, Pelplin - 6, Podlasie - 32, Wilno - 1, Włocławek - 1.
- vol. 232, 1863 (m. IV-VI) - Kamieniec - 1, Lwów - 1, Łuck - 1, Pelplin - 6, Płock - 1.
- vol. 233, 1863 (m. VII-XII) - Kraków - 3, Lublin - 1, Mohylów - 1, Pelplin - 15, Sejny - 3, Poznań - 1, Tarnów - 2, Warszawa - 2, Wilno - 2, Włocławek - 2, Wrocław - 1, Żmudź - 1.
- vol. 234, 1864 (m. I-III) - Kamieniec - 1, Kraków - 73, Łuck - 4, Pelplin - 5, Warszawa - 1, Wrocław - 1.
- vol. 235, 1864 (m. IV-VI) - Gniezno - 1, Kraków - 1, Lwów - 7, Łuck - 1, Pelplin - 15, Tarnów - 1, Warszawa - 3.

- vol. 237, 1865 (m. I-VI) - Pelplin - 5, prowincja oo. jezuitów w Galicji - 1, Tarnów - 2, Włocławek - 1, Wrocław - 1.
- vol. 238, 1865 (m. VII-XII) - Gniezno - 1, Pelplin - 9, Poznań - 1.
- vol. 239, 1866 (m. I-VI) - Gniezno - 3, Kraków - 8, Lwów - 2, Pelplin - 9, Tarnów - 2, Wrocław - 1.
- vol. 240, 1866 (m. VII-XII) - Pelplin - 7, Przemyśl - 1, Sandomierz - 1, Tarnów - 1.
- vol. 241, 1867 (m. I-VI) - Gniezno - 4, Gniezno-Poznań - 1, Kamieniec - 1, Kraków - 2, Pelplin - 5, Poznań - 5, Wrocław - 1.
- vol. 242, 1867 (m. VII-XII) - Gniezno - 1, Gniezno-Poznań - 1, Kraków - 1, Lwów - 9, Łuck - 1, Pelplin - 3, Poznań - 4, Tarnów - 2, Warmia - 1, Włocławek - 3.
- vol. 243, 1868 (m. I-VI) - Gniezno - 4, Kraków - 1, Pelplin - 1, Poznań - 3.
- vol. 244, 1868 (m. VII-XII) - Gniezno - 3, Kraków - 1, Lwów - 1, Pelplin - 4, Poznań - 2.

INDULTA PERSONALIA

1824-1908 vol. 1-236¹⁵

Nie ma katalogu.

Odpusty lub przywileje (możliwość udzielania odpustu) tej serii dotyczą poszczególnych osób duchownych i świeckich. Duchowni i świeccy zwracali się o odpust zupełny na godzinę śmierci dla siebie tylko lub dla siebie i rodziny do trzeciego stopnia pokrewieństwa włącznie. Są brewia nadające odpust zupełny dla miesz-

¹⁵ L. Pásztor: *dz. cyt.* s. 119.

kańców domu, w którym znajduje się kaplica i jest celebrowana Msza św., przywilej ołtarza za zmarłych rodziny proszącego. Duchowni natomiast często prosili o przywilej ołtarza personalnego (brewe ważne do końca życia petenta), o możliwość nadawania odpustu zupełnego wiernym zaopatrywanym na śmierć, o indult udzielania odpustu z okazji głoszenia kazań w niedziele, w Wielkim Poście itd.; poświęcania dewocjonaliów. Biskupom udzielano indultu pozwalającego na erygowanie Drogi Krzyżowej z odpustem dla wiernych, także w czasie wizytacji pasterskiej w diecezji itp.

vol. 1, 1824-1828	- Gniezno-Poznań - 1, Litwa OFM Conv. - 1, Łuck - 8, o. Ap. Podolski (spowiednik w Bazylice św. Piotra w Rzymie) - 1, Warszawa - 1.
vol. 3, 1831	- Kamieniec - 1, Tarnów - 1.
vol. 7, 1835	- Litwa - 3, Warszawa - 5.
vol. 8, 1837	- Reformaci z Prowincji Wielkopolskiej - 5, Warszawa - 1.
vol. 9, 1838-1839	- Kamieniec - 1, Kamieniec - 1.
vol. 10, 1840 (p. I)	- Kraków - 1, Przemyśl - 1.
vol. 11, 1840 (p. II)	- Włocławek - 1.
vol. 12, 1841 (p. I)	- Gniezno-Poznań - 1, Mohylów - 1.
vol. 13, 1841 (p. II)	- Przemyśl - 1.
vol. 15, 1842 (p. II)	- Gniezno-Poznań - 1, Mińsk - 2.
vol. 16, 1843 (p. I)	- Kraków - 2, Lublin - 1, Wrocław - 1.
vol. 17, 1843 (p. II)	- Kraków - 1.
vol. 18, 1844 (p. I)	- Kraków - 1, Łuck - 1, Płock - 1, Poznań - 1.
vol. 19, 1844 (p. II)	- Kraków - 1, Łuck - 1, Pelpin - 1, Wilno - 2.

- vol. 21, 1845 (p. II) - Gniezno-Poznań - 1.
- vol. 22, 1846 (p. I) - Kraków - 1, Warmia - 1.
- vol. 23, 1846 (p. II) - Kraków - 1, Lwów (rit. gr.) - 2, Lwów - 3, Łuck - 3.
- vol. 25, 1848-49 - Kan. Antoni „de Kossowski in Polonia” - 1, Wrocław - 1, Żmudź - 1.
- vol. 28, 1852 - Mohylów - 10, Włocławek - 1.
- vol. 29, 1853-54 - Lwów - 1, Józefa „Bartholome di Polonia” - 1.
- vol. 30, 1855 (m. I-II) - Gniezno-Poznań - 1.
- vol. 31, 1855 (m. III) - Łuck - 1, Przemyśl - 1, Warszawa - 1.
- vol. 32, 1855 (m. IV-V) - Warmia - 1.
- vol. 33, 1855 (m. VI) - Łuck - 1.
- vol. 34, 1855 (m. VII) - Kraków - 2.
- vol. 38, 1856 (m. II) - Lwów - 3, ojcowie kapucyni „di Polonia” - 14.
- vol. 40, 1856 (m. IV) - „Contessa Helena Husarzewska di Polonia,, - 1, Poznań - 1, Wrocław - 2.
- vol. 41, 1856 (m. V) - Kamieniec - 2, Łuck - 1, oo. bernardyni - 1, o. karmelita trzewickowy - 1, oo. paulini - 2, Poznań - 1, Przemyśl - 1, Wrocław - 2.
- vol. 42, 1856 (m. VI) - Tarnów - 1.
- vol. 45, 1856 (m. XI-XII) - Łuck - 2, o. Kazimierz kapucyn „de Pologna” - 1, Wrocław - 1.
- vol. 46, 1857 (m. I-II) - Kraków - 1, Mohylów - 1, Warmia - 1.
- vol. 47, 1857 (m. III-IV) - Kamieniec - 1, Łuck - 1, o. Dzierżyk OFM Conv., „provincia di Polonia” - 1.

- vol. 48, 1857 (m. V-VI) - Kamieniec - 2, Łuck - 2, Podlasie - 2, Warszawa - 1, „Contessa Teresa Potocka, polacca” - 1, „Contessa Isabella Potocka, polacca” - 1, o. Hugo Michalik OP, „Provincia in Polonia” - 1.
- vol. 49, 1857 (m. VII) - Kamieniec - 1, Łuck - 1.
- vol. 50, 1857 (m. VIII-IX) - Kamieniec - 1.
- vol. 51, 1857 (m. XI-XII) - Kamieniec - 1, Łuck - 4, Wilno - 10, o. Maciej Joza-kiewicz OFM Observ. „in Polonia” - 2, o. Filip Tarasiewicz OFM Observ. „in Polonia” - 1, o. Julian Su-rynowicz OFM Observ. „in Polonia” - 1.
- vol. 52, 1858 (m. I-II) - Łuck - 1, Mińsk - 1, Wilno - 1, Wrocław - 1.
- vol. 53, 1858 (m. III-IV) - Kamieniec - 4, Lublin - 1, Łuck - 1, Mińsk - 1, Mohylów - 1, Podlasie - 4, War-szawa - 15, o. Piotr Szolt-mir OFM - 1, o. Walenty Zubowski OP - 1.
- vol. 54, 1858 (m. V-VI) - Kamieniec - 1, Łuck - 2, Mińsk - 2, Wrocław - 1.
- vol. 55, 1858 (m. VII-VIII) - Lublin - 1, Lwów - 1, Mohylów - 1.
- vol. 56, 1858 (m. IX-XII) - Lublin - 1, Mohylów - 3, Sejny - 7, Warszawa - 7, Wrocław - 2.
- vol. 57, 1859 (m. I) - Kamieniec - 5, Sandomierz - 4.
- vol. 58, 1859 (m. II) - Tarnów - 1, o. Jerzy Micz-kiewicz „dell’Ordine di S. Paolo Eremita” - 1.

- vol. 59, 1859 (m. III-IV) - Lublin - 2, Mohylów - 1, Tarnów - 1, wizytki (Kraków, Warszawa, Lublin, Wilno) - 1, Żmudź - 4.
- vol. 60, 1859 (m. V-VI) - Kraków - 1, Łuck - 2, Płock - 1, Wilno - 5.
- vol. 61, 1859 (m. VII-VIII) - Warmia - 3, Wilno - 3.
- vol. 63, 1860 (m. I-II) - Sejny - 1, Warszawa - 2.
- vol. 64, 1860 (m. III-IV) - Warszawa - 1.
- vol. 65, 1860 (m. V-VI) - Kamieniec - 1, Łuck - 1, Mohylów - 4, Warszawa - 3.
- vol. 67, 1860 (m. IX-XII) - Kamieniec - 7, Sejny - 3, o. Maksym, kapucyn z prow. polskiej - 2.
- vol. 68, 1861 (m. I-II) - Warmia - 3, o. Ignacy Kazimierz Kęcki, OFM Ref. „in Polonia” - 1.
- vol. 69, 1861 (m. III-IV) - Kamieniec - 1, Mohylów - 1, Warmia - 2, Wilno - 2, Wrocław - 3, o. Ignacy Kazimierz Kęcki, OFM Ref. „in Polonia” - 1.
- vol. 70, 1861 (m. V-VI) - O. Ludwik Troczyński OP - 2.
- vol. 71, 1861 (m. VII) - Warmia - 2.
- vol. 73, 1861 (m. XI-XII) - Kraków - 1, Żmudź - 1.
- vol. 76, 1862 (m. V) - Lublin - 2, Łuck - 3, Wilno - 1, o. Onufry Osiński, karmelita trzewickowy, „Pologna-russa” - 1.
- vol. 77, 1862 (m. VI) - Łuck - 11, Tarnów - 2, o. Konrad Pokojski i o. Onufry Laskowski, OFM Ref. Prow. Niep. Pocz. NMP „in Borussia” - 2, oo. Florian Świerzewski, Romuald Szaniawski, Juwenalis We-

- sołowski, Prokop Lipiński, OFM Ref., „Prov. BMV Assumptae in Polonia” - 4.
- vol. 78, 1862 (m. VII) - Kraków - 1, Warszawa - 3, Wrocław - 1, o. Samuel Krapp OFM Bern. „in Polonia” - 1.
- vol. 79, 1862 (m. VIII) - Warszawa - 1.
- vol. 80, 1862 (m. IX-X) - Kraków - 1, Poznań - 1.
- vol. 81, 1862 (m. XI-XII) - Kamieniec - 1, Przemyśl - 2, Tarnów - 2, Wilno - 9.
- vol. 82, 1863 (m. I-II) - Łuck - 2, Kamieniec - 1, Mohylów - 1, Sejny - 1, Warszawa - 1, Wilno - 3, o. Filip Mokrzecki OP - 1.
- vol. 83, 1863 (m. III-IV) - Kamieniec - 1, Łuck - 7, Sejny - 2, Warszawa - 2, Wilno - 2.
- vol. 84, 1863 (m. V-VI) - Sejny - 2, Wilno - 1, Wrocław - 1.
- vol. 85, 1863 (m. VII-VIII) - Kraków - 1, Wilno - 1.
- vol. 86, 1863 (m. IX-XII) - Gniezno-Poznań - 2, Sandomierz - 1, Sejny - 3, Warszawa - 1, Wilno - 4.
- vol. 87, 1864 (m. I-II) - Wilno - 1.
- vol. 88, 1864 (m. III-IV) - diec. kielecko-krakowska „in Polonia” - 1, Lublin - 2, Warszawa - 2, o. Jan Duklan kapucyn, „Prov. di Polonia” - 1.
- vol. 89, 1864 (m. V-VII) - Wilno - 3.
- vol. 90, 1864 (m. VIII-IX) - Kraków - 3.
- vol. 91, 1864 (m. X-XII) - Warszawa - 6.
- vol. 92, 1865 (m. I-II) - Lublin - 1, Warszawa - 2.
- vol. 93, 1865 (m. III-IV) - Wilno - 4.
- vol. 94, 1865 (m. V-VI) - Łuck - 1, Mohylów - 2.
- vol. 96, 1865 (m. VIII-IX) - Gniezno - 1.

- vol. 97, 1865 (m. X-XII) - Kraków - 1, Łuck - 5.
 vol. 98, 1866 (m. I-II) - Gniezno - 3, Poznań - 1,
 Warszawa - 1, „O.F. Cap.
 in Prov. polacca” - 1.
 vol. 99, 1866 (m. III-IV) - Sandomierz - 1.
 vol. 101, 1866 (m. VII-VIII) - Mohylów - 1, Warszawa - 1.
 vol. 103, 1867 (m. I-II) - Wrocław - 3.
 vol. 105, 1867 (m. V-VI) - Kraków - 7, Mohylów - 1,
 Przemyśl - 2, Tarnów - 1.
 vol. 106, 1867 (m. VII) - Kraków - 2, Lwów - 1,
 Przemyśl - 1, Wilno - 1,
 Włocławek - 5.
 vol. 108, 1867 (m. IX-XII) - Płock - 1, Warmia - 1,
 Włocławek - 1, Antoni Sta-
 niejko, Polak z Litwy - 1.
 vol. 109, 1868 (m. I-II) - Pelplin - 1.
 vol. 110, 1868 (m. III-IV) - Poznań - 3.
 vol. 111, 1868 (m. V-VI) - Chełm (rit. gr.) - 2, Poznań
 - 1.
 vol. 112, 1868 (m. VII-VIII) - diec. kielecko-krakowska -
 1, Poznań - 1, Warmia - 1,
 Warszawa - 1, Wrocław - 1.
 vol. 113, 1868 (m. IX-X) - Poznań - 1.
 vol. 114, 1868 (m. XI-XII) - Lwów - 1, Wrocław - 2.
 vol. 218, 1904 (m. I-III) - Kielce - 2, Mohylów - 2,
 Płock - 2, Sejny - 1, Warmia
 - 1, Wilno - 4.
 vol. 219, 1904 (m. IV-VI) - Gniezno - 1, Kraków - 4,
 Lublin - 1, Łuck - 3, Mohy-
 lów - 1, Płock - 2, Sando-
 mierz - 1, Sejny - 2, Warsza-
 wa - 3, Wilno - 5, Żmudź
 - 2, o. Alfons Jędrzejewski,
 paulin - 1.
 vol. 220, 1904 (m. VII-IX) - Kielce - 1, Mohylów - 4,
 Poznań - 1, Sandomierz - 1,

- Sejny - 1, Wilno - 4, Wrocław - 5.
- vol. 221, 1904 (m. X-XII) - Kielce - 2, Lublin - 1, Lwów - 3, Mohylów - 3, Pelplin - 1, Sandomierz - 1, Warszawa - 1, Wilno - 5, Włocławek - 1, Wrocław - 1.
- vol. 222, 1905 (m. I-III) - Kraków - 2, Łuck - 2, Mohylów - 1, Płock - 1, Sandomierz - 1, Warszawa - 3, Wrocław - 1, oo. Franciszkanie ze Śląska - 1.
- vol. 223, 1905 (m. IV-VI) - Łuck - 1, Płock - 1, Poznań - 1, Warmia - 1, Wilno - 1, Włocławek - 1, Wrocław - 1.
- vol. 224, 1905 (m. VII-IX) - Lwów - 3, Płock - 1, Włocławek - 2.
- vol. 225, 1905 (m. X-XII) - Gniezno - 1, Łuck - 1, Poznań - 1, Warszawa - 1.
- vol. 226, 1906 (m. I-III) - Gniezno-Poznań - 1, Kamieniec - 1, Lublin - 1, Warszawa - 4, Żmudź - 2.
- vol. 227, 1906 (m. IV-VI) - Kraków - 1, Mohylów - 1, Poznań - 1, Warszawa - 2, Wilno - 1.
- vol. 228, 1906 (m. VII-X) - Lublin - 2, Sejny - 2, Wilno - 1.
- vol. 229, 1906 (m. XI-XII) - Kraków - 2, Lublin - 6, Lwów - 1, Łuck - 2, Mohylów - 2, Płock - 1, Sandomierz - 5, Sejny - 1, Warszawa - 1, Wilno - 1, o. Paweł Feczko OFM Bern. - 1.
- vol. 230, 1907 (m. I-III) - Gniezno-Poznań - 2, Kraków - 1, Lublin - 1, Łuck

- vol. 231, 1907 (m. IV-VI)
- 1, Mohylów - 2, Pelplin
 - 1, Przemyśl - 1, Warmia
 - 1, Żmudź - 4, o. Alojzy Majewski CM - 1.
- vol. 232, 1907 (m. VII-X)
- Kraków - 3, Lublin - 2, Łuck - 2, Płock - 2, Sejny - 2, Warszawa - 1, Wilno - 1, Wrocław - 1, Żmudź - 1.
 - Lublin - 2, Pelplin - 2, Sejny - 1, Warszawa - 1, Wrocław - 1, ks. Antoni Kubski, salezjanin - 1.
- vol. 233, 1907 (m. XI-XII)
- Lublin - 2, Płock - 1, Poznań - 1, o. Ryszard Gorek OFM - 1, o. Dionizy Lubowicki OFM - 1, o. Sebastian Radwański OFM Conv. (Pol.Russa) - 1.
- vol. 234, 1908 (m. I-III)
- Kamieniec - 1, Kraków - 2, Lublin - 1, Poznań - 3, Przemyśl - 2.
- vol. 235, 1908 (m. IV-VI)
- Lublin - 1, Łuck - 1, Mohylów - 3, Płock - 2, Poznań - 1, Przemyśl - 1, Tarnów - 1, Wrocław - 1.
- vol. 236, 1908 (m. VII-X)
- Lublin - 1, Przemyśl - 7, Sejny - 1, Wilno - 1.

ALTARIA PRIVILEGIATA AD TEMPUS
1771-1908 vol. 1-187¹⁶

Katalogi:

Index altarium privilegiatorum ad tempus. Anni 1764-1788, rkps, n. (dawny) - 119, (nowy z 1988 r.) - 854.

Index altarium privilegiatorum ad tempus. Anni 1789 ad 1799, rkps, n. (dawny) - 122, (nowy z 1988 r.) - 857.

Wydawano brewia najczęściej na okres 7 lub 10 lat. Wśród prośb o indult znajdują się m.in. następujące: prośba o ołtarz uprzywilejowany w kaplicy publicznej lub prywatnej na 3 dni w tygodniu, na każdy dzień tygodnia poza niedzielą; ołtarz Serca Pana Jezusa we wszystkie piątki roku; ołtarz bractwa, na Dzień Zaduszny z oktawą itp.

vol. 47, 1801	- Warmia - 1.
vol. 49, 1802 (p. II)	- Wrocław - 1.
vol. 50, 1803 (p. I)	- Wrocław - 1.
vol. 52, 1804 (p. II)	- Tarnów - 1.
vol. 58, 1808	- Kielce - 1.
vol. 71, 1826	- Kraków - 1, Warszawa - 2.
vol. 72, 1827-1828	- Gniezno - 1.
vol. 74, 1830	- Wilno - 1.
vol. 77, 1833	- Mohylów - 1.
vol. 104, 1857 (p. II)	- Kamieniec - 2.
vol. 105, 1858 (m. I-VI)	- Wilno - 1, Łuck - 1.
vol. 107, 1859 (m. I-VI)	- Podlasie - 1.
vol. 108, 1859 (m. VII-XII)	- Lwów - 1.
vol. 117, 1864 (m. I-VI)	- Kraków - 5.
vol. 118, 1864 (m. VII-XII)	- Poznań - 1.
vol. 119, 1865 (m. I-VI)	- Gniezno - 1.
vol. 120, 1865 (m. VII-XII)	- Poznań - 1.
vol. 121, 1866 (m. I-VI)	- Kraków - 1.
vol. 123, 1867 (m. I-VI)	- Kraków - 2, Lwów - 1.
vol. 127, 1868 (m. VII-XII)	- Lublin - 1.

¹⁶ L. Pásztor: *dz. cyt.* s. 119.

- vol. 182, 1904 - Kraków - 1, Lwów - 2,
Pelplin - 1, Warszawa - 2,
Wrocław - 1.
- vol. 183, 1905 - Lwów - 2, Łuck - 1, Tar-
nów - 1, Warszawa - 2,
Wrocław - 3, Żmudź - 1.
- vol. 184, 1906 (p. I) - Lwów - 1, Łuck - 2.
- vol. 185, 1906 (p. II) - Kraków - 1, Poznań - 1,
Przemyśl - 1.
- vol. 186, 1907 - Kraków - 3, Lwów - 1.
- vol. 187, 1908 - Gniezno-Poznań - 1, Kra-
ków - 1, Włocławek - 1,
Wrocław - 1.

ALTARIA PRIVILEGIATA PERPETUA
1579-1908 vol. 1-210¹⁷

Katalogi:

*Paulus V. Index indulgentiarum perpetuarum et Altaria privile-
giata perpetua 1605-1623*, rkps, n. (dawny) - 28, (nowy z
1988 r.) - 763.

*Index altarium privilegiorum perpetuorum ab anno 1758 usque
ad 1787*, rkps, n. (dawny) - 123, (nowy z 1988 r.) - 858.

Pius VI, Pius VII. Altaria perpetua. Index, 1788 ad 1803, rkps,
n. (dawny) - 130, (nowy z 1988 r.) - 865.

Index, Altare perpetuum 1804 ad 1830, rkps, n. (dawny) - 138,
(nowy z 1988 r.) - 873.

Wydawane brewia in perpetuum uprzywilejowywały ołtarze kościołów katedralnych, parafialnych, filialnych, zakonnych, ołtarze bractw - na wszystkie dni tygodnia lub rzadziej na kilka dni w tygodniu.

- vol. 125, 1832 - Kamieniec - 2.
- vol. 126, 1833 - Tarnów - 1.

¹⁷ L. Pásztor: *dz. cyt.* s. 119.

- vol. 127, 1834 - Kraków - 1, Lublin - 1, Płock - 1.
- vol. 129, 1836-1839 - Lublin - 1, Poznań - 1.
- vol. 133, 1843 - Kamieniec - 5, Kraków - 3, Lublin - 1, Łuck - 2, Mohylów - 2, Podlasie - 4, Sandomierz - 1.
- vol. 134, 1844 - Kraków - 1, Lublin - 1, Lwów - 2, Łuck - 2, Podlasie - 4, Wilno - 2.
- vol. 135, 1846 - Mohylów - 1.
- vol. 136, 1845 - Mohylów - 2, Wilno - 3.
- vol. 138, 1847 - Kamieniec - 1.
- vol. 139, 1848 - Łuck - 3, Mohylów - 1.
- vol. 140, 1849 - Kraków - 1.
- vol. 143, 1853-1854 - Chełm (rit. gr.) - 3, Kijów - 1, Łuck - 3, Poznań - 2.
- vol. 144, 1855 - Łuck - 1, Poznań - 1, Wrocław - 5.
- vol. 145, 1856 (m. I-VI) - Kamieniec - 2, Kraków - 1, Łuck - 1, Podlasie - 1, Tarnów - 1.
- vol. 146, 1856 (m. VII-XII) - Sandomierz - 1.
- vol. 147, 1857 - Kamieniec - 4, Kielce - 1, Kraków - 1, Łuck - 6, Pęplin - 2, Przemyśl - 1, Sandomierz - 2, Włocławek - 1, Wrocław - 1.
- vol. 148, 1858 (m. I-VI) - Kamieniec - 7, Kraków - 1, Lwów - 1, Łuck - 7, Mińsk - 5, Podlasie - 4, Przemyśl (rit. gr.) - 1, Warszawa - 7, Wilno - 4, Włocławek - 3, Żmudź - 1.
- vol. 149, 1858 (m. VII-XII) - Mińsk - 2, Wrocław - 2.
- vol. 150, 1859 (m. I-VI) - Kamieniec - 3, Łuck - 3,

- vol. 151, 1859 (m. VII-XII) - Mińsk - 2, Mohylów - 2, Sandomierz - 1, Wilno - 1, Wrocław - 1.
- vol. 152, 1860 (m. I-VI) - Łuck - 1, Płock - 1, Warszawa - 1, Wilno - 2.
- vol. 153, 1860 (m. VII-XII) - Kamieniec - 1, Kraków - 1, Sejny - 1, Warszawa - 1.
- vol. 154, 1861 - Kamieniec - 3, Kraków - 1, Lublin - 1, Łuck - 1, Sandomierz - 1, Sejny - 1, Wrocław - 1.
- vol. 155, 1862 (m. I-VI) - Kraków - 1, Łuck - 1, Mohylów - 2, Tarnów - 1, Wilno - 5.
- vol. 156, 1862 (m. VII-XII) - Kraków - 4, Łuck - 1, Mińsk - 1, Pelplin - 1, Tarnów - 2.
- vol. 157, 1863 (p. I) - Kraków - 1, Lublin - 1, Poznań - 1, Sejny - 2, Tarnów - 1, Wilno - 1.
- vol. 158, 1863 (p. II) - Kamieniec - 1, Łuck - 3, Mińsk - 2, Mohylów - 1, Płock - 1, Przemyśl - 1, Sejny - 1, Wilno - 1, Wrocław - 1.
- vol. 159, 1864 (m. I-VI) - Lublin - 1, Wrocław - 1.
- vol. 160, 1864 (m. VII-XII) - (dioc.) Kielce-Kraków (Sędziszów) - 1, Mohylów - 1.
- vol. 161, 1865 (m. I-VI) - Kamieniec - 1, Łuck - 3, Mińsk - 1.
- vol. 162, 1865 (m. VII-XII) - Kamieniec - 1, Kraków - 1.
- vol. 163, 1866 (m. I-VI) - Kamieniec - 1, Poznań - 2.
- vol. 164, 1866 (m. VII-XII) - Gniezno - 1, Lwów - 2, Poznań - 1, Wrocław - 1.
- vol. 165, 1867 - Tarnów - 1.
- vol. 166, 1867 - Gniezno-Poznań - 1, Ka-

- mieniec - 1, Kraków - 1,
 Pelplin - 1, Przemyśl - 1,
 Tarnów - 3, Włocławek - 2,
 Wrocław - 5.
 vol. 166, 1868 - Mohylów - 1, Poznań - 1,
 Przemyśl - 1, Tarnów - 1,
 Włocławek - 1.

Uwagi końcowe

Przy korzystaniu z powyższego wykazu brewiów dla poszczególnych diecezji w Archiwum Watykańskim wystarczy na rewersie podać fondo: *Segreteria dei Brevi*, serię, np. *Indulta personalia* oraz numer poszczęólnego woluminu.

Katalogi rękopiśmienne z lat 1605-1830 podają chronologicznie wydawane brewia. Zaznaczono w nich nazwę diecezji, kościół (często jego tytuł) lub nazwę bractwa, dla którego wydaje się brewie, miejscowość, a także kartę (folium). Należy więc zapisać rok, zaznaczoną w katalogu przy roku jego część (pars I lub II itd.), ponieważ danej części (pars) odpowiada jeden wolumin. Na rewersie, jak wyżej, zapisuje się fondo, serię oraz rok i jego „pars”.

Dla ułatwienia jednak pracy można posłużyć się dwoma katalogami (w maszynopisie): *Inventario – prospetto delle serie Sec. Brev. dell'Archivio Segreto Vaticano 1566 (1554) - 1846* n. 1098 i *Segreteria dei Brevi. Prospetto dei registri del tempo di Gregorio XVI e Pio IX (1831-1878)* n. 1099. Mając wypisany z katalogu rękopiśmiennego rok i ewentualnie jego część (pars) łatwo można odczytać dla poszczęólnych serii numer woluminu.

Brewia wydawane w latach 1869-1908 mają swój katalog liczący 40 tomów. Poszczęólnne tomy nie posiadają jednak swojego tytułu, jedynie tylko kolejny numer: 1-40, rok, i nazywane są przez pracowników Archiwum „Indice”. Jest to raczej „dziennik” wychodzących brewiów. Każdy tom podzielony jest alfabetycznie. Drukowane rubryki mają następnące tytuły: „Numero

d'Ordine", „Diocesi" (nazwa diecezji), „Postulante" (prosząca osoba, kapituła, kościół), „Oggetto" (przedmiot prośby), od 1891 r. (n. 23) także „Data della presentazione" i „Data del re-scritto" (data załatwienia prośby); „Agente" (załatwiający sprawę). Pod daną literą alfabetu wpisywano „Numero d'Ordine" brewe, nazwę diecezji i następnie wypełniano wyżej wskazane rubryki. Przy odczytywaniu tego katalogu należy zaczynać od odszukania diecezji, po czym zwrócić uwagę na rubrykę „oggetto", aby znając przedmiot prośby odpowiednio zakwalifikować do danej serii, oraz na datę – rok i miesiąc, ponieważ niektóre serie są bardzo duże i liczą po kilka woluminów w jednym roku. Przy brewiach z lat 1869-1878 można odczytać numer woluminu z katalogu (n. 1099), natomiast z lat 1879-1904 na rewersie należy podać rok i miesiąc, szczególnie dla serii *Indulgentiae ad tempus* i *Indulta personalia*. W rubryce „oggetto" można też spotkać inne przedmioty prośb, niż wyżej wspomniane, np. „oratorium privatum", lub dysp. 13 miesięcy (do święceń). Brewia związane z tymi sprawami występują poza wyżej wymienionymi seriami, a mianowicie w głównej serii Sekretariatu Breviów, określanej *Sec. Brev.*, i liczącej od 1566 do 1908 r. 6218 woluminów¹⁸. Mając rok i miesiąc przy brewiach wydawanych do 1878 r. łatwo można odczytać z katalogów (w maszynopisie n. 1098, 1099) numer woluminu. Na rewersie wystarczy napisać nazwę fonda i numer woluminu, natomiast już od 1879 r. wymagane jest zaznaczenie roku i miesiąca.

Dobrze jest też wiedzieć przy odczytywaniu źródeł z powyższych serii, że nieraz jedna prośba może być podstawą dla wydania większej liczby brewiów (np. dla kilku kościołów lub osób). Zdarza się też, zwłaszcza przy prośbach pisanych w Rzymie, że w jednym tekście łączono petycje kościołów z różnych diecezji w jednym kraju, a nawet z różnych krajów (np. z Francji i z Polski).

¹⁸ L. Pásztor: *dz. cyt.* s. 115.

WSTĘPNE ZASADY EDYCJI AKT NUNCJATURY POLSKIEJ
U SCHYŁKU XVI WIEKU

I. *Tytuł.*

Wydawnictwu nadaje się tytuł: Nuncjatura Polska u schyłku XVI wieku. Poszczególne tomy będą miały ponadto podtytuły zawierające imiona i nazwiska dyplomatów papieskich wysłanych do Polski – wraz z informacją o charakterze ich misji – oraz daty graniczne publikowanych akt.

II. *Zakres chronologiczny.*

Ramy chronologiczne publikacji obejmują lata 1592-1598, które wyznaczają okres pobytu w Polsce nuncjusza Germanica Malaspiny.

III. *Zakres rzeczowy.*

1. Poza aktami wymienionej nuncjatury do źródeł objętych edycją należą materiały dotyczące poselstw nadzwyczajnych Stolicy Apostolskiej wyprawionych do Rzeczypospolitej w czasie piastowania urzędu nuncjusza przez G. Malaspinę. Uwzględniono misje Bartłomieja Powsińskiego (1593), Aleksandara Komulovicia (1594; w latach 1595-1597 wizytator apostolski diecezji wileńskiej), Alfonsa Viscontiego (1595), Marzia Malacridy (1595-1596), nuncjaturę nadzwyczajną Benedetta Mandiny (1596) i legację a latere Enrica Caetaniego (1596-1597). Pominięto natomiast poprzedzającą przyjazd nuncjusza na dwór Zygmunta III Wazy, legację a latere Jerzego Radziwiłła z 1592 r. i misję dyplomatyczną G. Malaspiny w Innsbrucku, którą sprawował w tymże roku przed objęciem nuncjatury w Polsce (materiały archiwalne odnoszące się do tych poselstw zostaną ogłoszone w formie osobnych publikacji).

2. W skład publikowanych archiwaliów wchodzi następujące grupy akt:

- a) źródła stanowiące podstawowy zrąb wydawnictwa:
 - aa*) oficjalna korespondencja między G. Malaspiną (i urzędnikami jego kancelarii) oraz pozostałymi dyplomatami papieskimi wymienionymi w punkcie III.1 z jednej strony, a Kurią Rzymską (w szczególności zaś Tajnym Sekretariatem Papieskim) z drugiej;
 - ab*) korespondencja między dyplomatami papieskimi odbywającymi poselstwa w Rzeczypospolitej w latach 1592-1598;
 - ac*) dokumenty, akty, memoriały i inne pisma sporządzone przez wspomnianych dyplomatów lub pochodzące z ich kancelarii;
- b) wybrane materiały uzupełniające:
 - ba*) oficjalna i prywatna korespondencja różnych osób z wyżej wymienionymi pozostająca w związku z powierzonymi im misjami;
 - bb*) dokumenty, akty, memoriały i listy różnych osób dotyczące nuncjatury G. Malaspiny i pozostałych poselstw papieskich sprawowanych w Rzeczypospolitej w latach 1592-1598, a także spraw, które były przedmiotem ich działalności urzędowej.

IV. Odtworzenie tekstu źródłowego w druku. Redakcja wydawnictwa.

1. Przyjmuje się następujące formy publikacji archiwaliów wyszczególnionych w punkcie III.2:

- ad a - zasadniczo *in extenso*;
- ad b - *in extenso*, w regestach lub ekscerptach; źródła wydawane w całości zostaną umieszczone w tekście, pozostałe – w tekście lub przypisach rzeczowych; w przypisach znajdują się krótsze regesty i ekscerpty tych materiałów, które na ogół będą

miały bliższy związek ze sprawami poruszonymi w odnośnych fragmentach tekstu;

ad *aa, ab, ba* - będą umieszczone w zasadniczej części wydawnictwa;

ad *ac, bb* - zostaną włączone do zasadniczej części publikacji lub dodatku; w dodatku znajdują się obszerniejsze akta wydawane *in extenso*, pozostające na ogół w dość luźnym związku z węzłowymi zagadnieniami poruszonymi w źródłach publikowanych w zasadniczej części wydawnictwa.

2. Objęte ponowną edycją urywki tekstów gdzie indziej już wydane będą wskazane w przypisach tekstowych. Akta lub ich obszerniejsze ustępy wydrukowane poprawnie w łatwo dostępnych publikacjach zostaną przytoczone w regestach. Regestowane będą również teksty lub ich fragmenty podobne lub jednobrzmiące z innymi publikowanymi w niniejszym wydawnictwie.

3. W listach drukowanych *in extenso* na ogół będą opuszczane bez zaznaczenia początkowe i końcowe formuły grzecznościowe, datacje, podpisy, adresy i regesty sporządzane w kancelarii odbiorcy na odwrocie. Przykłady częściej występujących formuł grzecznościowych zostaną podane w przedmowie.

4. Za podstawę wydania przyjmuje się pierwszy z następującej listy przekazów rękopiśmiennych tekstu, a w razie jego braku kolejny zachowany: oryginał (autograf), duplikat, minuta, regestr, kopia współczesna, kopia późniejsza, streszczenie kancelaryjne. Terminem regestr określa się wyłącznie teksty wpisane do rejestrów (registra) *sensu stricto*, tzn. takich, w których wpisów dokonywano na ogół w czasie niemal zbieżnym z ekspedycją pism.

Teksty szyfrowane będą odcyfrowywane za pomocą zachowanych kluczy szyfrowych, a w razie ich braku w miarę możliwości deszyfrowane. Drobne omyłki popełnione przez nieuwważnego szyfranta zostaną sprostowane bez zaznaczenia w przypisach tekstowych. Jeżeli zachowały się nie tylko teksty zapisane szyfrem

(cyfra), ale i odszyfrowania czy też ich kopie, za podstawę edycji przyjmuje się kryptogramy. Istotne warianty tekstu odszyfrowań lub ich kopii zostaną podane w przypisach tekstowych.

5. Teksty łacińskie będą odtworzone w druku zgodnie z zasadami ortografii przyjętymi w okresie humanizmu, a więc np. wyrazy *authoritas*, *chritas*, *existere*, *nuncius* zostaną oddane przez *auctoritas*, *caritas*, *existere*, *nuntius*. Występujące w przekazach źródłowych litery ij, j oraz u w brzmieniu spółgłoskowym zastąpi się odpowiednio przez ii, i, v. Dyftongi pojawiające się niekiedy w formie ę, e odda się przez ae lub oe zgodnie z zasadami pisowni poszczególnych wyrazów.

6. W tekstach włoskich będzie odtworzona zasadniczo wiernie pisownia przyjęta przez autorów przekazów źródłowych z zachowaniem wielu występujących w niej niekonsekwencji. Oczywiście omyłki i błędy ortograficzne zostaną sprostowane zgodnie z obowiązującymi w tej mierze przepisami. Obce językowi włoskiemu litery y, j będą oddane przez i, a więc np. wyrazy *dipoy*, *dominy* zostaną odtworzone: *dipoi*, *domini*. W zakresie użycia apostrofu i akcentu będą przestrzegane normy aktualnie obowiązujące. Modernizacja zostanie zastosowana także w odniesieniu do pisowni łącznej i rozdzielnej. Dla wszystkich wypadków wątpliwych przyjmuje się jako zasadę pisownię rozdzielną, np. *ne la sua lettera*, *de la Regina*.

7. Omówione wyżej sposoby odtworzenia w druku tekstów łacińskich i włoskich nie będą miały zastosowania do imion i nazwisk osób, a także nazw miejscowości, które zostaną oddane zgodnie z pisownią zastosowaną w rękopisach.

8. Interpunkcja występująca w przekazach źródłowych będzie zasadniczo zachowana. Uznaje się jednak za niezbędne dokonanie zmian, jeżeli niewłaściwie zastosowana interpunkcja (czy też jej brak) stwarza trudność w rozumieniu tekstu, a także wówczas, gdy nadmiar znaków przestankowych (w szczególności zaś szafowanie przecinkami przed spójnikiem e, et) w poważnym stopniu zakłóca jego płynność.

9. W wydawnictwie zostaną uwzględnione zasady użycia dużych i małych liter obowiązujące w edytorstwie polskim. Uznano jednak za wskazane wprowadzenie pewnych zmian w celu częściowego choćby dostosowania pisowni do zwyczajów rozpowszechnionych w XVI wieku. Dużą literą będą pisane:

- a) nazwy państw, np. Magnus Ducatus Lithuaniae, Regno di Polonia;
- b) tytuły władców, zwroty etykietałne oznaczające dostojęstwo oraz tytuły grzecznościowe (nie tylko w alocucjach), np. Rex Poloniae, Summus Pontifex, Signor Duca, Princeps Transilvaniae, Sua Maestà Cesarea, Paternitas Tua, Vostra Signoria Reverendissima, Illustrissimus Dominus (ale: principes christiani, commissarii caesarei, comes, vescovo di Cracovia).

10. Materiały źródłowe dotyczące nuncjatury G. Malaspiny zostaną opublikowane łącznie z aktami poselstw nadzwyczajnych i ułożone w porządku chronologicznym.

11. Nagłówki, rejestry, objaśnienia dotyczące przekazów źródłowych i literatury, przypisy, wstęp oraz indeksy będą sporządzone w języku polskim.

12. Imiona i nazwiska osób podane w rejestrach, a nie występujące w przekazach źródłowych, zostaną umieszczone w nawiasach kwadratowych.

13. W innych kwestiach dotyczących krytycznego opracowania niniejszego wydawnictwa przyjmuje się na ogół zasady *Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku* (Wrocław 1953).

Warszawa, 27 czerwca 1989 r.

BERNARD ZAYDLER I JEGO WŁOSKA
HISTORIA POLSKI *

W 1858 roku Józef Ignacy Kraszewski, zagorzały miłośnik narodowych pamiątek nabył wśród „ksiąg starych”, których na ulicach Florencji „mnóstwo sub Jove crudo leży ich na stolikach (...) włoską historją polską przez Bernarda Zaydlera, który żył i umarł we Florencji i tu te dzieło swe, u nas prawie nieznanne, mnogimi ozdobione rycinami wydrukował”¹.

Kim był ów rzucony nad Arno polski historyk i jaką wartość ma jego dwutomowe dzieło, obejmujące dzieje narodu polskiego i jego państwa od legendarnych początków po 1830 rok, początek panowania Mikołaja I jako koronowanego władcy Królestwa Polskiego?

Urodzony zapewne zimą z 1799 na 1800, rok więc zaledwie młodszy od najwybitniejszego w pokoleniu, Adama Mickiewicza, którego nota bene nie przeżyje o kilka zaledwie miesięcy w 1855, syn warszawskiego kupca Fryderyka Zeidlera vel Zaydlera, ze spolonizowanej luterańskiej rodziny, osiadłej najprawdopodobniej z czasem i na Wołyniu, skoro brat Michał Zaydler używał będzie w 1861 roku tytułu chorążego żytomierskiego, w Warszawie chodził do szkół, drugiego liceum, studia może i zaczynał w Getyndze, gdzie ponoć uczęszczał na uniwersytet – skończył go natomiast na pewno w Warszawie².

* Opracowanie powstało w związku z wystawą rycin zdobiących dzieło Zaydlera *Storia della Polonia*, zorganizowaną w Papieskim Instytucie Studiów Kościelnych w Rzymie przez p. Bohdana Pawłowskiego. Głównie też z jego zbiorów pochodziły eksponaty; część udostępnił p. Andrzej Litwornia, przekazując parę ilustracji do zbiorów Instytutu. Niektóre dzieła malarskie, służące Zaydlerowi za podstawę rycin, uważane są dzisiaj za zaginione. *Red.*

¹ J. I. Kraszewski: *Kartki z podróży 1858-1864*. Warszawa 1866 s. 314.

² Informacje o bracie i ojcu podał J. Ostrowski (On) w szkicu *Śladami poety po Florencji*. *Orzeł Biały* 5:1945 n. 50 s. 6-7. Dokumenty dotyczące sprzedaży domu dokonanej 31 X 1861 przez Michała Zaydlera na rzecz malarza

Zadebiutował w 1820 roku na łamach „Pamiętnika Warszawskiego”, który w XVII tomie zamieścił jego „Wykład wyrazów donacji, poddającej krainę polską stolicy apostolskiej w X. wieku ery chrześcijańskiej”, poświęcony oczywiście znanemu z archiwów watykańskich dokumentowi „Dagome iudex”, najstarszemu śladowi działalności dyplomatycznej Mieszka I³.

Rok później, jak łatwo wyliczyć z jego oświadczeń po latach, „per motivi di salute” udał się do Włoch, z dyplomem prawnika w kieszeni, z zainteresowaniami historyka w głowie. Trafił do Pizy, gdzie już w 1823, najwyraźniej w oparciu o warszawski tok studiów, uzyskał dyplom doktora obojga praw, być może drogą nostryfikacji. Ten niewątpliwy sukces Zaydlera uczczony został w środowisku włoskim aż dwoma wierszami. Pierwszy z nich – sonet – dedykował mu „in segno di rispettosa stima” don Luigi Borghighiani, „l’attuale pivano di Giogoli”, parafii położonej na południe od Florencji, przy drodze do Volterra⁴. Drugi natomiast, łaciński epigram, nie byle kto, bo sam Sebastiano Ciampi, autor fundamentalnej do dziś bibliografii dotyczącej związków włosko-polskich i włosko-rosyjskich, twórca nowoczesnych studiów nad tymi zagadnieniami na gruncie włoskim⁵. Ciampi (1767-1847), duchowny rodem z Pistoji, był w latach 1817-1822 profesorem literatury i sztuki na Uniwersytecie w Warszawie, w rzeczywistości jednak uczył tam archeologii i zajmował się badaniami historycznymi. Nie jest wykluczone, że Zaydler był jego studentem jeszcze w czasach warszawskich, natomiast zdaje się oczywiste,

dekoracji teatralnych Davide Boschi cytuje B. Biliński *Visitando le case dove soggiornò Juliusz Słowacki in Italia*. - W: G. Maver, M. Zmigrodzka, B. Meriggi, B. Biliński: *Juliusz Słowacki. Nel 150° anniversario della nascita*. Roma [1961] s. 74-75. Tu też najaktualniejsza bibliografia na temat Zaydlera. Zob. też R. Gerber: *Studenti Uniwersytetu Warszawskiego, 1808-1831*. Wrocław 1977.

³ Jak mówi podtytuł, była to opatrzona komentarzem „rzecz wyjęta z Muratorego [!]: *Antiquit[ates] Ital[iae] Med[ii] Aevi*, t. V. p. 381, objaśniona przez Bernarda Zaydlera”.

⁴ „Per occasione della laurea dottorale meritamente ricevuta nell’Alma Università di Pisa dall’Eccellentissimo Signor dottore Bernardo Zaidler membro di varie Accademie Litterarie in segno di rispettosa stima o.d.c. il presente”. Firenze 1823 s. 4.

⁵ *Ad V.C. Bernardinum Zaydler Polonum I.R. Studiorum Universitate Pisana Iurisprudentiae donatum Sebastiani Ciampi epigramma*, b.m.r., k.l.

że stał się protegowanym w pierwszych latach po przybyciu do Italii. Ciampi miał przed wyjazdem nad Wisłę stanowisko właśnie w Uniwersytecie Pizańskim, to jest tam, gdzie zdobył włoski doktorat nasz dobrowolny emigrant ⁶.

Zaydler przeniósł się w tym czasie już do Florencji, gdzie w 1828 roku ożenił się z własną guwernantką, urodziwą ponoć Giuseppą Doccioli, kupił dom przy via della Scala (wówczas pod numerem hipotecznym 4307, dziś 65) i poświęcił się pracy naukowej bez reszty. W 1829 pojawia się pierwsza praca napisana przezeń po włosku, wydrukowane w mediolańskiej „Biblioteca Italiana o sia Giornale di Letteratura, Scienza ed Arti” omówienie dzieła Lelewela o bibliotekach ⁷. Wszedł też w bliskie stosunki z florencką polonią, szczególnie dużo zawdzięczając dwu jej najwyższym przedstawicielom – księciu Stanisławowi Poniatowskiemu oraz hrabiemu Michałowi Kleofasowi Ogińskiemu. Przypomnijmy, że Poniatowski, przeniósłszy się po megaliansowym ożenku z Rzymu nad Arno zajmował się pod koniec życia historią Polski, o czym świadczą opublikowane w 1829 i 1830 przezeń dwie rozprawki, poświęcone krytycznej ocenie sposobu pisania o Polsce w pokongresowej Europie ⁸. Ogiński natomiast, autor ciekawych, chociaż mocno subiektywnych pamiętników, wydanych w Paryżu w czterech tomach właśnie w latach 1826-27, poza tym znakomity kompozytor, pożegnawszy się polonezem z ojczyzną, w Toskanii

⁶ Zob. V. Branca: *Sebastiano Ciampi e il suo soggiorno in Polonia (1817-1822) nell'inedita biografia scritta da F. L. Polidori*. - W: *Relazioni tra Padova e la Polonia. Studi in onore dell'Università di Cracovia nel VI centenario della sua fondazione*. Padova 1964 s. 193-219. Wśród studentów warszawskich Polidori wymienia w 1821 r. jakiegoś nazwiskiem „Zivaynic”, co od biedy mogłoby w rękopisie oznaczać zniekształcone nazwisko Zaydler. Jednakże z wyliczenia opartego na tym, co sam pisze we wstępie do swej *Storia della Polonia* w 1831 roku („il mio soggiorno... di oltre diec'anni non interrotti sul suolo italico”), jak i wyznania uczynionego Słowackiemu w 1837, że jest we Włoszech od lat szesnastu, nie mógł być studentem w roku akademickim 1821/22, nie mógł też do Toskanii przyjechać razem z Ciampim, ale jedynie rok przed nim.

⁷ *Storia delle biblioteche, opera scritta nella lingua polacca dal chiarissimo prof. Gioacchino Lelewel*. Varsavia 1828. Biblioteca Italiana (Milano) 53/54: 1829.

⁸ *Quelques observations sur la manière... d'écrire l'Histoire de Pologne*. Florence 1829; *Observations d'un Polonais sur le Résumé de l'Histoire de Pologne par Monsieur Thiesse...* Florence 1830.

osiadł po śmierci Aleksandra I na emigracji z wyboru. Wielką pomocą były Zaydlerowi biblioteki pałacowe obu polskich arystokratów, jak wspomina we wstępie do swego dzieła, gdyż nie tylko „le biblioteche pubbliche d'Italia”, ale „le particolari di due de' più illustri miei compatrioti dimoranti in Firenze, Sua Altezza il principe Stanislao Poniatowski e Sua Eccellenza il conte Michele Ogiński, alla gentilezza de' quali ho l'onore di tributare pubblicamente la mia più profonda gratitudine, mi fornirono gl'indispensabili materiali”⁹.

Związał się bliżej w owych latach także z liberalizującym środowiskiem Florencji, wszedł w krąg Giampietro Vieusseux, wydawcy „Antologii” w latach 1821-34 i właściciela znanej jeszcze po połowie wieku czytelni, którą wspomina w swych notatkach z podróży jeszcze Kraszewski. Na łamach „Antologii” ukazał się w 1830 roku artykuł Zaydlera „Sullo stato d'incivilimento dell'attuale Regno di Polonia”, na krótko przed Powstaniem Listopadowym analizujący wzrastające napięcie w Kongresówce¹⁰.

Kontakty naukowe, dobre przygotowanie merytoryczne, pracowitość przyniosły mu już wkrótce po pizańskim doktoracie członkostwo kilku niesprecyzowanych akademii literacko-naukowych, w tym także Ateneum Italianum. W kwietniu roku następnego został członkiem obcym Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk, najwyższego wówczas organu akademickiego ziem polskich. W motywacji wyboru, dokonanej na posiedzeniu nadzwyczajnym w Puławach czytamy o kandydacie: „Zejdler Bernard, doktor obojga praw, który to stopień po zaszczytnym ukończeniu Uniwersytetu tutejszego w Poznańskim (sic!) otrzymał, a teraz w Włoszech osiadły, okazał się gorliwym o rozszerzenie w tymże kraju wiadomości Polski dotyczących, przełożył miano-

⁹ *Storia della Polonia fino agli ultimi tempi, scritta dal dottore Bernardo Zaydler polacco, membro della Regia Società degli Amici delle Scienze in Warsavia (!), e di parecchie Accademie Letterarie Italiane.* Firenze, per V. Batti e Figli, 1831 t. 1 s. V-VI.

¹⁰ *Sullo stato d'incivilimento dell'attuale Regno di Polonia.* Antologia. Giornale Fiorentino diretto da Gianpietro Vieusseux. 1830 s. 153 i nn. O czytelni, liczącej ok. 20 000 tomów, wspomina Kraszewski, *op. cit.*, s. 279, jako o centrum politycznym, niechętnie tolerowanym przez władzę.

wicie znaną rozprawę Śniadeckich na język włoski z przydanymi wiadomościami”¹¹. Rozprawa ta, pióra J. Śniadeckiego „O Koperniku. Rozwiązanie zadania, które TWPN do odpowiedzi ogłosiło”, wydana w Warszawie w 1802 r., wyszła w przekładzie Zaydlera w Fiesole w 1830, oraz w streszczeniu w tymże roku w Pizie¹².

Towarzystwo dokonując wyboru Polaka z Florencji dodało mu najwyższej klasy współelektów – dość wspomnieć, że na członków obcych powołano wówczas Jana Kollara i Sebastiano Ciampi, na członków przybranych Aleksandra Maciejowskiego oraz dwu wojskowych przywódców powstania, generałów Ignacego Prądzyńskiego i Wojciecha Chrzanowskiego, w równo niemalże osiemnaście lat później niefortunnego dowódcę w bitwie pod Nowarą. Członkiem korespondentem został tłumacz Owidiusza, ale i „Marsylianki” – Bruno Kiciński, oraz przede wszystkim Adam Mickiewicz (spędzający nota bene, o czym nie wiedziało czcigodne kolegium, rozterki na wielkopolskim pograniczu). Czynnymi członkami uczyniono nauczyciela Chopina – Józefa Elsnera, oraz zasłużonego wielce dla popularyzacji sprawy polskiej na Wyspach Brytyjskich Krystyna Lach Szyrmę. Decyzje państwowe, widomy znak niezależności krótkich chwil myśli niepodległej, której było danym i działać swobodnie, aczkolwiek podyktowane patriotycznym uniesieniem, nie wydają się z perspektywy półtorawiecznej pochopne. Co do Zaydlera, nie wiedzieli elektorzy, jak daleko zaawansowane były prace nad jego historycznym dziełem, aczkolwiek musieli słyszeć o takowym zamiarze, gdyż powstawał on w ścisłym związku z polskim światem naukowym i w kraju.

O kontaktach z ojczyzną świadczą chociażby materiały ilu-

¹¹ A. Kraushar: *Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800-1832. Monografia historyczna oparta na źródłach archiwalnych*. T. 8, Kraków 1906 s. 32.

¹² *Di Niccolò Copernico astronomo polacco. Raggionamento del Caval. Giovanni Śniadecki rettore dell'Università di Vilna tradotto dalla lingua polacca nel italiana dal dottore Bernardo Zeydler corrispondente del J.R. Ateneo Italiano e socio d'altre Accademie Litterarie, già alievo premiato della R. Università di Varsavia, con aggiunte*. Poligrafia Fiesolana 1830 k. X, s. 192 (z portretem Kopernika); toż, Pisa, Tipografia Mitri, 1830 s. 22.

stracyjne, dostarczone florentyńskiej drukarni Batellich dzięki pośrednictwu uczonych z Polski. Bibliograf i historyk literatury Feliks Bendkowski osobiście przekazał Zaydlerowi ikonograficzne materiały dotyczące pisarzy oświeceniowych; panna Klementyna rycinę Vogla przedstawiającą puławską Świątynię Sybilli, zaś Władysław Bendkowski własnoręczne przerysy medali ze zbiorów Numizmatycznego Gabinetu Uniwersytetu w Warszawie. Rysunki królewskich grobowców, głównie z wawelskiej katedry, wykonał Paweł Czajkowski, profesor wymowy i poezji na Uniwersytecie Jagiellońskim¹³.

Materiał tego rodzaju znalazł się i na miejscu. Tak więc Ciampi dostarczył wizerunku Bolesława Krzywoustego z własnego egzemplarza „Regum Poloniae icones” Tomasza Tretera, książę Poniatowski reprodukcje dwu portretów z rodowej galerii – króla Stanisława Augusta i księcia Józefa, a do tego ryciny – wjazd Chrobrego do Kijowa i przepyszny „Jarmark polski” Aleksandra Orłowskiego.

Obaj wysoko urodzeni protektorzy doczekali zresztą satysfakcji ujrzenia dzieła Zaydlera w druku – przed spoczynkiem we florenckim San Marco i w Santa Croce w 1833 roku, z pewnością otrzymali tak Poniatowski jak i Ogiński egzemplarze od wdzięcznego autora z odpowiednimi dedykacjami. Gdzie ich jednak szukać?

W ich bibliotekach znalazł Zaydler zapewne większość polskich autorów, z których korzystał przy pisaniu swej syntezy. Spośród ponad 40 autorów, których wymienia we wstępie, polscy kronikarze i historycy stanowią oczywiście lwią część. Znał więc Zaydler Kadłubka (być może w nowym wydaniu Kownackiego

¹³ F. Bendkowski dostarczył Zaydlerowi rycin portretowych St. Konarskiego, I. Krasickiego oraz S. Staszica. Władysław, obok portretu S. Czarnieckiego, także własny rysunek pomnika Kopernika dłuta B. Thorwaldsena. Profesor Czajkowski - sarkofagi Bolesława Wstydlwego, Kazimierza Wielkiego, Władysława Jagiełły, Kazimierza Jagiellończyka i Anny Jagiellonki. Ponadto hrabia Ignacy Korwin Kochanowski przesłał domniemany wizerunek poety Jana, w rzeczywistości przedstawiający najprawdopodobniej poetę Piotra, tłumacza Tassa. Sześć rycin wykonała E. księżna Sułkowska, głównie ilustrujących epizody ze „Śpiewów historycznych” Niemcewicza; użyte jako materiał historyczny głównie w tomie pierwszym.

w 1824), Długosza w edycji Mitzlera de Koloff z 1769-76, jedynej wówczas na odpowiednim poziomie naukowym, z ambicjami do kompletności, korzystał z szesnastowiecznych kronik Kromera i Wapowskiego, z roczników tak Sarnickiego jak i Orzechowskiego (tych ostatnich być może w przekładzie Włyńskiego, wydanych ostatni raz w Warszawie w 1805); miał w ręce obliczone na zachodnioeuropejskiego czytelnika kompendia Jana Herburta, Alessandro Guagnino da Verona, jak i Starowolskiego. Wspomina Bielskiego, ale nie wiadomo czy ojca, czy edycję Joachima „Kroniki wszystkiego świata”. Powołuje się wreszcie na „Klimaktery” Wespazjana Kochowskiego, na kronikę Pawła Piaseckiego, na „Historiae Lithuanae” Wojciecha Wijuk Kojałowicza, na główne dzieła wydane poza Polską w okresie niepodległości, jak np. bazylejski korpus historyczny Jana Pistoriusa z 1582, jak „Respublica Polonica” Hartknocha, „Historiae rerum polonicarum libri quinque” Salomona Neugebauera czy „Wandalia” Alberta Krantziusa. Spośród dzieł heraldycznych używał, jak to się najczęściej zdarzało, łacińskiego „Orbis Polonus” Szymona Okolskiego, o które to kompendium nie było trudno poza Polską właściwie nigdy.

Z rzeczy mniej znanych natomiast korzystał z również łacińskiego zbioru Pawła Potockiego „Saeculum bellatorum et togatorum seu centuria elogiorum clarissimorum virorum Polonorum et Lithuanorum”.

W dużym stopniu korzystał ze źródeł przy konstruowaniu dziejów wieku poprzedniego, na co wskazuje powoływanie się na Voltaire’a, zapewne znaną „Histoire de Charles XII”, na L. Ph. Ségure’a „Histoire des principaux événements du règne de Federic Guillaume II, roi de Prusse”, dzieła nie zawsze krytyczne i obiektywne w sprawach polskich, ale mocno w modzie wówczas.

Znał też Zaydler „Histoire des trois démembrements de la Pologne” A. F. C. Ferranda i wydaną po polsku na polecenie Napoleona w 1808 „Historię anarchii w Polsce”, osławione dzieło C. Ch. Ruhlières’a, z którego poglądami polemizuje w tomie drugim. Znajdziemy wśród lektur dwa tomy Leonarda Chodźki – „Histoire des legions polonaises en Italie” i „Les polonais en Ita-

lie”, jak i cztery tomy mała co wartej „Geschichte Polens” A. O. Bronikowskiego w drezdeńskiej edycji z 1827 roku.

O braku historycznej czujności świadczą natomiast roman-sowe historie panowania Jana Sobieskiego pióra zarówno N. A. Salvandy’ego jak i G.F. Coyera, na których oparł Zaydler w dużym stopniu fragmenty dotyczące odsieczy wiedeńskiej, widać z braku także i innych źródeł, nie tylko krytycyzmu. Dzieło Coyera wyszło w 1821 r. w Kaliszu w tłumaczeniu Chylińskiego i mocno zamąciło w polskich głowach, rozbudzając jednak zainteresowanie dla dziejów ojczystych, jakiego nie było przed nim.

Dobrze zorientowany jest Zaydler w syntezach dziejów polskich powstałych przed nim, głównie stworzonych w okresie Oświecenia. Przede wszystkim więc korzystał z okaleczonej przez carską interwencję „Historii narodu polskiego” Adama Narusze-wicza, znał opartą na dziele T. Wagi „Histoire de Pologne depuis son origine jusqu’en 1795” Józefa Zielińskiego, wydaną w Paryżu w 1830 zaledwie roku, podobnie jak „Dzieje Królestwa Polskiego” J. S. Bandtkiego czy „Dzieje panowania Zygmunta III” J. U. Niemcewicza, którego „Śpiewy historyczne” dają się usły-szeć echem serca w Zajdlerowej historii, nie wolnej od sentymentalnych akcentów epoki. Być może, że znał Zaydler też i „Zbiór pamiętników o dawnej Polsce”, których edycję kończył Niemce-wicz właśnie w 1830 r. w Puławach. Najważniejsze dzieło history-czne tego czasu, „Dzieje Polski potocznym sposobem opowiedziane” Joachima Lelewela, którego dorobek naukowy śledził florencki emigrant szczególnie pilnie, zostawiły wyraźny ślad na syntezie pi-sanej dla obcego czytelnika, a więc wymagającej jasności i kryty-cyzmu wykładu. Jak przystało na ucznia Ciampiego wykorzystał Zaydler także i Jana Albertrandiego „Musaei Nummorum com-pendiaria descriptio”, jak i jego wydawane od 1823 dzieje polskie od X wieku. Nie na darmo interesowały Zaydlera najstarsze źródła do dziejów polskich właśnie.

Z dzieł obcych autorów, piszących współcześnie mu o pol-skich sprawach znajdujemy ślady lektury „Histoire générale de Pologne J. P. Solignaca, „Tableau de la Pologne ancienne et moderne” Konrada Malte-Bruna, zapewne w poszerzonej edycji pa-

ryskiej z 1830 r., anegdotyczne i mało co warte P.J.B. Nougareta „Baeutés de l'histoire de Pologne”, być może tylko zacytowane jako jedna z ostatnich polskich historii wydana w języku włoskim, w Neapolu w 1819, w dwu tomach w ramach serii dziejów powszechnych napisanych w tymże samym popularnym stylu. Nie było mu obce i potępione przez księcia Poniatowskiego „Résumé de l'histoire de Pologne” Leona Thiéssé, jak i rozprawa Jana Baptysty Komarzewskiego „Coup d'oeil rapide sur les causes reeles de la décadence de la Pologne”, wydana w Paryżu w 1808 roku. Zamieszczenie wśród źródeł historycznych pamiętników M. K. Ogińskiego, subiektywnych i bardziej tłumaczących dzieje osoby autora, niż wypadki historyczne, wypada złożyć na karb osobistej znajomości z ich autorem, któremu Zaydler widać więcej był winien, niż może przypuszczamy.

Skonstruowane z materiałów zebranych z tej literatury przedmiotu dzieło Zaydlera, przedstawiające nieomal tysiąc lat dziejów Polski, od bajecznych początków po rok 1830 jest syntezą skonstruowaną sprawnie, aczkolwiek z zachwianiem proporcji epok, w miarę krytyczną i tym samym, o ile wziąć pod uwagę czas i miejsce jej powstania, a więc tym samym pewne oderwanie od życia naukowego środowiska historycznego w Polsce, i nieunikniony przy prezentacji ojczyściej historii obcym element panegiryzmu – nowoczesną. Niewątpliwie do chwili jej wydania „Storia della Polonia” nie miała na włoskim rynku konkurencji.

Z włoskich dzieł skorzystał Zaydler bowiem (o ile założyć, że Nougareta czytał po włosku) jedynie z „Compendio delle istorie di Polonia” G. Tambroniego, wydanego w dwu tomach w Mediolanie w 1807-1808 oraz ze „Storia dell'ambasciata nel Granducato di Varsavia nel 1812” D. De Pradta, które wymienia *explicite*. Nie znajdujemy natomiast śladu lektury wydanej w 1825 dwutomowej „Storia della Polonia dal tempo dei Sarmati ai di nostri”, wydanej pod pseudonimem don Luigi Stella przez Silvestro Ligurtiego. Nie znał też i anonimowego kompendium wydanego w czasach napoleońskich we Florencji „Historia della Polonia dalla sua prima origine sino all'epoca della ripartizione definitiva di quel Regno preceduta da alcuni saggi esatti di Geografia, Agri-

coltura e Commercio" (1807). Nie było to zresztą nic wielkiego, bo trzeba obiektywnie przyznać, że przed Zaydlerem nie było we Włoszech solidnej próby napisania historii Polski.

Nie można uznać za taką próbę zamiaru Giacomo Casanovy, który rozpoczął w 1774 roku w Gorycji druk obliczonego na siedem tomów dzieła „Istoria delle turbolenze della Polonia dalla morte di Elisabetta Petrovna fino alla pace fra la Russia e la Porta ottomana”. Te interesujące pod wieloma względami obserwacje kawalera de Saingalt na temat współczesnych wypadków polskich niestety utknęły na trzecim tomie i nie znalazły czytelnika, jeśli nie po wieku z okładem, jako sui generis signum temporis i dopełnienie wizerunku postaci ich autora.

O Polsce pisano mało i okazjonalnie. Najczęściej przy opisach Europy czy świata, jak to miało miejsce przy okazji weneckiego wydania (1738) dzieła angielskiego polihistora Thomasa Salmona – „Lo stato presente di tutti i paesi e popoli del mondo”, w którym Polska zajmuje część tomu VII. Wcześniej i później przekłady traktatów Kromera czy Starowolskiego oraz elaboraty stworzone z okazji zmian na polskim tronie stanowią najczęstszy typ informatora o Polsce, jej ustroju, położeniu i dziejach, na Półwyspie Apenińskim¹⁴. I trzeba wrócić w czasy wojen połowy wieku XVII, by trafić na coś oryginalnego, jak chociażby znane dzieło Viminy czy inne prace¹⁵.

W sprawach naukowych, w przeciwieństwie do osobistych losów, trzeba przyznać, że był Bernard Zaydler człowiekiem obdarzonym łutem szczęścia i urodzonym pod dobrą gwiazdą. Wystarczy wspomnieć, że jego historia, pełna legitymistycznego szacunku wobec Aleksandra I i domu Romanowych, pojawiła się na rynku księgarskim w okresie największego zainteresowania spra-

¹⁴ Por. A. Cronia: *La conoscenza del mondo slavo in Italia. Bilancio storico-bibliografico di un millennio*. Padova 1958, passim. Szczególnie cenne są dla naszego przedmiotu rozdziały od III do V w części trzeciej, oraz część czwarta.

¹⁵ A. Vimina: *Historia delle guerre civili di Polonia, divisa in cinque libri*. Venezia 1671. Brak nadal, poza dziełem Cronii, dokładniejszej bibliografii okresu staropolskiego poloników włoskich; obecnie inicjatywa Biblioteki Narodowej w Warszawie, poparta współpracą Fundacji im. Umiaostowskiej i Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie stwarza szansę uzupełnienia tej ogromnej luki.

wami polskimi od blisko pół wieku – w trakcie Powstania Listopadowego, a nie była pisana z pozycji powstańczych czy patriotyczno-buntowniczych. Kosztowne to dzieło, nienajtańsze przecież i dla wydawcy, znalazło szybko czytelnika jako jedyny informator tego typu w Italii.

Sam Zaydler, przygotowany wszechstronnie, był nie tylko autorem tekstu – on też własnoręcznie wykonał obie mapy: w pierwszym tomie przedstawiającą Rzeczpospolitą przed 1772, w tomie drugim aktualny stan Królestwa w 1831.

W tymże samym 1831 roku w Turynie u Vaccarina ukazało się mniejsze kompendium Zaydlera, syntetyczne i obliczone na aktualność chwili – „Notizie geografiche, storiche e statistiche della Polonia”. Już po upadku powstania, w Lugano, nakładem C. Storcha i L. Amiens’a w 1839 dzieło Zaydlera wyszło raz jeszcze, w jednym tomie, w skromniejszej oczywiście szacie, uznane za widać nadal niezastąpiony informator o sprawach Polski, kraju, którego niepodległość, tak jak wyzwolenie Grecji, jak zjednoczenie Włoch było sztandarem, pod którym jednoczyli się młodzi Europy gotowi walczyć o wolność ludów.

Ostatnie ślady działalności naukowej Zaydlera przypadają na rok 1833. We florenckim dzienniku „Antologia”, w którym pisywał w owym czasie nie tylko Sebastiano Ciampi, ale i Niccolò Tommaseo, ukazały się „Notizie sul sistema del diritto penale del professore Hube di Warsavia (!) precedute da alcune idee generali intorno a detta scienza”, przedrukowane w kilka miesięcy potem w zbiorku rozpraw „Alcune considerazioni del dottore Bernardo Zaydler Polacco”, gdzie na 20 stronach znalazło się między innymi omówienie „Metodo d’un segnamento da Antonio Jaźwiński” i inne drobiazgi¹⁶. Data tego tomiku zbiega się w jakiś sposób ze śmiercią Poniatowskiego (13 luty) i Ogińskiego (18 listopad)

¹⁶ Zainteresowanie działalnością Romualda Hubego, młodszego od Zaydlera o kilka lat (1803-1890), profesora prawa karnego i kanonicznego na Uniwersytecie Warszawskim do chwili likwidacji uczelni, wydawcy m.in. „Lex Salica”, zabytku prawa frankońskiego, znakomitego historyka i wydawcy pomników prawa polskiego, być może wiąże się ze znajomością z czasów studiów wspólnych w Warszawie. Trzydziestoletni zaledwie uczony jest najwyraźniej lansowany przez florentyńskiego kolegę, przynajmniej po dyplomie.

– czyżby po 1833 roku zabrakło Zaydlerowi mecenatów, czy też tylko sprawy rodzinne pogrążyły go w wir kłopotów, oddalając od nauki raz na zawsze? Być może w 1848 on był autorem prac o legionach Dąbrowskiego, wydanych anonimowo – tak uważa prof. R. K. Lewański¹⁷.

Po pierwszych latach względnego, jak się wydaje spokoju, nagle znalazł się mąż pani Giuseppy Doccioli w poważnych tarapatkach małżeńskich. Żona porzuciła go i za namową krewnych wystąpiła o anulowanie związku. Kraszewski powtarza po latach stronicze i demonizujące nieco sytuację polskie plotki, jakie usłyszał nad Arnem, ale dajmy mu głos: „los Bernarda Zaydlera, który rodzinę pozostawił w Polsce opuszczając kraj, gdzie mieszkał, bardzo był smutnym. Pod koniec życia starzec opanowany przez tych, co go otaczali, uciśnięty, samotny, wpadł w melancholię dziką. Zostawił on majątek, ale adwokaci florency potrafili podobno podstawić jakiegoś niby przyznanego przezeń syna, i niby zaślubioną żonę, tak że spuścizna ta, należna bratu, poszła rozgrabiona. Oszukaństwo było jawne, lecz któż miał się o nie upomnieć i jak o nie proces prowadzić, o tysiące mil, wśród prawodawstwa nieznanego i ludzi spikniętych w interesie miejscowych spadkobierców? Historji polskiej exemplarze po ulicach sprzedające się, są to resztki tego Zaydlerowskiego spadku”¹⁸.

Niestety, żona była prawdziwa, prawdziwy był i proces rotalny o unieważnienie związku, tak jak prawdą jednak było, że coś tam bratu po śmierci Bernarda zostało. Najprawdopodobniej sam Zaydler, prawnik z wykształcenia, zbyt zaufał swoim możliwościom w trybunale – jak było dokładnie, trudno dociec. Jest natomiast faktem, że ok. 1834-1835 r. Zaydler zaczyna prowadzić w swym domu pensjonat dla Polaków, odwiedzających Florencję. Czy jest to forma ucieczki od samotności, czy też i źródło dochodu, inna to sprawa. Gości było wielu, wśród nich jeden szczególnie znakomity, którego pobyt w domu na via della Scala zapewnił

¹⁷ R. K. Lewański: *Polacy ewangelicy we Włoszech. Szkice i Dialogi* (Sztokholm) 1986 n. 25 s. 10-11.

¹⁸ J. I. Kraszewski: *op. cit.* s. 314-315.

Zaydlerowi pamięć u rodaków trwalszą niż cała jego historyczna i naukowa działalność. Po powrocie z Ziemi Świętej w 1837 roku zatrzymał się u Bernarda Zaydlera Juliusz Słowacki, od października tegoż roku aż do połowy grudnia roku następnego, i tutaj wygładził do druku lub stworzył „Anhellego”, „W Szwajcarii”, „Ojca zadzumionych”, „Wacława” i jawnie inspirowane na florenckich doświadczeniach i lekturach „Poema Piasta Dantyszka o piekle”. Zaydler urządził pocie apartamencik na ostatnim piętrze, dwupokojowy z małym belwederkiem, janusowymi oknami wystającym nad dachy pobliskich kamieniczek¹⁹.

Był gościem Zaydlera wuj poety, Teofil Januszewski. Na jego rękach umarł 8 lutego 1841 architekt puławsko-warszawskiego klasycyzmu Chrystian Piotr Aigner. Czy jednak bywał Zaydler w kręgach dość licznej polonii florenckiej po roku 1833? Salon otwarty dla rodaków prowadziła wówczas księżna Survilliers, a spotkać w nim można było Zdzisława Zamoyskiego, Józefa i Antoninę oraz Hermana Potockich, koncertował tam znany wiolonczelista Aleksander Potocki. W 1837 roku spoczęła na zawsze na marmurowym łożu w kaplicy Salviatic, do dziś uznawanym za arcydzieło C. Bartoliniego, w Santa Croce księżna Zofia z Czartoryskich Zamoyska. W 1836 i 1838 dwukrotnie był we Florencji Zygmunt Krasiński, w tymże 1836 podbił miasto wirtuoz, kompozytor i skrzypek Jan Nepomucen Wański. W 1829 na akademii studiował sztycharz Antoni Oleszczyński, brat Władysława, a w kilka lat potem malarz F. Brzozowski. Kogo z tych ludzi znał Zaydler? Od 1842 przez lat wiele mieszkał przy Borgo Santa Croce malarz Emil Boratyński, który w 1848 wsparł legion Mickiewicza zakupem mundurów i broni. Sam Mickiewicz był nad Arnem w 1848 oraz w lutym roku następnego, ale nie zabawił długo. Do legionu wstąpił i schorowany Zaydler, jednak już po 30 km. marszu odesłać go musiał z Borgo San Lorenzo do domu

¹⁹ Literatura o pobycie Słowackiego u Zaydlera jest dotąd najbogatsza. Poza cytowanym tomen zbiorowym (por. przypis 2), pisał o tych sprawach L. Meyet: *Słowacki we Florencji*. Tygodnik Ilustrowany 1903 n. 48. Por. też *Korespondencja Juliusza Słowackiego*. Oprac. E. Sawrymowicz. Wrocław 1963 t. 2 s. 456. Listy poety z okresu florenckiego w tymże wydaniu.

płk. M. Kamieński. Wśród polskich artystów studiujących na tutejszej akademii spotkać można było w latach 1841-47 Antoniego Kolberga, brata etnografa Oskara, oraz w 1843 Cypriana Kamila Norwida – czy jednak ci klepiący biedę studenci zetknęli się z samotnikiem z via della Scala, nie wiemy²⁰.

Może jedynym, który mógłby mu pomóc, gdyby wiedział i zechciał, był minister pełnomocny rządu francuskiego w Toskanii w 1849 roku, hrabia Aleksander Colonna Walewski, ale i to się nie przydarzyło. Zmarł Zaydler w opuszczeniu, ale nie w nędzy, skoro został w spadku dom po nim, 1 marca 1855 r. Pochowano go na położonym za fiesolańskim wzgórzem cmentarzu w Trespiano – nagrobek mogli być może odszukać jeszcze w 1944 roku żołnierze II Korpusu, gdyż zlikwidowano go przed ponad czterdziestu laty, w około dziewięćdziesięciu od śmierci, kamienną tablicą brukując zapewne jedną ze ścieżek spadającego tarasami ku dolinie amfiteatru grobów²¹. Została do dziś tylko tablica na domu przy via della Scala 65, wmurowana tam w 1960 roku, upamiętniająca pobyt Słowackiego, oraz owe wspomniane już przez Kraszewskiego „historji polskiej egzemplarze po ulicach sprzedające się”. Z tym, że w tych sprzedawanych po ulicach nie ma z zasady rycin, wyrwanych i sprzedawanych osobno. Kompletnie tomy Zaydlera to antykwaryczny rarytas.

²⁰ O sprawach polskich we Florencji nadal brak wyczerpującego opracowania. W jakimś stopniu najważniejsze sprawy, lecz na poziomie popularnym, omawia J. W. Woś: *Polacchi a Firenze*. Firenze 1984, gdzie o Zaydlerze wspomina się na s. 31.

²¹ Na Trespiano lokalizuje grób Zaydlera W. Zahorski w swych kolejnych edycjach *Polaka we Włoszech*. A może został on pochowany na cmentarzu protestanckim? Zależało to jedynie od stanu majątkowego - w Trespiano chowano biedaków w XIX w.

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI
PAPIESKIEGO INSTYTUTU STUDIÓW KOŚCIELNYCH
W LATACH 1983-1987

Instytut rzymski, wraz z filią w Warszawie, stanowi ośrodek o charakterze przede wszystkim dokumentacyjno-informacyjnym. Rozwija swą działalność głównie w dwu kierunkach: archiwalnym i bibliotecznym.

Placówka rzymska w zakresie zbierania, opracowywania i udostępniania źródeł i dokumentacji dotyczącej Polski interesuje się każdym świadectwem naszej przeszłości, prowadząc poszukiwania po archiwach, bibliotekach i innego typu zbiorach zarówno kościelnych, jak i państwowych czy też prywatnych. W centrum zainteresowania znajdują się przebogate w polonika zbiory watykańskie.

Instytut rozwijając współpracę z podobnymi ośrodkami polskimi i zagranicznymi nawiązał bliższą współpracę z Unione Internazionale degli Istituti di Archeologia, Storia e Storia dell'Arte oraz Commissione Internazionale per la Bibliografia dell'Archivio Vaticano. W roku 1985 przystąpił do Stałej Konferencji Muzeów, Bibliotek i Archiwów Polskich na Zachodzie.

1. Poszukiwania archiwalno-biblioteczne.

Wiele z prowadzonych w tych latach poszukiwań było związanych z nadsyłanymi i zgłaszanymi do Instytutu kwerendami prowadzonymi przez różne instytucje polskie i niepolskie oraz indywidualnych badaczy. Takich kwerend, którym poświęcono jednorazowo parę godzin pracy było przeciętnie około 100 w roku. Oczywiście o wiele więcej kwestii nie wymagało tyle czasu; ale były też i takie kwerendy, które trwały miesiąc i dwa. Kiedy indziej znów zajmowało się nimi więcej osób.

Inne kwerendy w zbiorach watykańskich, rzymskich i włoskich miały charakter poszukiwań uzupełniających i porównawczych do przygotowywanych przez Instytut własnych publikacji, oraz podejmowanych we współpracy z innymi ośrodkami i osobami.

Można tu wymienić:

– R.F. Madura OP: *Vademecum. Wstępne informacje do studiów dominikańskich w Polsce.*

– G. Platania: *Documenti di interesse polacco nell'Archivio di Stato di Venezia.* Udine 1983.

– w ramach wznowionych prac nad edycją korespondencji nuncjuszy apostolskich w Polsce poszukiwania prowadzone były we współpracy z Instytutami Historii PAN w Warszawie oraz KUL. Do prac zostało włączonych pięć osób, z których pierwsza przyjechała na kwerendę w październiku 1983 r. trzy następne w 1984, jedna w 1987 r.

– kwerenda dotycząca polskiej prowincji OO. Paulinów.

– poszukiwania dotyczące dokumentów Piusa V i Grzegorza XIII.

– kwerenda w związku z projektowaną publikacją suplik napływających do Watykanu z terenów polskich. W ramach tej akcji już wcześniej ukazało się dłuższe opracowanie W. Szelińskiej: *Registra Supplicationum w Archiwum Watykańskim (XIV-XV w.).* *Informationes* 3:1984 s. 51-91.

– w dużym zespole Archivum Consistoriale do tematu procedury nadawania biskupstw w okresie Soboru Trydenckiego oraz zaledwie dotychczas wzmiankowanej dokumentacji: *propositiones* i *praeconia*.

– poszukiwania listów królewskich dotyczących prowizji biskupstw w Polsce, głównie w seriach watykańskich „*Lettere dei Principi*” oraz „*Nunziatura di Polonia*”.

– dokumentacji związanej z kultem Pięciu Braci męczenników.

– źródeł watykańskich do historii Archikonfraterni Literackiej w Warszawie.

– na temat poloników artystycznych w zbiorach Stolicy Apostolskiej.

– ustalenia formalne dotyczące kodeksu watykańskiego *Cod. Chigi Q II 51*.

W omawianym okresie prowadzone też były systematyczne poszukiwania poloników:

– w Rocie Rzymskiej – bardzo bogatym zbiorze dokumentacji Stolicy Apostolskiej, dotychczas minimalnie wykorzystywanym w nauce m.in. z uwagi na wyjątkowo czasochłonną kwerendę i konieczność specjalistycznego przygotowania prawniczego. W zbiorze tym znajdują się liczne polonika – zob. komunikat K. Bukowskiej w niniejszym numerze Informations.

– w archiwach watykańskich, rzymskich i włoskich – korespondencji nuncjusza apostolskiego w Polsce G. Malaspiny (1592-1598).

– w zbiorach weneckich: Biblioteca del Museo Correr, Biblioteca Nazionale Marziana, Biblioteca Querini, Biblioteca del Seminario Patriarcale di Venezia.

– w Archivio del Pontificio Istituto Teutonico di S. Maria dell'Anima w Rzymie.

– w różnych zbiorach państwowych, kościelnych i prywatnych, poszukiwania materiałów do historii 2 Korpusu Polskiego we Włoszech.

2. Gromadzenie dokumentacji.

a) Zbiory archiwalne.

Powiększanie zasobu archiwalnego następowało przede wszystkim poprzez mikrofilmowanie bądź fotokopiowanie poloników w zbiorach, które były w tym celu przeglądane. Powiększanie zbiorów przedstawia w omawianych latach następujące zestawienie:

rok	mikrofilmy liczba klatek		fotokopie		odbitki fotograficzne
	Rzym	Warszawa	Rzym	Warszawa	Rzym
1983	20.030	24.923	2.300	32	—
1984	2.956	11.420	910	64	50
1985	2.389	3.956	1.300	427	370
1986	1.014	29.630	840	52	71
1987	5.979	7.169	1.014	890	92

W latach objętych sprawozdaniem wpłynęły następujące, większe grupy materiałów archiwalnych:

– dokumenty różnego typu dotyczące przebiegu II Soboru Watykańskiego i udziału w nim grupy polskich Ojców Soboru; przekazali je ks. bp Szczepan Wesoły, Siostry Zmartwychwstanki.

– znaczny zbiór notatek oraz różnego rodzaju odpisów i fotokopii – głównie z archiwaliów watykańskich. Materiały te zebrała (zmarła w 1983 r.) dr Z. Skowrońska-Olszamowska w toku przygotowywania różnych publikacji.

– dokumentacja z okresu pobytu 2 Korpusu na Bliskim i Środkowym Wschodzie oraz walk we Włoszech. Materiały te napłynęły od blisko 70 osób z różnych krajów, głównie jednak z Włoch.

– całość zachowanego archiwum Instytutu Marianum i Koła Religijno-Rycerskiego Najśw. Marii Panny Zwycięskiej oraz wydawanego jeszcze w okresie II wojny światowej periodyku – „Marianum w Służbie” (przekazała M. Tarnawska).

– parę osób systematycznie zbiera i przekazuje do zbiorów Instytutu dokumentację – głównie wycinki prasowe – na temat obecnego pontyfikatu, problemów najnowszej fali emigracji polskiej oraz życia polskiego w Wiecznym Mieście i we Włoszech.

b) Zbiory biblioteczne.

Podstawowym źródłem napływu zarówno pozycji zwartych, jak i periodyków są dary instytucji wydawniczych krajowych i zagranicznych, różnych ośrodków naukowych, zrzeszeń i organizacji, zgromadzeń zakonnych oraz dary osób indywidualnych. Znaczną ilość pozycji otrzymuje Instytut na drodze wymiany z bibliotekami i instytucjami zarówno polskimi, polonijnymi jak i obcokrajowymi. Z uwagi na stan finansowy, znikomy jest procent pozycji zakupowanych. Do zbiorów włączono w poszczególnych latach:

rok	pozycje zwarte	tytuły czasopism
1983	1980	około 200
1984	1834	280
1985	1730	300
1986	1850	320
1987	2494	350

Dział zbiorów specjalnych wzbogacił się o wartościowy i znaczny ilościowo dar artysty, grafika z Poznania, Antoniego Gołębnika. Na całość kolekcji, liczącej 143 prace graficzne, składają się przede wszystkim drzeworyty. Artysta przekazał także katalogi swych wystaw oraz dalszą dokumentację.

Vittoria Badura, wdowa po zmarłym w Rzymie w 1983 r. malarzu polskim Karolu Badurze, uczestniku walk 2 Korpusu, darowała kilka jego szkiców z okresu walk Korpusu we Włoszech. Od uczestników kampanii włoskiej 2 Korpusu otrzymał Instytut dalsze pamiątki, zwłaszcza szereg przedmiotów stanowiących ekwipunek oficerski.

Sekcja polska Radia Watykańskiego przekazała teksty nagrań oraz wycinki prasowe artykułów oparte na audycjach oraz inne materiały z okresu kilku ostatnich lat. Stale były uzupełniane, jakkolwiek nie systematycznie zbiory medalierskie, filatelistyczne, grafiki oraz nagrań dźwiękowych.

Jako depozyt zostały złożone w Instytucie obrazy olejne, akwarele i inne prace zmarłego w Rzymie w 1985 polskiego malarza Jana Głowackiego.

3. Porządkowanie i opracowywanie zbiorów.

a) Dział archiwalno-dokumentacyjny.

Wyniki prowadzonych poszukiwań archiwalnych były rejestrowane na bieżąco, według przyjętej w Instytucie metody. Sporządzono przede wszystkim opisy do repertorium topograficznego obejmujące podstawowe dane o poszczególnych jednostkach archiwalnych. Pozycje zmikrofilmowane zostały zarejestrowane w kartotece mikrofilmowej. Część dokumentów na bieżąco wprowadzano do kartoteki chronologicznej. W tymże repertorium odnotowano również wzmianki o Polsce w nauczaniu papieży: Piusa XII, Jana XXIII oraz Pawła VI.

Z Archiwum Watykańskiego opracowano przygotowując do publikacji szesnastowieczne, dotyczące Polski, teksty propositiones (typ dokumentacji powstającej w Kurii Rzymskiej w ramach procedury nadawania godności biskupich).

b) Dział biblioteczny.

Podstawowe prace biblioteczne były prowadzone głównie na odcinku ewidencji bieżących wpływów, wyłączaniu pozycji zbędnych, katalogowaniu nabytków włączanych do zbiorów. Na bieżąco opracowywany jest katalog alfabetyczny w zakresie dwunastu przyjętych w bibliotece działów. W ostatnim okresie rozpoczęto prace nad właściwymi katalogami działowymi. W trzech działach przeprowadzono meliorację wyłączając kilkaset pozycji jako mało przydatnych na tutejszym terenie.

Szczególną inicjatywą, podjętą we współpracy z innymi ośrodkami, były prace nad katalogiem centralnym polskich czasopism w blisko 50 bibliotekach rzymskich. Do druku został w dużej już mierze przygotowany katalog wydawnictw 2 Korpusu, z okresu jego pobytu we Włoszech. Powstał on na bazie materiałów zebranych na wystawę w 40 rocznicę walk o Monte Cassino.

Skatalogowano systemem skróconym zbiór afiszy i plakatów o tematyce polskiej (blisko 300 jednostek), oraz kolekcji map i planów (około 500 pozycji). Wstępnie uporządkowano i poklasyfikowano kolekcję historycznych kart, widokówek, zdjęć i obrazków. Spisano także posiadany zbiór nagrań, płyt i videokaset.

4. Udostępnianie zbiorów.

F r e k w e n c j a .

Przeciętna frekwencja na początku okresu sprawozdawczego wynosiła około 120 wizyt w miesiącach mniejszego ruchu, dochodząc do około 200 i więcej w okresach nasilenia takich, jak początek roku akademickiego. W następnych latach liczba wizyt ulegała znacznemu zwiększeniu z uwagi na liczny napływ Polaków oczekujących na wyjazd do krajów stałego osiedlenia. Podwoiła się natomiast w roku 1986 i jeszcze wzrosła w roku 1987, gdy emigrujący zostali przeniesieni do hoteli w samym Rzymie lub najbliższej okolicy, a miesiące oczekiwania przedłużyły się na lata. W celu wyjścia naprzeciw zapotrzebowaniu

czytelniczemu, oprócz innych form, zostały zorganizowane biblioteczki hotelowe z dobranym zestawem książek wymienianych okresowo.

Filia Instytutu w Warszawie udostępniająca przede wszystkim mikrofilmy, fotokopie dokumentów oraz literaturę pomocniczą, służąca ponadto różnego typu informacjami i pośrednictwem w poszukiwaniach, odnotowywała około 80 wizyt i konsultacji materiałów archiwalnych rocznie i około 500 wizyt innego rodzaju.

Wiele osób, tak w Rzymie jak i w Warszawie, zwraca się po różne informacje telefonicznie i korespondencyjnie. Z przeciętnej rocznie liczby 1200 listów w Instytucie rzymskim, znaczna część zawierała zwykle prośby o konkretne materiały bądź informacje. W punkcie warszawskim odnotowywano około 300 listów rocznie.

Informacje drukowane.

a) w informatorach ogólnych:

Catalogo dei periodici esistenti in biblioteche di Roma. Roma 1985, wydawany przez Unione Internazionale degli Istituti di Archeologia Storia e Storia dell'arte in Roma.

Guida alle raccolte fotografiche di Roma. Publikacja tejże samej Unione: pierwsze wydanie w 1980 r.

DOC Italia. Annuario degli enti di studio, cultura, ricerca scientifica e informazione in Italia.

Annuario Cattolico d'Italia.

Est Europa. Vol. 3 *Studia polonica in Italia.* Udine 1985.

b) sprawozdania z działalności:

Stale zamieszczane w: Roczniki Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie. Londyn, od roku 1983; - Kronika. Rzymska. Rzym, od roku 1982.

O ważniejszych wydarzeniach - w prasie krajowej i polonijnej m.in.: Dziennik Polski - Tydzień Polski (Londyn), Narodowiec (Francja), Nowy Dziennik - Przegląd Tygodniowy (Nowy Jork), Ostatnie Wiadomości (NRF).

c) szersza informacja pracowników Instytutu:

- Plezia R.: *25 anni alla ricerca storica e al servizio dei polacchi a Roma. Il Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici*. Annuario della Compagnia di Gesù. Roma 1983.
- Fokciński H.: *Papieski Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie*. Gazeta Niedzielną 37:1985 n. 6.

d) ważniejsze omówienia przez innych autorów:

- 1983 – Bellucci G.: *La cultura polacca nel cuore di Roma*. Missioni e Popoli 1983 n. 9.
- Dużyk J.: *Na tropach polskich dziejów w Rzymie*. Tygodnik Powszechny 37:1983 n. 2.
- F. S.: *Papieski Instytut Studiów Kościelnych czyli historia Kościoła polskiego w Archiwum Watykańskim*. Gość Niedzielną 60:1983 n. 6.
- 1984 – T. O.: *Na szlaku polskich czasopism*. Kronika Rzymska. Rzym 1984 n. 25.
- 1985 – Dużyk J.: *O działalności i Biuletynie Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie*. Studia Historyczne 28:1985 z. 4 s. 669-671.
- Wierzbiański B.: *Polski Rzym*. Nowy Dziennik - Przegład Polski. Tygodniowy Dodatek Literacko-Społeczny. Nowy Jork 25 lipca 1985 s. 5, 11.
- 1986 – Kreisberg A.: *La Polonia in Biblioteca. Fonti per la storia della cultura polacca conservate in Italia*. Biblioteche Oggi. Rivista bimestrale di informazione ricerca e dibattito 4:1986 n. 2.
- Dużyk J.: *Papieski Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie*. Kierunki 31:1986 n. 36.
- Peszkowski Z.: *W Papieskim Instytucie Studiów Kościelnych*. - W: *Pielgrzymim szlakiem*. Chicago 1986 s. 117-125.
- 1987 – Pietrzak J.: *Z życia polskich placówek w Rzymie*. Przewodnik Katolicki 1987 n. 43 s. 4-5.

W omawianych latach organizowane w Instytucie odczyty, spotkania czy innego rodzaju imprezy znajdowały zazwyczaj

oddźwięk, zwłaszcza w prasie polonijnej, niektóre i w krajowej. Szczególnym echem odbiły się takie inicjatywy, jak wystawa w 40-lecie walk o Monte Cassino, obchody cyrylo-metodiańskie czy akcja zbierania i opracowywania bibliografii poloników włoskich.

Prelekcje o zbiorach i działalności Instytutu.

- 1983 – na spotkaniu polonistów włoskich w czasie zjazdu w Udine.
– w ramach zajęć Uniwersytetu Polonii Świata w Rzymie.
– dla księży rozpoczynających studia w Wiecznym Mieście.
- 1985 – na VIII Sesji Stałej Konferencji Muzeów i Bibliotek Polskich na Zachodzie.
– w ramach Uniwersytetu Letniego Polonii Świata w Rzymie.
– na Kongresie Kultury Polskiej w Londynie.
- 1986 – podczas IX Sesji Stałej Konferencji Muzeów i Bibliotek Polskich na Zachodzie.
- 1987 – w Bibliotece Polskiej w Paryżu.

Wystawy, ekspozycje.

Były organizowane w oparciu o posiadane zbiory i uzupełniane materiałami wypożyczanymi od innych instytucji czy też osób prywatnych:

- 1984 – wystawa w 40 rocznicę bitwy o Monte Cassino obrazująca odcinek działalności społeczno-kulturalnej 2 Korpusu we Włoszech. Ekspozycję zwiedziło ponad 3 tys. osób w tym liczne grupy Polaków z różnych stron świata biorących udział w uroczystościach majowych oraz sporo obcokrajowców, głównie Włochów.
– Polonika w Archivum Secretum Vaticanum oraz w Bibliotheca Apostolica Vaticana.
– Najstarsze zabytki piśmiennictwa polskiego.
- 1985 – Polonia rzymska o Apostołach Słowian - w związku z obchodami cyrylo-metodiańskimi.

- Kongres Kultury Polskiej.
- Boże Narodzenie w polskiej sztuce dawniejszej i współczesnej.
- 1986 – Motyw Chrystusa frasobliwego w sztuce polskiej.
- Działalność kulturalna Muzeum Archidiecezji Warszawskiej oraz Duszpasterstw Środowisk Twórczych.
- Powstanie i dotychczasowa działalność naszego Instytutu - z okazji VIII Sesji Stałej Konferencji Muzeów i Bibliotek na Zachodzie.
- 1987 – Bernard Zaydler: Storia della Polonia - zestaw cennych ilustracji wykonanych na podstawie dzieł malarstwa polskiego.
- Trzecia podróż Ojca św. do Polski.
- Rocznicą spotkania modlitewnego w Asyżu - zdjęcia G. Gałązki.
- XVI-wieczny modlitewnik dedykowany królowi Zygmuntowi I Staremu. Dzieło powstałe w pracowni krakowskiej St. Samostrzelnika (żył około 1480-1541), zakonnika klasztoru cystersów w Mogile.

5. Współpraca z innymi ośrodkami i instytucjami.

Z ośrodkami krajowymi i zagranicznymi - zarówno polskimi, jak obcymi, współpraca ta rozwijała się na różnych płaszczyznach: poszukiwań i opracowywania źródeł archiwalnych, kwerend bio-bibliograficznych, bibliotecznych, dosyłania materiałów, opieki nad stypendystami oraz w zakresie doraźnie podejmowanych inicjatyw łączących się z kwestiami polskimi.

Do ważniejszych form współpracy należały:

- Wznowienie prac nad edycją korespondencji nuncjuszy apostolskich w Polsce (wspólna inicjatywa wraz z Instytutem Historii PAN w Warszawie oraz KUL).

- Opracowanie katalogu zabytków kultury artystycznej, polskich lub z Polską związanych (Instytut Historii Sztuki PAN w Warszawie, Fundacja im. J. Umiastowskiej w Rzymie).

- Opracowywanie bibliografii prac publikowanych przez Polaków przebywających we Włoszech (Fundacja Jana Pawła II).
- Poszukiwania druków poloników włoskich (Biblioteka Narodowa w Warszawie).
- Opracowanie bibliografii starodruków polskich znajdujących się w zbiorach włoskich (Biblioteka Narodowa, Fundacja im. J. Umiastowskiej w Rzymie).
- Opracowywanie bibliografii Archiwum Watykańskiego w zakresie polskich prac bazujących na materiałach tegoż archiwum (Commissione Internazionale per la Bibliografia dell'Archivio Vaticano).
- Służenie informacjami i materiałami dla czterech bibliografii opracowywanych w Rzymie, Londynie i Warszawie.

Oprócz już wymienionych inicjatyw nadal utrzymywała się, choć z różną intensywnością - współpraca z ośrodkami polonistycznymi, czy ogólnie slawistycznymi przy uniwersytetach włoskich (Bologna, Genua, Perugia, Rzym, Udine, Turyn) oraz z ośrodkami zajmującymi się Europą środkowo-wschodnią głównie w aspekcie historyczno-prawnym oraz w zakresie historii sztuki. Pomyślnie też rozwijały się wzajemne kontakty z redakcjami czy wydawnictwami wcześniej nie wymienionymi jak: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, *Archivum Historiae Pontificiae*, *Archivum Historicum Societatis Iesu*; z instytucjami *Centro Studi Europa Orientale*, *Römisches Institut der Görres-Gesellschaft*, *Istituto Storico* (Udine); z kilku bibliotekami na terenie Rzymu i Włoch.

6. Publikacje pracowników Instytutu i działalność wydawnicza.

- *Informationes*. Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych. Rzym-Warszawa 3:1984. Numer zawiera dwa znaczniejsze opracowania: omówienie archiwum historycznego Kongregacji Rozkrzewiania Wiary oraz ogólne przedstawienie

suplik kierowanych do Watykanu w XIV i XV wieku na przykładzie regestrów zachowanych w Archiwum Watykańskim.

– *Materiały do bibliografii Polaków przebywających we Włoszech*. Nr 1-3 za lata 1983-1985.

– H. Fokciński: *Udział kardynała Hozjusza w konsystorzach papieskich w latach 1569-1579*. Studia Warmińskie 18:1981 s. 21-98 (druk w 1983 r.).

– H. Fokciński: *Avvisi come fonte di notizie sul contributo dei Polacchi nella liberazione di Vienna nel diario di Carlo Cartari*. Est Europa t.2. Udine 1986 s. 197-205.

– H. Fokciński: *Osiągnięcia i postulaty w zakresie poszukiwań i publikacji poloników ze zbiorów Stolicy Apostolskiej w powojennym czterdziestoleciu*. Prace Kongresu Kultury Polskiej na Obczyźnie t. 3 Nowoczesna Historia Polski. Londyn 1987 s. 126-143.

Oprócz wyżej wymienionych (także w innych punktach) opracowań opublikowanych przez pracowników Instytutu, bazujących na materiałach i zbiorach gromadzonych przez Instytut lub informujących o tych materiałach, ukazały się też inne artykuły. Z publikacji podyktowanych raczej przypadającymi rocznicami lub wydarzeniami bieżącymi, z ważniejszych można wymienić:

– *Święty Wojciech u początków wiary i państwowości polskiej*. Kronika Rzymska 1983 n. 18.

– *Wspomnienie o Zofii Olszamowskiej-Skowrońskiej*. Kronika Rzymska 1983 n. 2 (10).

– *W ogniu walki tworzyli ojczystą pieśń...* [w 40-lecie walk o Monte Cassino]. Kronika Rzymska 1984 n. 24.

– *Rzymskie obchody 800-lecia chrześcijaństwa na Łotwie*. Gazeta Niedzielną 38:1986 n. 48.

– *Problemy Polaków w Sowietach* [W sprawie duszpasterstwa cywilnego]. Dziennik Polski 47:1986 n. 90 z 17 kwietnia.

– *Osiemsetlecie chrześcijaństwa na Łotwie*. Nowy Dziennik - Przegląd Polski. Tygodniowy Dodatek z 26 II 1987 s. 3, 15.

W serii „Życie i Wiara” ukazała się pozycja Paluszkiwicz Felicjan: *Przyszli służyć Rzym* 1985.

W przygotowaniu:

- Fabian Madura OP: *Vademecum do studiów dominikańskich*.
- Gregorio Petrowicz: *La Chiesa Armena in Polonia e nei paesi limitrofi 1686-1954*.
- Wydawnictwa 2 Korpusu - okres włoski. *Bibliografia wydawnictw zwartych*.

7. Zjazdy, odczyty, spotkania.

a) Organizowane przez Instytut:

- 1983.3.9 - spotkanie Polaków-profesorów w Rzymie.
- 1983.10.22 - prof. J. Gierowski, odczyt z okazji 300-lecia zwycięstwa pod Wiedniem.
- 1983.10.25 - Kard. F. Macharski: Synod Biskupów Jubileuszowego Roku Odkupienia.
- 1984.1.30 - dyskusja „okrągłego stołu” nad książką B. Cywińskiego: *Ogniem próbowane. Z dziejów najnowszych Kościoła katolickiego w Europie środkowo-wschodniej* (wyd. w języku polskim przez Instytut w 1982; tłum. włoskie CSEO 1983).
- 1984.1.5 - spotkanie profesorów.
- 1984.2.1 - B. Cywiński: Kościół w Polsce w latach 1944-1958.
- 1984.5.3 - Wieczór w czterdziestą rocznicę walk o Monte Cassino. Otwarcie wystawy: *Działalność społeczno-kulturalna 2 Korpusu*.
- 1984.8.8 - Spotkanie uczestników Uniwersytetu Polonii Wolnego Świata.
- 1984.10.17 K. Szafrąńska, spektakl poetyczno-muzyczny (wybór poezji Czesława Miłosza).
- 1984.11.16 - Spotkanie profesorów i wykładowców.
- 1984.12.12 - Prof. J. Pasierb: Kościół w Polsce wobec problemów kultury.

- 1985.5.28 - Kard. H. Gulbinowicz: Nowe kierunki duszpasterskie inspirowane współczesną rzeczywistością.
- 1985.8.9 - Spotkanie z Instytutem w ramach zajęć Uniwersytetu Letniego Polonii Świata.
- 1985.10.6-7 - Sesja polska w ramach międzynarodowego kongresu: Chrześcijaństwo wśród Słowian w 1100 rocznicę śmierci Apostoła Słowian św. Metodego (sesja zorganizowana wspólnie z Polskim Instytutem Kultury Chrześcijańskiej w Rzymie).
- 1986.1.24 - K. Szafrąńska, spektakl poetyczno-muzyczny pt. Pani Słowacka.
- 1986.2.10 - Prof. J. Pasierb: Najstarszy artystyczny polonik watykański (miniatury św. Stanisława Biskupa).
- 1986.23.5 - H. Mikołajska, wieczór poezji religijnej pt. Tryptyk Maryjny.
- 1986.6.19 - Spotkanie z Polonią rzymską z okazji 40-lecia miesięcznika „Znak”.
- 1986.9.26-29 - Sesja Stałej Konferencji Muzeów i Bibliotek Polskich na Zachodzie (współorganizowana z Ośrodkiem Dokumentacji Jana Pawła II w Rzymie).
- 1987.10.29 - Biskup J. Michalik: Apostolstwo laikatu w Polsce w świetle obecnego Synodu Biskupów.
- b) w których Instytut uczestniczył (referaty, głos w dyskusji):
- 1983.9.19 - Sant'Adalberto nella prospettiva polacca. - Konwentium międzynarodowe - Werona.
- 1983.10.17-18 - La liberazione di Vienna - nel 300 centenario. - Sympozjum międzynarodowe - Udine.
- 1984.1.19 - I difensori delle frontiere orientali: La Polonia. W cyklu: Lo spirito Europa. - Fondazione Dragan - Roma.
- 1985.9.14-20 - Osiągnięcia i postulaty w zakresie poszukiwań i publikacji poloników ze zbiorów Stolicy Apostolskiej w powojennym 40-leciu. Kongres Kultury Polskiej - Londyn.

- 1985.5.30 - La Chiesa in Polonia di fronte ai problemi della cultura. - Konferencja wygłoszona w Wenecji.
- 1986.5.30 - Polski ośrodek naukowo-kulturalny w Rzymie
- Papieski Instytut Studiów Kościelnych. Rzym. - Odczyt wygłoszony w Bibliotece Polskiej w Paryżu.
- 1987.9.11-12 - Biskupi senatorzy wobec sprawy zachowania niepodległości. Od konfederacji barskiej do insurrekcji kościuszkowskiej. - Odczyt w czasie sesji Stałej Konferencji Muzeów i Bibliotek Polskich na Zachodzie - Solothurn, Szwajcaria.

8. Inne formy działalności.

Na zamówienia różnych instytucji i osób prywatnych z kraju wykonywano kopie mikrofilmów czy innego rodzaju reprodukcje ze zbiorów własnych, względnie zamawiano w innych ośrodkach. Liczne jak zwykle były prośby o pośrednictwo w poszukiwaniach w kraju, nawiązanie kontaktów. Personel Instytutu stara się przyjść z pomocą osobom rozpoczynającym kwerendy w zbiorach watykańskich i rzymskich, stypendystom i studentom przy zbieraniu materiału do różnego rodzaju prac, a także obco-krajowcom podejmującym problematykę polską. W tym ostatnim wypadku najczęściej dotyczy to pomocy w znalezieniu odpowiednich materiałów, ich interpretacji i różnych form konsultacji przy pisaniu prac i publikacji.

Działalność filii Instytutu w Warszawie została już wspomniana przy omawianiu poszczególnych kierunków prac. Do zadań tej placówki należy przede wszystkim udostępnianie zebranych materiałów źródłowych (mikrofilmy, fotokopie, literatura pomocnicza), dokonywanie kwerend w kraju oraz pośrednictwo w poszukiwaniach i nawiązywaniu kontaktów. Oprócz tego prowadzone były prace nad uzupełnianiem repertoriów archiwalnych w oparciu o poszukiwania krajowe i posiadane reprodukcje. W ostatnim okresie doszło opracowywanie korespondencji nuncjuszy apostolskich w Polsce.

H. F.

WYKAZ ZMIKROFILMOWANYCH ARCHIWALIÓW
PRZEKAZANYCH DO PUNKTU INFORMACYJNEGO
W WARSZAWIE - W LATACH 1983-1987

instytucje, serie	numer jednostki archiwalnej	klasyfikacja kart w repert. topograficznym Instytutu	liczba klatek mikrofilmu
ARCHIWUM WATYKAŃSKIE ¹		ASV	
Collectoriae Camerae	181	II 2	30
Nunziatura di Polonia	52, 118, 247, 281, 290, 291, Add. 17	VI a 18	4.318
Nunziatura di Venezia	60A, 84, 95	VI a 24	1.247
Avvisi	135	VI a 25	60
Lettere dei Principi	79, 80, 81	VI a 28	88
Nunziature Diverse	286	VI c	72
Archivio della Nunziatura di Varsavia	22, 32-36, 107-112, 120-133A, 135, 139-141, 143-146, 149-152	VI g 11	26.812
Archivio della Nunziatura di Vienna (Taliani)	nie num.	VI g 13	545
Fondo Pio	133	VIII 6	171
Fondo Borghese serie I	9, 630, 632, 696-699, 715, 758, 799, 913, 924	IX 2	
Fondo Borghese serie II	59, 68, 475	IX 2	
Fondo Borghese serie III	18, 67A, 120	IX 2	
Fondo Borghese serie IV	215	IX 2	2.363
			<hr/> 35.706
ARCHIWUM KONGREGACJI PROPAGANDY WIARY ²		ACPF = II 9	
Scritture orig. rif. nelle Congregazioni Generali	224, 225, 367, 378	II 9 a 2	

¹ Omówienie zasobów ASV i wykazy archiwaliów zob. Informations 1:1976.

² Zob. Informations 3:1984 s. 17-50.

instytucje, serie	numer jednostki archiwalnej	klasyfikacja kart w repert. topograficznym Instytutu	liczba klatek mikro-filmu
Congregazioni Particolari	30, 124	II 9 a 3	
Scritture rif. nei Congressi: America Centrale	44, 45, 47	II 9 b 1.4	
Collegi Vari	2, 3, 7, 66	II 9 b 2	
Visite e Collegi	1, 41	II 9 b 3	
Lettere	42, 50	II 9 b 4	
Fondo di Vienna	8, 68	II 9 c 4.1-8	
Miscellanee Varie	21	II 9 c 5.1	
			7.784
ARCHIWUM GENERALNE TOWARZYSTWA JEZUSOWEGO ³		ARSI	
Lithuania	1-18, 21-27, 31-46, 51-54, 56-65, 67		25.246
Polonia	1-20, 21A, 69, 72, 72II, 72III		6.204
			31.450
NIEMIECKI INSTYTUT HISTORYCZNY		DHI	
Fondo Minucci	1-9		735
BIBLIOTEKA WATYKANSKA ⁴		BAV	
Cod. Barb. Lat.	5783		318
Cod. Cappon.	164		159
Cod. Chigi M II	56		59
Cod. Chigi M III	64		928
Cod. Urb. Lat.	816, 837, 858, 867, 1060/1, 1060/2		1.174
			2.638
Oprac. K. Sadowska			

³ Zob. Bednarski S.: *Polonica w archiwach jezuickich*. Nauka Polska (Wydawnictwo Kasy im. Mianowskiego, Warszawa) 20:1935 s. 141-167, nadbitka.

⁴ Zob. Informations 2:1980 s. 13-27.

RIASSUNTO

H. Fokciński SI: *Introduzione dell'annuncio e dell'informazione scritta nella procedura del conferimento dei benefici maggiori nei concistori papali del XVI secolo.*

L'articolo tenta di stabilire l'inizio della prassi di annunciare (*praeconium*) e di consegnare ai membri del concistoro papale l'informazione scritta sulla proposta che sarà fatta durante il prossimo concistoro papale per il conferimento dei cosiddetti „benefici concistoriali” (vescovati ed alcune abbazie). Inoltre mostra la genesi e lo sviluppo di tale prassi nella procedura della provvisione dei suddetti benefici nel XVI secolo.

È data descrizione delle menzionate informazioni scritte, chiamate poi „*propositiones*” e sottolineata la loro importanza per diversi studi, fra l'altro per la conoscenza della storia della Curia Romana e della diplomatica papale. „*Aneks*” mostra alcuni esempi delle „*propositiones*” riguardanti la Polonia, che fanno parte di una più ampia pubblicazione che viene preparata.

P. Rabikauskas SI: *Sul significato delle parole „bulla” e „breve”.*

A causa del frequente scambievole uso nella letteratura storica dei due nomi di più usati documenti papali: *bulla* e *breve*, l'Autore spiega che cosa si deve intendere per questi termini e come distinguere i due tipi dei documenti. L'articolo qui presentato è una ampliata ed autorizzata traduzione dell'articolo apparso in latino nel „*Periodica de Re Morali, Canonica, Liturgica*” 55:1966.

Z. Wardęska: *Le iscrizioni dei canonici di Warmia e di Wroclaw nel „Liber Confraternitatis Beate Marie de Anima Teutonorum de Urbe” nei secoli XV-XVII.*

L'archivio dell'ospizio tedesco presso la chiesa di Santa Maria dell'Anima a Roma non è facilmente accessibile alle ricerche. Tuttavia, molti studiosi di storia hanno trovato qui un ricco materiale biografico riguardante le persone soprattutto dell'area di lingua tedesca, venute a Roma sia per sbrigare le faccende nella Curia papale, sia per il pellegrinaggio ai luoghi sacri. Il centro è sorto nel contesto dei preparativi per l'Anno Santo 1350. Il libro delle iscrizioni dei membri e dei benefattori della Confraternita presso la chiesa di Santa Maria dell'Anima proviene dalla metà del XV secolo.

Lo studio delle iscrizioni dei canonici di Warmia e di Wrocław è stato fatto al margine della ricerca archivistica sulla permanenza di Niccolò Copernico a Roma nel periodo a cavallo dei secoli XV e XVI, e sui legami tra Warmia e la suddetta Confraternita.

K. Bukowska Gorgoni: *L'informazione sul materiale archivistico conservato nelle fonti vaticane riguardante l'attività della Sacra Romana Rota.*

La Rota Romana costituisce un esempio del supremo tribunale europeo la cui attività contribuì all'uniformazione della prassi dei tribunali inferiori e al suo perfezionamento grazie alle nuove concezioni teoretiche di giurisprudenza. La specificità della Rota Romana consiste nel suo grande raggio d'azione che abbraccia tutti i paesi dai quali sono giunti i ricorsi in appello e nell'autorità che le sentenze di questo supremo tribunale ecclesiastico avevano nel mondo cattolico.

L'articolo dà una caratteristica generale dell'attività della Rota Romana, ma soprattutto descrive l'insieme della documentazione archivistica di questo dicastero conservata oggi nell'Archivio Segreto Vaticano (ASV) e nella Biblioteca Apostolica Vaticana (BAV).

Ks. J. Kopiec: *L'informazione sulla ricerca negli archivi della Santa Sede.*

La relazione riporta una generale informazione sulla ricerca svolta nell'Archivio Segreto Vaticano e in quello della Congregazione „de Propaganda Fide”. L'Autore si interessava del materiale riguardante la storia della Slesia negli anni 1620-1740. Sono state studiate le relazioni fatte dai vescovi alla Congregazione del Concilio della serie archivistica „Relationes visitationum ad limina” e i cosiddetti processi informativi per la nomina dei vescovi nelle due serie: „Processus Consistoriales” e „Processus Datariae”. Molte informazioni sono state trovate nell'« Archivio della Nunziatura di Vienna » e nella serie della Segreteria di Stato - „Nunziatura di Germania”, conservate nell'Archivio Segreto Vaticano. Il materiale dell'Archivio „de Propaganda Fide” completa la suindicata documentazione quanto al problema del protestantesimo, molto vivo allora in Slesia.

P. P. Gach: *L'Archivio Generale della Congregazione della Missione (Lazzaristi) a Roma.*

Nell'ambito della ricerca delle fonti archivistiche per la storia delle congregazioni religiose operanti in Polonia, l'Autore due volte (1980,

1988) ha fatto studi nell'Archivio Generale della Congregazione della Missione, che raccoglie la documentazione archivistica, sia sul ramo maschile che su quello femminile della Congregazione. Oltre a una breve introduzione sulla storia dell'archivio e sul suo ordinamento attuale, la relazione descrive la documentazione particolarmente interessante per gli studiosi polacchi.

Ks. S. Hołodok: *I „polonica liturgica” nel fondo „Segreteria dei Brevi” dell'Archivio Segreto Vaticano negli anni 1800-1868 e 1904-1908.*

Tema della ricerca erano i documenti riguardanti la vita liturgica della diocesi di Vilna nel XIX secolo. Il materiale archivistico si trova nelle serie: *Indulgentiae ad tempus*, *Indulgentiae perpetuae*, *Indulta personalia*, *Altaria privilegiata ad tempus*, *Altaria privilegiata perpetua* del fondo „Segreteria dei Brevi” nell'Archivio Segreto Vaticano. Poiché non tutte delle sopraddette serie hanno i cataloghi dettagliati per gli anni 1800-1868, l'Autore doveva scorrere interi volumi. Per risparmiare un simile lavoro ad altri studiosi polacchi ha annotato non solo i documenti riguardanti la diocesi di Vilna ma anche altri „polonica” che ha trovato. Lo stesso ha fatto per gli ultimi anni compresi nell'ambito della sua ricerca.

L. Jarmiński: *Le regole preliminari dell'edizione degli atti di Nunziatura di Polonia alla fine del XVI secolo.*

La lunga storia e le molte discussioni sul modo dell'edizione dei documenti riguardanti l'attività delle nunziature hanno fatto sì che le regole basilari siano state già stabilite, benché diversi centri di studio abbiano conservato le loro particolarità.

La ripresa dei lavori per l'edizione degli atti delle nunziature polacche motiva pienamente le più precise informazioni su questo tema. L'Autore, che da alcuni anni raccoglie ed elabora la corrispondenza dei diplomatici papali in Polonia alla fine del XVI secolo, indica soprattutto l'ambito oggettivo della futura edizione e stabilisce il modo della presentazione del testo archivistico nella stampa.

A. Litwornia: *Bernard Zaydler e la sua storia italiana della Polonia.*

L'articolo costituisce un interessante biografia, riportando fatti sconosciuti o poco conosciuti in Polonia della vita di questo emigrante polacco, benemerito della patria, stabilitosi a Firenze e morto nel 1855.

La principale opera della sua vita è stata la „Storia della Polonia” dai legendari inizi fino al 1830, e che per decenni è stata la più ampia fonte delle notizie in Italia sulla Polonia. Impareggiabile valore hanno soprattutto molte illustrazioni con le quali ha arricchito il suo libro. L'Autore della biografia tenta anche la ricostruzione di quali libri si serviva Zaydler per la sua opera.

Relazione sull'attività del Pontificio Istituto di Studi Ecclesiastici in Roma per anni 1983-1987 (H.F.).

